

БУХОРО ДАВЛАТ УНИВЕРСИТЕТИ
ХУЗУРИДАГИ ИЛМЙ ДАРАЖАЛАР БЕРУВЧИ
DSc.03/04.06.2021.Fil.72.03 РАҚАМЛИ ИЛМЙ КЕНГАШ

САМАРҚАНД ДАВЛАТ ЧЕТ ТИЛЛАР ИНСТИТУТИ

ДАНИЕВА МАЙСАРА ДЖАМАЛОВНА

СЎЗ БИРИКМАЛАРИ ДЕРИВАЦИОН ВА ПРАГМАТИК-ДИСКУРСИВ
ИМКОНИАТЛАРИНИНГ ВОҚЕЛАНИШИ (ИНГЛИЗ ВА ЎЗБЕК
ТИЛЛАРИ МИСОЛИДА)

10.00.06 – Қиёсий адабиётшунослик, чоғиштира тилшунослик ва таржимашунослик

ФИЛОЛОГИЯ ФАНЛАРИ доктори (DSc) диссертацияси
АВТОРЕФЕРАТИ

УДК: 80/81'362, 82

Филология фанлари доктори (DSc) диссертацияси автореферати мундарижаси

Contents of the dissertation for a Doctor of Science degree (DSc)

Оглавление автореферата диссертации доктора филологических наук (DSc)

Даниева Майсара Джамаловна

Сўз бирикмалари деривацион ва прагматик-дискурсив имкониятларининг
воқеланиши (инглиз ва ўзбек тиллари мисолида)..... 3

Danieva Maysara Djamalovna

Verbalization of Derivational and Pragmatic-Discursive Possibilities of Phrases
(on the examples of English and Uzbek languages)..... 33

Даниева Майсара Джамаловна

Вербализация деривационных и прагматико-дискурсивных возможностей
словосочетаний (на примере английского и узбекского языков) 59

Эълон қилинган ишлар рўйхати

List of published works

Список опубликованных работ 64

БУХОРО ДАВЛАТ УНИВЕРСИТЕТИ
ХУЗУРИДАГИ ИЛМий ДАРАЖАЛАР БЕРУВЧИ
DSc.03/04.06.2021.Fil.72.03 РАҚАМЛИ ИЛМий КЕНГАШ

САМАРҚАНД ДАВЛАТ ЧЕТ ТИЛЛАР ИНСТИТУТИ

ДАНИЕВА МАЙСАРА ДЖАМАЛОВНА

СЎЗ БИРИКМАЛАРИ ДЕРИВАЦИОН ВА ПРАГМАТИК-ДИСКУРСИВ
ИМКОНияТЛАРИНИНГ ВОҚЕЛАНИШИ (ИНГЛИЗ ВА ЎЗБЕК
ТИЛЛАРИ МИСОЛИДА)

10.00.06 – Қиёсий адабиётшунослик, чоғиштира тилшунослик ва таржимашунослик

ФИЛОЛОГИЯ ФАНЛАРИ доктори (DSc) диссертацияси
АВТОРЕФЕРАТИ

Фан доктори (DSc) диссертацияси мавзуси Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси хузуридаги Олий аттестация комиссиясида B2022.1.DSc/Fil382 рақам билан рўйхатга олинган.

Докторлик диссертацияси Бухоро давлат университетида бажарилган.

Диссертация автореферати уч тилда (ўзбек, рус, инглиз (резюме)) Илмий кенгашнинг веб-саҳифасида (www.buxdu.uz) ҳамда «ZiyoNet» Ахборот таълим порталида (www.ziynet.uz) жойлаштирилган.

Илмий маслаҳатчи: Сафаров Шахриёр Сафарович
филология фанлари доктори, профессор

Расмий оппонентлар: Саъдуллаева Нилуфар Азимовна
филология фанлари доктори, профессор

Эргашева Гули Исмоил қизи
филология фанлари доктори, профессор

Жўраева Малоҳат Муҳаммадовна
филология фанлари доктори (DSc), доцент

Етакчи ташкилот: Урганч давлат университети

Диссертация ҳимояси Бухоро давлат университети хузуридаги DSc.03/04.06.2021.Fil.72.03 рақамли Илмий кенгашнинг 2022 йил “08” “шароф” соат 10⁰⁰ даги мажлисида бўлиб ўтади. Манзил: 200118, Бухоро шаҳри, М.Иқбол кўчаси, 11-уй. Тел.: (0 365) 221-29-14; факс: (0 365) 221-57-27; e-mail: buxdu_rektor@buxdu.uz).

Диссертация билан Бухоро давлат университетининг Ахборот-ресурс марказида танишиш мумкин (192 рақами билан рўйхатга олинган). Манзил: 200118, Бухоро шаҳри, М.Иқбол кўчаси, 11-уй. Тел.: (0 365) 221-25-87.

Диссертация автореферати 2022 йил “27” октябрь кuni тарқатилди.
(2022 йил “27” октябрь даги 22-21 - рақамли реестр баённомаси).

Д.С.Ўраева
Илмий даражалар берувчи Илмий кенгаш раиси, филол. ф. д., профессор

З.И. Расулов
Илмий даражалар берувчи Илмий кенгаш илмий котиби, филол. ф. н., доцент

М.М. Жўраева
Илмий даражалар берувчи Илмий кенгаш қошидаги илмий семинар раиси, филол.ф.д., профессор

КИРИШ (фан доктори (DSc) диссертацияси аннотацияси)

Диссертация мавзусининг долзарблиги ва зарурати. Жаҳон тилшунослик фани тараққиётининг ҳозирги даврида тил тизимининг сатҳларига тегишли тузилмаларнинг шаклланиши ва когнитив-прагматик ифодаси тадқиқотчилар эътиборини жалб қилиб келмоқда. Хусусан, сўз бирикмасининг табиати, унинг лисоний мақоми, деривацион-когнитив, прагматик-дискурсив хусусиятлари ва уларнинг муайян матн мулоқот муҳити доирасида фаоллашадиган вазифалари, маълум маънони ифодалаш ва ахборот етказиш борасидаги имкониятлари билан боғлиқ ҳолда инглиз ва ўзбек тиллари тизимида қиёсий ўрганиш муҳимлиги билан белгиланади. Ҳар бир тилда нутқий тузилмалар шаклланишида муҳим ўрин тутадиган синтактик муносабатларнинг прагматик-дискурсив воқеланишини когнитив ёндашув асосида ўрганиш барча тилларга хос бўлган матн ва нарративлик чегарасида талқин этиладиган деривацион маъноларнинг синтактик воқеланишдаги фарқларини, семантик фаоллик ҳолатларини илмий баҳолашда назарий асос бўлиб хизмат қилади.

Дунё илмий мактабларида сўнгги йилларда сўз бирикмаларининг структур-семантик, дискурс шароитида намоён бўладиган коммуникатив-прагматик хусусиятлари, тузилишининг концептуал-когнитив манзараси, деривациясининг семантик ва синтактик кўринишлари, когнитив-прагматик категорияларига доир тадқиқотлар бир тил доирасида амалга ошириб келинмоқда. Мазкур лисоний бирликларнинг инглиз ҳамда ўзбек тилларидаги категориал белгилари ва мақомини қиёсий тадқиқ қилиш, уларнинг матн структурасида бажарадиган вазифалари орасидаги ўхшашлик ва фарқларнинг аниқлаш, сўз бирикмаларининг дискурс шароитида намоён бўладиган коммуникатив-прагматик хусусиятлари бир-биридан йироқ бўлган икки тил, инглиз ва ўзбек тиллари мисолида қиёслаб ўрганиш ва илмий асослашга имкон яратади.

Мустақиллик миллий тилшуносликни жаҳондаги илғор мезонлар асосида ривожлантириш учун зарур бўлган барча шароитларни яратиши билан бирга, ушбу мезонларга кўп асрлик миллий дунёқарашимиздан келиб чиқиб муносабат билдириш масъулиятини ҳам юклайди. Мазкур диссертация натижалари Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.М.Мирзиёевнинг “Ўзбекистон Республикаси Олий таълим тизимини 2030 йилгача ривожлантириш концепциясини тасдиқлаш тўғрисида”ги Фармонида¹ белгиланган “халқаро тажрибалардан келиб чиқиб, олий таълимнинг илғор стандартларини жорий этиш, жумладан ўқув дастурларида назарий билим олишга йўналтирилган таълимдан амалий кўникмаларни шакллантиришга йўналтирилган таълим тизимида босқичма-босқич ўтиш” вазифасининг ижросини таъминлашда идрокий-когнитив модел, прагматик-дискурсив

¹Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Ўзбекистон Республикаси олий таълим тизимини 2030 йилгача ривожлантириш концепциясини тасдиқлаш тўғрисида”ги Фармони//ПФ-5847-сон, 8.10.2019. URL: lex.uz/docs/4545884

механизм ва моделлар юзасидан олиб борилган қиёсий тадқиқотлар муҳим манба бўлиб хизмат қилиши мумкин.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 8 октябрдаги ПФ-5847-сон “Ўзбекистон Республикаси олий таълим тизимини 2030 йилгача ривожлантириш концепциясини тасдиқлаш тўғрисида”ги, 2019 йил 21 октябрдаги ПФ-5850-сон “Ўзбек тилининг давлат тили сифатидаги нуфузи ва мавқеини тубдан ошириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги, 2020 йил 29 октябрдаги ПФ-6097-сон “Илм-фанни 2030 йилгача ривожлантириш концепциясини тасдиқлаш тўғрисида”ги, 2020 йил 20 октябрдаги ПФ-6084-сон “Мамлакатимизда ўзбек тилини янада ривожлантириш ва тил сиёсатини такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги Фармонлари², Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2021 йил 19 майдаги ПҚ-5117-сон “Ўзбекистон Республикасида хорижий тилларни ўрганишни оммалаштириш фаолиятини сифат жиҳатидан янги босқичга олиб чиқиш чора-тадбирлари тўғрисида”ги Қарори, Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2017 йил 11 августдаги 610-сон “Таълим муассасаларида чет тилларини ўқитишнинг сифатини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ҳамда мазкур соҳага тегишли бошқа меъёрий-ҳуқуқий ҳужжатларда белгиланган вазифаларни амалга оширишга ушбу диссертация тадқиқоти муайян даражада хизмат қилади.

Тадқиқотнинг республика фан ва технологиялар ривожланиши устувор йўналишларига мослиги. Диссертация республика фан ва технологиялари ривожланишининг I. “Ахборотлашган жамият ва демократик давлатни ижтимоий, ҳуқуқий, иқтисодий, маданий, маънавий-маърифий ривожлантиришда инновацион ғоялар тизимини шакллантириш ва уларни амалга ошириш йўллари” устувор йўналишига мувофиқ бажарилган.

Диссертация мавзуси бўйича хорижий илмий-тадқиқотлар шарҳи³. Тилшунослиқда сўз бирикмаси назарияси, унинг лисоний мақомини ўрганишга йўналтирилган илмий изланишлар жаҳоннинг етакчи илмий марказлари ва олий таълим муассасалари, жумладан, Oxford University Language Centre (Буюк Британия); California State University (АҚШ); Vrije Universiteit Amsterdam (Нидерландия); Stroudsburg Association of Computational Linguistics (Франция); Shanghai Foreign Languages University (Хитой); New Bulgarian University (Болгария); Dublin City University (Ирландия); University of Toronto (Канада); Москва давлат университети, Москва давлат лингвистика университети, Санкт-Петербург давлат университети (Россия); шунингдек, Мирзо Улуғбек номидаги Ўзбекистон Миллий Университети, Алишер Навоий номидаги Тошкент давлат ўзбек

² Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Ўзбек тилининг давлат тили сифатидаги нуфузи ва мавқеини тубдан ошириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги Фармони/ПФ-5850-сон, 21.10.2019. URL: <https://lex.uz/docs/4561730>

³ Диссертация мавзуси бўйича хорижий илмий тадқиқотлар шарҳи <https://www.disercat.com>, www.cheloveknauka.com, <https://studfile.net>, www.ilingran.ru/scholars/rumy, <http://dereksiz.org/leksiko-seman>, www.dslib.net, <https://ru.m.wikipedia.org/wiki>, <https://cyberleninka.ru>, <http://philology.snauka.ru>, www.google.scholar.com, <https://www.academia.edu>, www.philology.ru, https://periodicos.sbu.unicamp.br/http://m.dissforall.com/_catalog/t13/_s, ва бошқа манбалар асосида амалга оширилди.

тили ва адабиёти университети, Самарқанд давлат чет тиллар институти, Бухоро давлат университети (Ўзбекистон)да олиб борилмоқда.

Дунё тилшунослигида сўз бирикмаларининг структур-семантик хусусиятларини ёритишга асосланган тадқиқотлар бир қатор илмий натижаларнинг юзага келиши учун замин бўлган. Ҳозирги кунда сўз бирикмалари тадқиқига доир: “Text Production. Science of Composition”, “Pragmatics // Discourse”, “Phrase Structure”, “Discourse and Process” каби интернет саҳифалари ҳамда электрон журналлари фаолият юритиб келмоқда. Сўз бирикмалари тузилишининг концептуал-когнитив манзараси таҳлил қилинган (Lancaster University, University of Edinburgh); сўз бирикмаларининг дискурс шароитида намоён бўладиган коммуникатив-прагматик хусусиятлари ўрганилган (University of Copenhagen); сўз бирикмаси деривациясининг семантик ва синтактик кўринишлари аниқланган (Barcelona University); сўз бирикмаларининг когнитив-прагматик категориялар фаоллашувидаги иштирокини белгилаш масалалари буйича тадқиқотлар олиб борилган (A Central University of New Delhi).

Бугунги кунда сўз бирикмаси структур-семантик хусусиятлари, улар асосида турган концептуал мослашув жараёнини ўрганиш, сўз бирикмасининг матн коммуникатив-ахборот майдонини шакллантиришдаги роли, уларнинг матн коммуникатив-прагматик мазмуни шаклланишидаги ўрнини белгилаш каби масалаларнинг чоғиштирма тилшунослик нуқтаи назаридан таҳлил қилинишига алоҳида эътибор қаратилган.

Муаммонинг ўрганилганлик даражаси. Сўз бирикмалари назарияси соҳасига оид тадқиқотлар ҳақида гапирганда, Ф.Ф.Фортунатов, А.А.Шахматов, А.М.Пешковский каби рус тилшунос олимлари билан бир қаторда О.Jespersen, О.Behagal, Н.Sweet⁴ сингари немис ҳамда инглиз тилшуносларининг номларини эслатиб ўтиш муҳимдир. Тилшунослар бирикаётган луғавий бирликларнинг эркин бирикма ёки идиома ҳосил қилиши, сўз бирикмаси компонентлари ўртасида юзага келадиган синтактик муносабатларни аниқлаш масалаларига эътибор қаратдилар. Б.А.Ильиш, А.И.Смирницкий, В.Н.Ярцева, Л.С.Бархударов, А.В.Аракин, Н.И.Филичева, В.В.Бурлакова, Г.П.Ятель, Ч.Ҳоккет, П.Робертс, R.Jacobs, R.Quirk каби германшунос олимлар сўз бирикмасининг гап структураси билан алоқадорлиги, уни предикатив тузилмалардан фарқлаш масалалари билан қизиқдилар⁵. О.С.Ахманова ва унинг шогирдлари сўзлар бирикишининг социолингвистик табиатини аниқлаш, уларнинг турли нутқий услубларда фаоллашув ҳолатларини ёритишга ҳаракат қилдилар. Ч.Мейер, Ж.Делеханги,

⁴ Фортунатов Ф.Ф. Избранные труды. Том 1, 2. – Москва: Государ. учебно-педагогическое издательство, 1957. – 924 с.; Шахматов А.А. Лингвистическое наследие XIX века. – Ленинград: ЛЕНАНД, 2016. – 230 с.; Behagal O. Die Deutsche Sprache. –Halle, 1954. –228 p.; Sweet H. New English Grammar. Logical and Historical. – Oxford: Clarendon Press, 2007. – 510 p.

⁵ Смирницкий А.И. Синтаксис английского языка. – Москва: Из-во иностранной литературы, 1957. – 286 с.; Ярцева В.Н. Предложение и словосочетание. В книге: Вопросы грамматического строя. – Москва: Изд-во АН, 1955. – 144 с.; Jacobs R. English Syntax. –Oxford: Oxford University Press, 1995. – 378 p.; Quirk R. A Grammar of Contemporary English. 3rd ed. – London: Longman, 1993. – 1081 p.

Л.Варга, Т.Милевски, Б.Рихтер, И.И.Токарева, А.Г.Садыкова, Е.В.Орлова, Е.С.Пешехонова, А.В.Киртаева, Р.М.Галаяутдинова, Х.П.Махмадалиева, Л.И.Хасина, О.Е.Афоненкова, Е.М.Ефремова, Л.А.Улитина, Л.М.Семёнова, А.В.Лазарев⁶ каби тилшунос олимларнинг илмий ишларида инглиз тили тизимига хос сўз бирикмалари структур-синтетик ва семантик турларга ажратилиб, уларнинг когнитив-фрейм хусусиятлари, шунингдек, матн шакллантиришдаги имкониятлари, фразеологик бирлик таркибидаги вазибалари тадқиқ қилинди.

Ўзбек тилшунослигида Ш.С.Сафаров, А.А.Абдуазизов, У.Қ.Юсупов, Ф.Х.Абдуллаев, Ж.Б.Бўронов, А.Р.Сайфуллаев, М.К.Шарипов, Н.Қ.Турниёзов, Д.У.Ашурова, М.И.Расулова, М.Абузалова, Ғ.Зикриллаев, Н.Махмудов, У.Турсунов, Б.Менглиев каби тилшунос олимларнинг илмий тадқиқот ишларида сўз бирикмаси тизимининг ўзига хос хусусиятлари, шу тизимга кирувчи бирликларнинг структур ва маъновий жиҳатлари, уларнинг дискурсив-прагматик имкониятлари борасида қимматли ва асосли фикрлар билдирилган.⁷

Кейинги йилларда тилшунослар томонидан тилларни қиёсий ўрганиш, шунингдек, прагматика, дериватология соҳасида жиддий изланишлар олиб борилмоқда, жумладан, С.В.Балакин, З.З.Чанышева, Л.М.Алексеева,

⁶Meyer Ch.F. *Introducing English Linguistics*. - Cambridge, 2002. - 263 p.; Delahunty G.P. *The English Language*. - Colorado: Parlor Press, USA. 2010. - 482 p.; Varga L. *Introduction to English Linguistics*. - Budapest: Eötvös Loránd University. 2010. - 100 p.; Milewski T. *Introduction to the study of language*. - Mouton, 2019. - 204 p.; Richter B. *First steps in theoretical and applied linguistics*. - Budapest, 2006. -212 p.; Токарева И.И. Опыт функционально-стилистической типологии многокомпонентных субстантивных словосочетаний современного английского языка. Автореф. дисс. ... канд. филол. наук. – Киев, 2011. - 19 с.; Садыкова А.Г. Система субстантивного словосложения в тюркских и германских языках в сравнительно-типологическом аспекте. Автореф. дисс. ... докт. филол. наук. – Казань, 2002. - 29 с.; Орлова Е.В. Английская коллокация в условиях интерференции. Автореф. дисс. ... канд. филол. наук. - Иваново, 2011. - 32 с.; Пешехонова Е.С. Семантико-синтаксические отношения между компонентами терминологических словосочетаний: На материале терминологии английской системы образования. Автореф. дисс. ... канд. филол. наук. – Москва, 2003. -28 с.; Киртаева А.В. Лингвопоэтика многокомпонентных атрибутивных словосочетаний в английской драме XVI-XVII веков. Автореф. дисс. ... канд. филол. наук. – Москва, 2001. - 30 с.; Галаяутдинова Р.М. Субстантивные фразеологические единицы метафорического характера в английском и русском языках. Автореф. дисс. ... канд. филол. наук. – Казань, 2004. - 31 с.; Махмадалиева Х.П. Сопоставительный анализ адекватных словосочетаний в таджикском, английском и русском языках. Автореф. дисс. ... канд. филол. наук. – Душанбе, 2015. - 32 с.; Хасина Л.И. Место и специфика глагольных лексем и словосочетаний в отраслевой терминосистеме: На материале русской и английской юридической терминологии. Автореф. дисс...канд. филол. наук. - Саратов, 2003. -28 с.; Афоненкова О.Е. Идиоматичность сложных слов и словосочетаний структурного типа N+N: На материале газетно-журнальных публикаций канадского варианта современного английского языка. Автореф. дисс. ... канд. филол. наук. - Нижний Новгород, 2002. - 32 с.; Ефремова Е.М. Структурно-семантические и функциональные особенности многокомпонентных композитов в современном английском языке. Автореф. дисс. ... канд. филол. наук. – Москва, 2012. - 31 с.; Улитина Л.А. Сравнительно-сопоставительный анализ идиоматических оборотов в современном русском и английском языках. Автореф. дисс. ... канд. филол. наук. – Душанбе, 2006. - 30 с.; Семёнова Л.М. Функционирование предложно-падежных словосочетаний в языке рекламы. Автореф. дисс. ... канд. филол. наук. – Санкт-Петербург, 2000. - 29 с.; Лазарев А.В. Когнитивно-фреймовые особенности глагольных и субстантивных средств выражения понимания: на материале английского и русского языков. Автореф. дисс. ... канд. филол. наук. - Пятигорск, 2009. – 28 с.

⁷ Сафаров Ш. Когнитив тилшунослик. – Жиззах: Сангзор, 2006. – 92 б.; Ашурова Д.У. Стилистика в свете когнитивной теории языка//Ўзбекистонда хорижий тиллар/Илмий методик электрон журнал. – Ташкент, 2018. -№2 (21); Расулова М.И. Основы лексической категоризации в лингвистике. – Ташкент, 2005. -268 с.; Турниёзов Н. Отли сўз бирикмалари ва уларнинг деривацион хусусиятлари//Тилшуносликнинг назарий ва амалий масалалари. – Самарқанд, 2011. – Б. 4-10; Абузалова М., Йўлдошева Д. Тилшуносликка кириш. – Тошкент: Университет, 2005. - 176 б.

С.Л.Мишланова, Т.А.Лапаева, Ю.В.Трубникова, И.М.Тухтасинов, Р.Сайфуллаева, С.Э.Шодиев, Л.Гулова, А.Нурмонов, М.Ҳақимов, Д.Т.Хаджиева, Ҳ.Д.Палуанова, Г.Қобулжонова, С.Сайдалиев, Ш.Ш.Улуғова, Ш.Н.Турниёзовлар ўз илмий ишларида сўз бирикмаларининг турли услубдаги матнларда қўлланилиши, вазифалари ҳақида фикр билдирганлар⁸.

Тадқиқот мавзусининг диссертация бажарилган олий таълим муассасасининг илмий-тадқиқот ишлари режалари билан боғлиқлиги. Мазкур диссертация Самарқанд давлат чет тиллар институти ҳамда Қашқадарё вилоят халқ таълими ходимларини қайта тайёрлаш ва малакасини ошириш ҳудудий маркази билан ҳамкорликда “Замонавий тилшуносликнинг коммуникатив аспекти” мавзусидаги илмий-тадқиқот ишлар доирасида амалга оширилган.

Тадқиқотнинг мақсади инглиз ва ўзбек тилидаги сўз бирикмаларини кўпжиҳатли ҳодиса сифатида қиёсий жиҳатдан талқин қилиш асносида уларнинг структур-семантик, деривацион, прагматик-дискурсив имкониятлари ҳосил бўлишининг концептуал асосини аниқлаш ҳамда ушбу хусусиятларнинг шаклланиши бирикмаларнинг матн тузилишидаги иштироки билан боғлиқ эканлигини аниқлашдан иборат.

Тадқиқотнинг вазифалари:

инглиз ва ўзбек тилларидаги сўз бирикмаси структур-семантик хусусиятларини қиёсий таҳлил қилиш ва сўз бирикмалари компонентлари орасидаги грамматик муносабатларни ёритиш;

инглиз ва ўзбек тилларида сўз бирикмалари тузилишининг концептуал-когнитив манзарасини ёритиш;

инглиз ва ўзбек тилларидаги сўз бирикмаси деривациясининг семантик ва синтактик кўринишларини ўрганиш ва улар асносида турган концептуал мослашув жараёнини далиллаш;

⁸ Балакин С.В. Деривационный потенциал лексических систем языка. Автореф. дисс...докт. филол. наук. – Пермь, 2018. - 46 с.; Чанышева З.З. Этнокультурные основания лексической семантики. Автореф. дисс...докт. филол. наук. - Уфа, 2006. - 44 с.; Алексеева Л.М., Мишланова С.Л. Теория деривации// Вестник Пермского Университета. Вып. № 3 (31). 2015. - С.127-135; Лапаева Т.А. Устойчивые сочетания в системе языковых единиц// Вестник Новгородского государственного университета, № 44,2007. -С.77; Трубникова Ю.В. Вопросы деривационного функционирования текста // Русский язык: исторические судьбы и современность. Матер. III Международ. конгресса. – М., 2007. - С. 56-65; Тухтасинов И.М. Тил тараққийетининг муҳим бир бўғини//Замонавий тилшунослик ва деривацион қонуниятлар. Республика илмий-амалий анжумани материаллари. Самарқанд, 2019. Б. 3-4.; Сайфуллаева Р. ва бошқалар. Ҳозирги ўзбек адабий тили. Тошкент, 2010. 391 б.; Шодиев С.Э. Турғун сўз бирикмаларининг синтактик деривацияси. Филол.фан.фал.докт....дисс. автореф. Самарқанд, 2020. Б. 46; Нурмонов А., Ҳақимов М. Лингвистик прагматиканинг назарий шаклланиши // Ўзбек тили ва адабиёти, 2001, 4-сон, - Б.55-57; Хаджиева Д.Т. Глагольно маркированные словосочетания в контексте употребления//Хорижий филология: тил, адабиёт, таълим, 2010. №4. – С. 44-47; Палуанова Ҳ.Д. Инглиз, ўзбек, рус ва қорақалпоқ тилларида экологик терминларнинг деривацион-семантик принциплари. Филол.ф.д. дисс.... автореф. –Тошкент, 2016. – Б.88; Гулова Л. Инглиз ва ўзбек тилларида феълга тенг келувчи айрим омоним иборалар ҳақида мулоҳазалар//Замонавий тилшунослик ва деривацион қонуниятлар. Республика илмий-амалий анжумани материаллари. -Самарқанд, 2019. Б. 81- 83; Қобулжонова Г. Метафора ва унинг табиатига қарашлар//Ўзбек тили ва адабиёти, - 2017.№2.-Б.40-46; Сайдалиев С. Прагматик лингвистиканинг асосий масалалари //Тилшуносликдаги замонавий йўналишлар: муаммо ва ечимлар. – Андижон, 2020. 28 б.; Улуғова Ш.Ш. Метафора тавсифига когнитив ёндашув. International Journal of Research in Economics and Social Sciences. Vol. 11. Issue 02. 2021. Б. 60-79; Турниёзова Ш.Н. Матн деривациясида лексик воситаларнинг ўрни. Филол.фан.докт.дисс. автореф. – Фарғона, 2021. - 58 б.

инглиз ва ўзбек тилларида сўз бирикмасининг матн қисмлари ўртасида мазмуний когерентликни таъминлаш хизматини ўташ ҳолатларини аниқлаш; сўз бирикмалари деривациясида юзага келадиган структур-семантик кўчимлар воқеланишини кузатиш ҳамда уларнинг матн коммуникатив-прагматик мазмуни шаклланишидаги ўрнини белгилашдан иборат.

Тадқиқотнинг объекти сифатида инглиз ва ўзбек тили тизимида мавжуд бўлган ва турли услублардаги матнларда қўлланилган сўз бирикмалари танланган.

Тадқиқотнинг предметини сўз бирикмаларининг тил тизимида тутган ўрнини белгиловчи структур-семантик, деривацион хусусиятларининг концептуал асоси ва матн шаклланишида намоён бўладиган прагматик-дискурсив имкониятлари ташкил қилади.

Тадқиқотнинг усуллари. Тадқиқот жараёнида лингвистик тавсифлаш, таснифлаш, когнитив-семантик, моделлаштириш, концептуал, контекстуал, прагматик-дискурсив ҳамда компонент таҳлил методларидан фойдаланилган.

Тадқиқотнинг илмий янгилиги қуйидагилардан иборат:

инглиз ва ўзбек тилларидаги сўз бирикмаларининг структур-семантик жиҳатлари лексик-грамматик, физик хусусиятларни ифодаловчи, турларга ишора қилувчи, функционал белгиларни ифодаловчи омиллар таъсирида шаклланганлиги ва инсоният цивилизацияси босқичлари билан параллел равишда юзага келганлиги далилланган;

ҳар иккала тилдаги сўз бирикмалари бўлақлариаро синтактик муносабатлар асосини лексик-грамматик воситалар ташкил қилиши ҳамда бирикмалар деривацияси жараёнида юзага келадиган семантик кўчимларнинг матн ахборот майдонидаги мантиқий-мазмуний изчиллигини таъминлашдаги иштироки мулоқот вазияти билан шартланганлиги исботланган;

қиёсланаётган тиллар синтактик кенглигида сўз бирикмалар шаклланишининг лексик-семантик ҳамда мантиқий-грамматик қатламлари ўзаро муносабати фикр ёки пропозициянинг коммуникатив маркази ва концептуал-когнитив манзарасини тасвирлаши асосланган;

чоғиштирилаётган тиллар сўз бирикмаси тизимига оид деривацион моделларни таснифлаш орқали уларнинг тил сатҳларида лисоний воқеланишини таъминловчи омилларнинг концептуал негизи ишлаб чиқилган;

сўз бирикмаларининг матн шакллантириш хусусиятлари ўрганилиб, уларнинг матн когерентлиги ва коммуникатив-прагматик мазмун ифодасидаги ўрнини белгиловчи лисоний-когнитив ҳамда тил бирликларининг семиотик белги хусусиятига эга бўлиши, уларнинг тўхтовсиз тараққий этиб боришини таъминловчи дискурсив тамойиллар қаторида намоён бўлиши аниқланган.

Тадқиқотнинг амалий натижалари қуйидагилардан иборат:

инглиз ва ўзбек тили сўз бирикмаларига хос бўлган категориал хусусиятларининг амалда қўлланилиш натижалари умумлаштирилган ҳамда натижаларидан назарий грамматика, стилистика, таржимашунослик, қиёсий типология фанлари бўйича назарий ва амалий машғулотлар ўтказиш, умумий

тилшунослик, матн тилшунослиги ва когнитив тилшунослик соҳаларига оид махсус семинарларни янги назарий қарашлар билан бойитиши ва уларнинг ривожини учун фойдали бўлган ўзига хос илмий ёндашувларнинг шаклланишига хизмат қилиши аниқланган;

инглиз ва ўзбек тилларидаги сўз бирикмаси семантик структурасининг шаклланиши фрейм намуналарида ўз аксини топган ва ушбу намуналар асосида сўз бирикмасининг семантик кўрсаткичлари икки тил тизимида қиёсланиб, улар юзасидан бир қатор назарий ва амалий таклиф ва тавсиялар шакллантирилган.

Тадқиқот натижаларининг ишончлилиги объектга ёндашув ва қўлланилган усулларнинг тадқиқот мақсадига мослиги, назарий маълумотларнинг илмий манбаларга асосланганлиги, бадий манбаларнинг тадқиқот предметига мувофиқлиги, назарий фикр ва хулосалар қиёсий-типологик таҳлил методлари воситасида чиқарилгани, хулосаларнинг амалиётга татбиқ этилганлиги, натижаларнинг ваколатли тузилмалар томонидан тасдиқланганлиги билан изоҳланади.

Тадқиқот натижаларининг илмий ва амалий аҳамияти. Тадқиқот натижаларининг илмий аҳамияти коммуникатив ҳамда когнитив тилшунослик ғояларини инглиз, ўзбек ва бошқа тиллар сўз бирикмалари тизими тадқиқига татбиқ қилиш имкониятида намоён бўлади, шунингдек, олинган натижалар тилшуносликнинг семасиология, ономасиология, когнитология, нутқий тузилмалар синтаксиси ва прагматикасига оид қатор муаммолар ечимини излаш борасида назарий аҳамиятга моликлиги билан белгиланади.

Тадқиқотнинг амалий аҳамияти, даставвал, унинг натижаларидан олий ўқув юртларида грамматика, стилистика, лексикология фанлари бўйича назарий ва амалий машғулотларни ўтказиш ва махсус семинарларни ташкил қилишда, янги кўринишдаги ўқув қўлланмалари яратиш, турли илмий тадқиқот ишларини бажаришда манба хизматини ўташи мумкинлиги билан асосланади.

Тадқиқот натижаларининг жорий қилиниши. Инглиз ва ўзбек тилида сўз бирикмалари деривацион ва прагматик-дискурсив имкониятларининг воқеланиши тадқиқи бўйича олинган натижалар асосида:

инглиз ва ўзбек тилларидаги сўз бирикмаларининг структур-семантик жиҳатлари лексик-грамматик, физик хусусиятларни ифодаловчи, турларга ишора қилувчи, функционал белгиларни ифодаловчи омиллар таъсирида шаклланиши ва инсоният цивилизацияси босқичлари билан параллел равишда юзага келганлиги билан боғлиқ илмий-назарий хулосалардан Қарши муҳандислик-иқтисодиёт институтининг ОТ-Ф8-211 рақамли “XX аср Ўзбекистон маданияти тарихи” номли фундаментал тадқиқот лойиҳасида фойдаланилган (Қарши муҳандислик-иқтисодиёт институтининг 2022 йил 04 апрелдаги 04/02-808-сон маълумотномаси). Натижада сўз бирикмалари деривацияси муаммоларига доир хулосалар маданият тарихини тасвирлашда, тарихий ҳодисаларнинг алоҳида жиҳатларини белгилаш имконини оширишга хизмат қилган;

хар иккала тилдаги сўз бирикмалари бўлакларидан синтактик муносабатлар асосини лексик-грамматик воситалар ташкил қилиши ҳамда бирикмалар деривацияси жараёнида юзага келадиган семантик кўчимларнинг матн ахборот майдонидаги мантиқий-мазмуний изчиллигини таъминлашдаги иштироки мулоқот вазияти билан шартланганлигига доир натижалардан Қорақалпоқ гуманитар фанлар илмий тадқиқот институтининг ФА-Ф1-Г003 рақамли “Ҳозирги қорақалпоқ тилида функционал сўз ясалиши” мавзусидаги фундаментал лойиҳада фойдаланилган (Ўзбекистон Республикаси Фанлар академияси Қорақалпоқiston бўлими Қорақалпоқ гуманитар фанлар илмий тадқиқот институтининг 2022 йил 05 апрелдаги №141/1-сон маълумотномаси). Натижада бирикмалар деривацияси жараёнида юзага келадиган семантик кўчимларнинг матн ахборот майдонидаги мантиқий-мазмуний изчиллигини таъминлашдаги иштироки мулоқот вазияти билан шартланганлиги аниқланган;

қиёсланаётган тиллар синтактик кенглигида сўз бирикмалар шаклланишининг лексик-семантик ҳамда мантиқий-грамматик қатламлари ўзаро муносабати фикр ёки пропозициянинг коммуникатив маркази ва концептуал-когнитив манзарасини тасвирлаши билан боғлиқ илмий-назарий хулосалардан Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси ҳузуридаги Нодавлат ноижорат ташкилотларини ва фуқаролик жамиятининг бошқа институтларини қўллаб-қувватлаш Жамоат фонди томонидан Парламент комиссиясининг 2020 йил 22 июндаги Қарорига асосан эълон қилинган 67-10/136-рақамли Давлат гранти бўйича Халқаро Амир Темур хайрия жамоат фонди Қашқадарё вилоят муассасаси томонидан 2020-2021 йилларда бажарилган “Маданий мерос – олий қадрият” мавзусидаги инновация лойиҳасида фойдаланилган (Халқаро Амир Темур хайрия жамоат фонди Қашқадарё вилоят муассасасининг 2022 йил 06 апрелдаги 11-сон маълумотномаси). Натижада сўз бирикмаларидан халқнинг миллий, этник, ижтимоий-сиёсий, маданий тарихи, тилнинг тарихий тараққиёти ҳамда маданий мерос объектларини атовчи, уларга баҳо берувчи “тайёр материал” сифатида фойдаланиш имконини яратган;

сўз бирикмаларининг матн шакллантириш хусусиятлари ўрганилиб, уларнинг матн когерентлиги ва коммуникатив-прагматик мазмун ифодасидаги ўрнини белгиловчи лисоний-когнитив ҳамда тил бирликларининг семиотик белги хусусиятига эга бўлиши, уларнинг тўхтовсиз тараққий этиб боришини таъминловчи дискурсив тамойиллар қаторида намоён бўлишига оид натижалардан Самарқанд вилоят телерадиокомпаниясининг “Самарқанд овози” эшиттиришининг сценарийсини тайёрлашда фойдаланилган (Самарқанд вилоят телерадиокомпаниясининг 2022 йил 06 апрелдаги 01-11/129-сон маълумотномаси). Натижада сўз бирикмаларига оид тўпланган маълумотлар асосида кўрсатув ва эшиттиришлар маърифий ва амалий жиҳатдан бойитилган, телекўрсатув учун тайёрланган материалларнинг мазмуни мукаммаллашувига, илмий далилларга бой бўлишига, кўрсатувнинг илмий-оммабоплиги таъминланишига хизмат қилган.

Тадқиқот натижаларининг апробацияси. Тадқиқот натижалари 27 та, илмий-амалий анжуманда, жумладан, 13 та халқаро ва 14 та республика илмий-амалий конференцияда апробациядан ўтказилган.

Тадқиқот натижаларининг эълон қилиниши. Диссертация мавзуси бўйича жами 60 та илмий иш, 3 та монография (биттаси хорижда), Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси ҳузуридаги Олий аттестация комиссиясининг докторлик диссертациялари асосий илмий натижаларини чоп этиш тавсия этилган илмий нашрларда 12 та илмий мақола, жумладан, 10 та республика ва 2 таси халқаро журналларда нашр этилган.

Диссертациянинг ҳажми ва тузилиши. Диссертация кириш, тўрт боб, хулоса, фойдаланилган адабиётлар рўйхатидан иборат. Тадқиқотнинг асосий ҳажми 247 саҳифани ташкил этади.

ДИССЕРТАЦИЯНИНГ АСОСИЙ МАЗМУНИ

Тадқиқотнинг **Кириш** қисмида диссертация мавзусининг долзарблиги ва зарурати асосланган, тадқиқотнинг мақсад ва вазифалари, объекти, предмети, илмий янгилиги ва амалий қиммати ёритилган, олинган натижаларнинг илмий ва амалий аҳамияти очиб берилган, тадқиқотнинг жорийланиши, натижаларнинг эълон қилингани ҳамда диссертация тузилиши ҳақида маълумот берилган.

Диссертациянинг **“Сўз бирикмалари тадқиқотининг назарий асослари”** деб номланган биринчи боби учта фаслни ташкил этади. Сўз бирикмаси (СБ)нинг тил тизимида тутган ўрни, сўзларнинг ўзаро бирикиб, тушунча ифодаловчи бирлик ҳосил қилиш қонуниятини ўрганиш доирасида фикр-мулоҳаза юритиш ушбу тадқиқот иши олдида турган асосий вазифалардан бири ҳисобланади. СБларининг тил тизимида тутган ўрнини аниқлаш ҳозирги замон тилшунослигининг долзарб муаммоларидан бири бўлиб қолмоқда ва шу билан бир қаторда тадқиқотчилар томонидан СБларининг структур тузилиши, семантик хусусиятлари, деривацион белгилари, прагматик имкониятлари, концептуал структурасининг таҳлили ниҳоятда муҳим вазифалардан эканлиги таъкидланмоқда. СБлари тизимининг тадқиқи жараёнида дуч келинаётган қийинчиликлар умумназарий характерга эга бўлиб, бу СБ назариясининг тугал шаклланиб улгурмаганлиги, ушбу жараённинг давом этаётганлигидан далолат беради. В.В.Виноградовнинг СБ назарияси тараққиётига қўшган ҳиссаси жуда катта, унинг таълимотида “сўз бирикмаси” тушунчаси икки таркибли структура чегарасида талкин қилинади ва бу структура икки мустақил сўзнинг мослашувчанлик, тобелик муносабати орқали бирикишидан ташкил топиб, интонация кўрсаткичлар қаторига ажралмайди ҳамда яхлит, лекин таркибли тушунчаларни ифодалаш учун хизмат қилади⁹. Жумладан, ўзбек тили СБлари тизими тадқиқи ҳам ушбу таълимот таъсири даражасидан четга чиққани йўқ¹⁰.

⁹ Виноградов В.В. Избранные труды: Исследования по русской грамматике. – Москва: Наука, 1975. - 559 с.

¹⁰ Маҳмудов Н., Нурмонов А. Ўзбек тилининг назарий грамматикаси. - Тошкент: Ўқитувчи, 1995. - 149 б.; Сайфуллаева Р., Менглиев Б., Боқиева Г. Ҳозирги ўзбек адабий тили. -Тошкент, 2010. - 391 б.; Турниёзов Н., Турниёзова К., Хайруллаев Х. Структур синтаксис асослари. – Тошкент, 2009. - 247 б.

Гапни СБдан фарқловчи энг асосий кўрсаткич бу гапларда предикатив муносабатнинг мавжудлигидир: “фраза (СБ) грамматик таҳлилда одатда бирдан ортиқ сўздан таркиб топадиган ва гаплар учун хос бўлган субъект-предикат (эга-кесим) структурасига эга бўлмаган алоҳида турдаги бирикмага нисбатан қўлланиладиган атама”¹¹.

Рус тилшуноси Ю.В.Фоменко “СБ тил бирлигими?” мавзусидаги мақоласини эълон қилиб, СБнинг лисоний ходиса эканлигига шубҳа билдирган эди¹². Дастлаб, турғун боғланиш ва эркин боғланишни бир-биридан фарқлаш керак. Икки ёки ундан ортиқ мустақил сўзнинг бир грамматик бутунлик, маъновий яхлитлик ташкил этиб, мураккаб тушунча ёки тугал фикрни ифодаладиган сўз боғланиши *эркин боғланиш* дейилади. СБ ва гап эркин боғланишга киради. Чунки СБ ва гап нутқ жараёнида ҳосил қилинади. Икки ёки ундан ортиқ сўзнинг қотиб қолиб, нутқда тайёр ҳолда ишлатиладиган боғланиши барқарор, турғун боғланишни ташкил қилади.¹³ СБларига хос бўлган барқарор категориал белгилар асосида СБни бошқа лисоний бирликлар билан қиёслаш ва фарқлаш мумкин бўлади. Айнан шу хусусиятларни эътиборга олган ҳолда, СБнинг лисоний мақоми ҳам белгиланади. Шаклан таркибли кўринишга (мустақил сўзлар бирикувидан таркиб топиши) эга бўлган СБ мазмунан ҳам таркиблидир: *кенг кўча – broad street*. Барча турдаги СБ социолингвистик кўрсаткичга эга, шу сабабли СБларининг маъносини аниқлаш учун воқеликдаги ходисалар, маълум маданиятга оид реалаялар билан таниш бўлиш талаб қилинади. Маълумки, ҳар бир тил белгиси ахборот узатиш билан бир қаторда, тингловчи ёки ўқувчига таъсир ўтказиш вазифасини ҳам бажаради. СБ ҳам бирор бир эмоционал баҳо мазмунини ифода этиш қийматиға, яъни коннотативлик категориясига эга: – *Бинафшанинг майин иси илк баҳор каби тиниқ, сокин кунларни эслатди-ю, беихтиёр жилмайди*¹⁴.

Инглиз тилидаги СБнинг полисемантик хусусияти – бу СБ қисмлари муносабатларининг турлича англанилиши ва шарҳланишига нисбатан турли тушунчаларни ифодалаш ва кўп маъноли бирикмаларга айланишидир. Масалан, *a high country tower* бирикмаси “баланд қишлоқнинг минораси”, яъни баландликда жойлашган қишлоқнинг минораси ёки “*қишлоқнинг баланд минораси*” қишлоқда жойлашган баланд минора; ёки *a late autumn apple* “*кеч кuzда пишган олма*” ва “*кузда кечикиб пишган олма*” маъноларини англатади. Инглиз тилидаги СБнинг полисемия ходисаси уларни ўзбек тилига таржима қилишда қийинчиликлар туғдиради, бу каби қийинчиликлар, айниқса, матбуот нашрлари матнларида учрайдиган СБларида кўпроқ кузатилади.

Ахборотнинг тўғри тушунилиши учун сўзлашувчиларнинг тил ҳақидаги билимидан ташқари, тингловчининг олам, жумла қўлланаётган ижтимоий ҳолат, сўзлаш жараёнида сўзлашувчилар руҳияти ҳақидаги билими ва бошқа билимларини ҳам қўшиш керак бўлади. Ахборотни тушуниш жараёнида

¹¹ Crystal D. A Dictionary of Linguistics and Phonetics. – Oxford: Blackwell, 2008. – P. 367.

¹² Фоменко Ю.В. Являются ли словосочетания единицей языка?//Филологические науки, 1975. № 6.-С.57-68.

¹³ Менглиев Б. Ҳозирги ўзбек тили. - Тошкент: Тафаккур бўстони, 2018. - Б. 10.

¹⁴ Ҳошимов Ў. Икки эшик ораси. – Тошкент: “Шарк”, 1977. – Б. 27.

ушбу билимларнинг барчаси баробар хизмат қилади. Шунинг учун фақат бу билимларнинг ўзаро муносабатини ҳисобга олгандагина биз нутқий жараённинг моҳиятини англашга яқинлашган бўламиз. Ана шундай амалий эҳтиёж натижасида семантика ва прагматика вужудга келди. Лисоний бирликларнинг бу уч томонисиз алоқа воситаси бўлган тил ўзининг тўлиқ талқинини топа олмайди. Демак, синтактик бирликларнинг ҳам уч жиҳати мавжуд: 1) семантика – белгининг борлиқ объекти билан муносабати ҳақидаги таълимот; 2) синтактика – белгининг белги билан муносабати ҳақидаги таълимот; 3) прагматика – белгининг сўзловчи билан муносабати ҳақидаги таълимот¹⁵.

Прагматика тушунчаси дастлаб Арасту (Аристотель) томонидан қўлланилган бўлса, кейинчалик файласуф олимлар Ж.Локк ва Э.Кантлар томонидан кенг муомалага киритилди. “Прагматика (*прагма* – иш, ҳаракат) аслида фалсафий тушунча бўлиб, у Сукротдан олдинги даврларда ҳам қўлланишда бўлган. Америка ва Европада бу тарғиботнинг кенг ёйилишида Ч.Пирс, Р.Карнап, Ч.Моррис, Л.Витгенштейн каби олимларнинг хизматларини алоҳида қайд этмоқ керак. “Прагматика нисбатан янги соҳа ҳисобланиб, унда тилнинг ундан фойдаланувчиларига бўлган муносабати ўрганилади. Мулоқот жараёнида сўзловчи ўз фикрини баён қилишда унинг олдида маълум мақсад туради. Бу мақсад сўзловчини тингловчи тушуниши, англашидан иборатдир. Лисон қанчалик ижтимоий, сўзловчи ва тингловчи учун умумий, мажбурий бўлса, нутқ ҳам улар учун шунчалик умумий, мажбурий ва ижтимоийдир”; “Тил тизими тараққиётининг бошланғич нуқтаси (даври) прагматикадан бошланади”.¹⁶

СБнинг коммуникатив вазифаси тингловчи ёки ўқувчиларда олдиндан мавжуд бўлган предмет-ҳодисалар ҳақидаги тушунчани аниқлаштириш, конкретлаштириш ва изоҳлаш мақсадини воқелантиришдир.¹⁷ Турли гуруҳларга оид СБларининг информативлик даражаси аниқ матн миқёсида белгиланади, буни аниқлаш учун унинг матн воситасида узатилаётган ахборотга қўшадиган ҳиссаси қай миқдорда эканлиги ҳамда СБ ташийдиган ахборотнинг қай даражада тўлиқлигини билиш муҳимдир. Масалан, *Now she walked* гапи орқали ўқувчи кимнингдир сайр қилгани ҳақидаги ахборотга эга бўлса, *Now she walked quite aimlessly for a time, turning here and there ...*¹⁸ гапини ўқиш орқали ушбу ахборот миқёси кенгаяди. СБлар, биринчидан, унинг саёҳати бир муддатли эканлиги ҳақида қўшимча маълумот берган бўлса, иккинчидан, сайр қилувчининг ҳолати ҳақида маълум даражада хабардор қилади. - *Юпқа девор тагидан оқиб чиқиб ҳовузчага қуйилаётган сувни шапиллатмоқчи бўламан, лекин катта лагандай ҳовузчада ёнғоқдай кичик иккита-учта оғринган олма рақс этади, шаршаракчага яқинлашиб бирин-кетин шўнгийди*¹⁹. Ушбу мисолда ҳам СБлари ахборот кўламини

¹⁵ Моррис Ч. Основания теории знаков // Семиотика. Антология. – Москва: Наука, 2001. - С. 45-97.

¹⁶ Сафаров Ш. Прагмалингвистика. – Тошкент, 2008. – Б. 10; – Б. 40.

¹⁷ Филичева Н.И. О словосочетаниях в современном немецком языке. – Москва, 1969. - С. 33.

¹⁸ Dreiser Th. Sister Carrie. - Online-library: Freeditorial, 2014. - P. 16.

¹⁹ Ойбек. Болалик. (хотира-қисса). – Тошкент: Шарқ, 2012. - Б. 7.

кенгайтиришга хизмат қилади. Ўқувчилар нафақт *девор, сув, ҳовуз* ҳақида, балки *деворниг юпқалиги, сувнинг оқиб чиқаётганлиги, ҳовузнинг катта лаганга ўхшаш эканлиги* ҳақида кўшимча ахборотга эга бўладилар. Коннотациянинг прагматик воситалар орқали ифодаланишини ўрганиш матндаги СБлари орқали ифодаланган кўшимча ахборотларни, муаллиф томонидан кўзда тутилган шамаларни, кинояларни яхшироқ англашга, тушунишга ёрдам беради ва бу кўп жиҳатдан тингловчининг, китобхоннинг яширин маъноларни тушуна олиш қобилиятига, дунёқарашининг кенглиги ва олдинги билимларининг мавжудлигига боғлиқдир.

СБларининг валентлик хусусиятлари ҳам матннинг коммуникатив ва шаклан ривожини таъминловчи омиллардан биридир. Валентлик муайян бир сўзнинг бошқа сўзларни бириктира олиш имкониятларидир. Сўз маъносининг логик-семантик қатламини, синтагматик хусусиятларини ўрганишда унинг валентликларини аниқлаш ва системалаштириш алоҳида аҳамиятга эга. Валентлик тушунчаси соф синтактик тушунча эмас, балки семантик-грамматик тушунчадир.

Матн таркибида СБ компонентлари кетма-кетлик тартибининг функционал ўзгариши компонентлардан бирини тушириб қолдириш, такрорий қўллаш ва улардан бирини ажратиб кўрсатиш ҳолатларида кузатилади. Масалан, нутқий фаолият жараёнида СБлари етакчи элементининг тушириб қолдирилиши кенг тарқалган: - *Лагандаги олмалар ҳар томонга сочилиб, беш-олтмаси наманга, иккитаси айвон лабидан думалаб ерга тушди*²⁰; - *He removed two envelopes from inside jacket pocket – one fat, the other smaller – and handed the first to Juanita*²¹. Келтирилган контекстда СБни тўлиғича қайта такрорлашга ҳожат йўқлиги, яъни биринчи мисолда тушириб қолдирилган элемент СБ нинг бош компоненти “олма”, иккинчи мисолда эса “*envelope*” сўзи эканлиги контекстан англашилади, яъни “*беш-олтмаси, иккитаси*”, “*one, the other, first*” сўзларининг семантикаси бунга ишора бераётганлиги сезилмоқда.

СБ компонентларининг такрорланиши, уларни тушириб қолдиришдан фарқли ўлароқ, структур жиҳатдан нутқ элементларининг орттирилишига олиб келади. Бундай орттирилишда, одатда, сўзловчи шахснинг ахборотга ёки унинг элементларига субъектив-баҳоловчи муносабати ўз аксини топади. Айниқса, поэтик нутқда лексик такрорлар турли шаклларда бадиий-услубий вазифа бажаришга хизмат қилади:

*Мен сени деб савобларга урдим бош,
Мен сени деб хатоларга қайрилдим.
Мен сени деб гуноҳ бўлдим, бағри тош,
Мен сени деб бу дунёмдан айрилдим*²².

Кўришиб турибдики, “*Мен сени деб*” анафораси такрорланиб, мисралардаги маънони умумлаштирган. СБ компонентларининг такрори айнан шу ролни ижро этувчи воситалардан биридир. СБнинг эмфатик кучи

²⁰ Ҳошимов Ў. Икки эшик ораси. – Тошкент: “Шарқ”, 2012. – Б. 26.

²¹ Wells H. The Invisible Man. – London: Heinemann, 1991. – P. 54.

²² Азия У. Фонус. - Тошкент: Шарқ, 2010. – Б.10 .

унинг боғловчи элементи – предлогнинг такрор ишлатилишида ҳам ошади: *...and I was aware of a sensation of discomfort and of shame*²³. Предлогнинг такрорланиши бир маромлиликни ва ритмни ҳосил қилади ҳамда олдидан предлог ишлатилаётган ҳар бир компонентнинг ахборот мазмуни ифодасида тутган ўрни муҳимлигини оширади: *...and I was aware of a sensation of discomfort of shame → ...I was aware of a sensation of discomfort and shame*.

СБнинг матн таркибида фаоллашувида намоён бўладиган яна бир хусусияти қисмларининг алоҳида ажратилиб кўрсатилиши билан боғлиқдир. Аниқловчилари бўлмаган тобе компонент, шунингдек, модификаторларга эга бўлган компонентнинг ҳам ажралиб келиши ҳолати кузатилади: - *Сулаймон Рустамовичнинг кўзлари, қандайдир сокин боқувчи, аммо ич-ичидаи ўт порлаб турган қоп-қора кўзлари Зухраникига жуда ўхшаркан*²⁴; - *Mr. Eric Brierty, of Pudsey, moved a resolution...*²⁵. Ушбу ҳолатда ажратилган СБ компонентининг қўлланиши мулоқот муҳитининг талабидир. N1 ва N2 (От1 ва От2) компонентлари модификаторларининг ажратилиши мураккаб структурали СБлари компонентларининг матн таркибида жойлашиш тартибига таъсир қилади. СБларининг MN₁+pr+N₂ (М От1 +предлог+ От2), N₁+pr+ MN₂ (От1 +предлог+М От2) ва MN₁+pr+MN₂ (М От1 +предлог+ М От2) моделларидаги М отлашган компонентларнинг модификаторларини ифодалайди. Предлогли СБларида компонентларнинг ажратилиши фақат постпозицияда рўй бериши билан характерлидир. Бу ўринда NN (От От), N's N (Отнинг От), AN (Сифат От) моделларидаги СБлари тобе компонентларини ажратиш мумкин эмас. Предлогли СБ компонентлари нафақат бир жумла ичида, балки шу жумланинг ташқарисида ҳам ажратилиши мумкин: - *Фақат қиш эди. Қаҳратон қиш... Тор кўча. Ўртасига қор уйиб қўйилган каталакдек ҳовли. Чақмоқ телпакли одам. Совуқ вокзал...*²⁶; - *Yes, that's why it would happen. Life and Works of G. Gimson. In one volume. Unpublished, without illustrations*²⁷. Бундай ажратилиш ҳодисаси парцелляция деб аталади.

Диссертациянинг “**Инглиз ва ўзбек тилларида сўз бирикмалари структур-семантик хусусиятларининг қиёсий ўрганилиши**” деб номанган иккинчи бобида инглиз ва ўзбек тилларидаги СБларининг структур ва семантик тузилиши масалалари таҳлилга тортилган. СБ таркибида бир сўз ҳоким, кейингиси эса тобе позициясини эгаллайди. Бу ҳоким-тобелик ҳолати сўзлар қўшилишининг характери, компонентларнинг грамматик хусусиятлари, формал кўрсаткичлар ва маънолари орқали билинади. Ўзбек тили СБ элементларининг тартибига кўра тобе сўз ҳоким сўздан олдин келади, аммо бу ҳолат инглиз тили учун доимий эмас. Тобе сўзнинг шакли ҳоким сўзнинг талабига қараб ўзгаради. Тобе элемент одатда ҳоким элементнинг маъносини турлича изоҳлашга, конкретлаштиришга ёрдам беради. СБ моделлари тил бирлиги ҳисобланиб, ҳоким бўлакнинг қайси сўз

²³ Updike J. Marry Me. – New York, 1978. – P. 66.

²⁴ Хошимов Ў. Нур борки, соя бор. – Тошкент, 1977. – Б.209.

²⁵ Sydney P. An Apology for Poetry. – New York, 1996. – 203 p.

²⁶ Хошимов Ў. Икки эшик ораси. – Тошкент: “Шарқ”, 2012. – Б. 14.

²⁷ Сучков А. Қизиқарли ФАКТлар. Бугун жаҳон ўргумчак тўри. <http://www.krugosvet.ru/articles>. 20.12.2020.

туркумига мансублигига кўра: отли СБлари; феълли СБлари; сонли СБлари, равишли СБлари; сифатли СБлари ва бошқа турларга бўлинади. Ушбу моделлардаги сўз бирикмаларининг фаоллашув миқдори ва меъёрини ўрганиш мақсадида XX-XXI аср инглиз ва ўзбек адиблари асарларидан (50 000 саҳифа босма матн) ажратиб олинган 155977та сўз бирикмалари таҳлилга тортилди, ушбу сўз бирикмаларидан 100 000таси инглиз тилида бўлиб, улардан 69 000 тасини предлогли сўз бирикмалари ташкил этади.

Инглиз тилидаги *Noun+noun (om+om)* СБларининг бир тури *N+pr+N (om+предлог+om)* моделидаги СБлари кенг миқёсда қўлланилади. Ўзбек тилида предлогли СБлари мавжуд эмас, предлогларнинг вазифасини келишик қўшимчалари бажаради. Қўлланишда бўлган предлогли СБларнинг миқдорий кўрсаткичларини аниқлаш учун Т.Драйзер қаламига мансуб “Sister Carrie” романининг фақатгина биринчи саҳифасига мурожаат қилганмиз, жами учраган предлоглар сони 55 та бўлиб, қуйидаги жадвалда уларнинг турларига кўра фоизда тақсимланиши келтирилган:

2.1-жадвал.

Предлогли СБ турларининг миқдорий кўрсаткичлари

№	Модел	Миқдор кўрсаткичи	Фоиз%	Мисоллар
1.	N+of +N	21	38	a scrap of paper
2.	N+in +N	10	18	lunch in a paper-box
3.	N+for+N	3	5.6	train for Chicago
4.	N+with +N	2	3.7	impression with conjectures
5.	N+to +N	2	3.7	appeal to the senses
6.	N+on +N			-
7.	N+at +N	4	7.4	counsellor at hand
8.	N+from +N			-
9.	Бошқа предлоглар	13	23.6	balance under the circumstances, breathe into ear

Предлогли СБлари орасида энг кўп миқдорда учрайдиганлари *of* предлоги воситасида тузилган бирикмалар бўлиб, *of* предлоги ўзбек тилида қараткич келишигининг қўшимчаси - *нинг* орқали ифодаланади: *a riot of boys* - болалар(нинг) тўдаси. Баъзи ҳолларда предлог умумий мазмунга путур етказмасдан бошқа предлог билан алмаштирилиши мумкин: *Some notes in my diary* ↔ *Some notes of my diary* - Кундалигимдаги баъзи қайдлар ↔ Кундалигимнинг баъзи қайдалари; *the struggle with hunger* ↔ *the struggle against hunger* - очлик билан курашиш ↔ очликка қарши курашиш.

Инглиз ва ўзбек тилларида *Verb+Noun (Om+Феъл)* туридаги феълли СБ ясалиши ҳар иккала тилда деярли бир хил, аммо инглиз тилида аввал феъл кейин от жойлашса, ўзбек тилида аксинча, аввал от кейин эса феъл жойлаштирилади: *take a pen* – қаламни олмоқ. Инглиз ва ўзбек тилларида равишли СБлари ясалиши деярли ўхшайди, инглиз тилидаги *Adverb+Adverb (Равиш+Равиш)* туридаги равишли СБ ўзбек тилида ҳам мавжуд: *very quickly* - жуда тез; *Om+Равиш* туридаги СБ ўзбек тилида мавжуд, инглиз тилида *Numeral+Noun+Adverb (Сон+Om+Равиш)* равишли СБлари учрайди: *ўқдан тез* – *three days ago*. Сифатли СБларида ҳоким элемент вазифасида доим сифат келади: *тошдан қаттиқ, ердан баланд, капалакдан нозик, an evening*

party, morning newspaper, a busy man etc. Сўзлардаги маъно ва грамматик хусусиятлар тўғри аниқланиб, нутқда ўринли бириктирилсагина, услубий нуқсонсиз, ихчам ва тушунарли фикр рўёбга чиқади. Акс ҳолда, нутқ саёз ва мантиқсиз бўлади. Сўзлар орасидаги синтактик муносабат орқали СБ ҳосил бўлади.

Координатив боғланиш элементлар орасидаги тенг муносабатни ифодалайди, бунда бўлақлар бир-бирига нисбатан баробар, тенг бўлади, орасида тобелик бўлмайди: *олма* ва *анор*, *apple* and *pomegranate*.

Субординатив боғланиш тенг бўлмаган – бири ҳоким, бири тобе бўлган элементларнинг муносабатини ифодалайди, яъни гуруҳдаги элементларнинг бири иккинчисини аниқлайди: аниқлаш учун хизмат қилаётган элемент тобе бўлиб, аниқланаётган элемент ҳокимдир: *чиройли қиз - a beautiful girl*. СБ элементларининг бир-бири билан боғланиши турли воситалар билан ифодаланади. Сўзлар орасидаги алоқанинг турли воситалар билан ифодаланиши ўша сўзларнинг қайси сўз туркумига мансублиги, уларнинг турли лексик-грамматик хусусиятларига боғлиқ. СБнинг энг асосий белгиси ўзи турли бўлақлардан иборат бўлиб, яхлит тушунчаларни ифодалашдир. СБлари грамматик жиҳатдан мазкур тилнинг қоида-тартибига асосан шаклланиб, элементларининг боғланиши эргашиш (тобеланиш) муносабати орқалигина амалга оширилади, тенгланиш муносабати бўлмайди.

Луғавий бирликлар семантик тузилишини когнитив таҳлил этишга катта эътибор қаратилаётган бўлса-да, СБ таҳлиliga нисбатан когнитив ёндашувнинг татбиқ қилиниши етарли даражада эмас, зеро “ҳар қандай бирикма семантик изоҳ ва прагматик таҳлилга лойиқдир”²⁸. Когнитив йўналиш учун муҳим назария - бу воқеликдаги объектларнинг икки, яъни "конкрет" ва "мавҳум" турдаги бирлашмалари (ассоциациялари) бўлиб, бу уларни "конкрет субъектларга боғлиқ бўлмаган, воқеликдаги объектларнинг асосий хусусиятларини" объективлаштирадиган бир синфга бирлаштириш имконини беради²⁹. Когнитологиянинг асосий тушунчаларидан бири – категориялаштириш бўлиб, у қиёслаш, қарама-қарши қўйиш, аниқлаштириш, мавҳумлаштириш каби кўринишларни олиши мумкин³⁰. Бу ҳодиса СБнинг ҳосил бўлиш жараёнига ҳам оид, у янги тажрибани олдиндан амалда мавжуд бўлгани билан қиёслаш жараёнидир. Ж.Лакоффнинг қараши конкрет бирлашмалар ғоясига яқин, у “*аёллар*”, “*олов*” ва “*хавфли нарсалар*” каби тушунчаларни мужассамлаштириб, *аёлларнинг олов каби қизгин ва хавфли бўлиши* мумкинлигини таъкидлайди³¹. Категориялаштириш жараёнида соматик объектлардан ҳам унумли фойдаланилади, масалан “*бош*” тананинг юқори ва “*оёқ*” қуйи қисмида жойлашганлигига кўра: *head of a mountain – тоғнинг боши, foot of the page – саҳифанинг адоғи* каби СБ ясалади. Ҳайвон номи етакчи элемент вазифасини бажарадиган СБда ҳам категориялаштирув амали кузатилади, масалан “*сигир*” сўзи билан: *have a cow, a sacred cow, till*

²⁸ Croft W., Crus D.A. Cognitive Linguistics. – Cambridge University Press, 2004. – P. 247.

²⁹ Гак В.Г. Языковые преобразования. – Москва: Школа «Языки русской культуры», 1998. – С. 33.

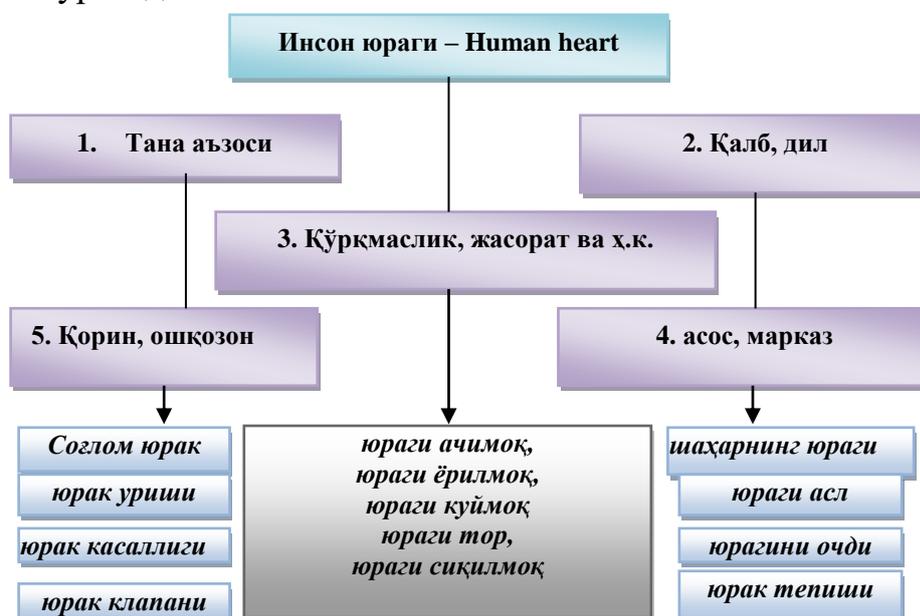
³⁰ Сафаров Ш. Когнитив тилшунослик, - Жиззах: Сангзор, 2006. – Б. 53.

³¹ Lakoff G. Women, Fire and Dangerous Things. What Categories Reveal about the Mind.-Chicago, 1987.- 614 p.

the cows come home, сизирдек ювош, серсут сизир, аммамнинг бузоги ва бошқа СБлари ясалади: - *Биров нақдлаб қўйса-да, булар молдек бўкиб, еб ётаверса!*; - *Сизирдай хотинга атлас кўйлакни ким қўйибди*³².

Тадқиқот ишлари учун фрейм тушунчаси муҳим аҳамиятга эга бўлиб, бу атама М.Минский асари нашр этилгандан кейин жуда оммалашди³³. Фреймнинг маълум бир маънони шакллантириш андозаси сифатида СБ тадқиқида қўлланиши, ушбу тадқиқот йўналишининг самарасини белгилайди³⁴. “Инсон юраги” инсоннинг ҳаёт фаолияти давомида тананинг энг муҳим аъзоси бўлиши билан бир қаторда, ушбу соматик объект икки компонентдан ташкил топган ягона концепт, яъни СБ ҳамдир.

Инглиз ва ўзбек тилларида “Инсон юраги” фреймининг СБ таҳлилига татбиқ қилинишида ушбу концептни ташкил этувчи субфреймлар ажратилди ҳамда алоҳида тугунларга тақсимланди, чунки дериватология даражасида ўрганиш концептнинг иккинчи маъноси зоҳирлашган СБ яратиш имконига эга эканлигини кўрсатди.

2.1-расм: “Инсон юраги” фрейми

Тана аъзоси сифатида: *соғлом юрак, юракнинг уриши, юрак касаллиги*; кўчма маънода: *юраги ачимоқ (ёрилмоқ, куймоқ, ва ҳоказо)*. Инглиз тилида *the heart as: a muscular organ, located between the lungs, middle compartment of the chest*; кўчма маънода: *heart of gold, heart to heart, heart of stone*. Келтирилган фрейм схемаси умумий характерга эга бўлиб, алоҳида тил учун бошқа бирор алоҳида кўриниш касб этмайди. Ҳар бир тил номинатив birlikлар яратилишининг ўзига хос механизмлари, воситаларини шакллантиради ва бу воситаларда миллат ва маданиятнинг ўзига хос хусусиятлари ўз аксини топади.

“Инглиз ва ўзбек тиллари сўз бирикмалари тизимида кечадиган деривацион жараёнлар” номли учинчи бобда деривация тушунчасининг

³² Хошимов Ў. Тушда кечган умрлар. – Тошкент, 2002. – Б. 47; Икки эшик ораси. – Тошкент, 2012. – Б. 65.

³³ Минский М. Фреймы для представления знаний. – Москва: Энергия, 1979. – 152 с.

³⁴ Сафаров Ш. Прагмалингвистика. – Тошкент, 2008. – 320 б.

кенг маънодаги талқини анъанасига таянган ҳолда асосий эътибор СБ структур-семантик тузилишидаги силжишларнинг деривацион жараёнлар, яъни тил тизими динамикаси билан боғлиқлик жиҳатларига қаратилади. Деривацион жараён орқали нутқнинг бир бирлиги асосида янгисини яратиш каби инсон қобилияти орқали амалга ошириладиган хусусиятлари мавжудлиги деривациянинг универсал табиати ҳақида хулоса қилиш имконини беради, чунки у тилнинг бир сатҳидан ташқарига чиқади ва сатҳлараро категорияга айланади. Тилдаги деривацион муносабатлар тилнинг динамик тизими деб аталадиган тизимни ташкил қилади. СБлари тизимида чизикли деривация энг кўп таъсирга эга йўналиш бўлиб, бу тизимга кирувчи birlikларнинг катта қисми асосан таркибий қисмларининг бир текис бирикуви асосида ясалади ва бу уларнинг структур моделларида акс этади.

3.1-жадвал.

Чизикли деривацияга хос СБ структур моделлари

No.	Модел	Сўз бирикмалари	Сўз бирикмалари	Мослиги
1.	N_1+N_2	<i>stone wall</i>	<i>тош девор</i>	+
2.	N_1+pr+N_2	<i>the book of a pupil; the message from Tashkent; a girl at the window; the newspaper on the table; a letter with the envelope</i>	<i>боланинг китоби; Тошкентдан хабар; дераза ёнида(зи) қиз; стол устида(зи) газета; хат билан конверт</i>	+
3.	$N's+N$	<i>Grandmother's birthday;</i>	<i>бувимнинг тугилган куни</i>	+
4.	$Adj+N$	<i>white snow; rainy day</i>	<i>оппоқ қор; ёмғирли кун</i>	+
5.	$Ving+N$	<i>running dog</i>	<i>чопаетган ит</i>	+
6.	$Ven+pr+N$	<i>cut in pieces</i>	<i>бўлақларга бўлинган</i>	+

Юқоридаги жадвалда келтирилган чизикли деривация жараёнининг маҳсули бўлмиш моделларнинг фарқи фақат деривация формал операторларининг турли хил эканлигида, СБда шундай операторлар ролини предлог (2, 6) ва 's (3) форманти ўйнамоқда. Инглиз тилига хос бўлган предлог ва 's форманти ўзбек тилида ўз вазифаларини келишик қўшимчаларига юклайди. Натижада ҳар иккала тилда ҳам тузилиши жиҳатидан деярли бир хил СБ ясалади. Инглиз тилида энг фаол операторлар қаторига, предлоглардан ташқари, ноль оператори киради (1, 4, 5), бу қоида фақат инглиз тилига хос бўлиб қолмай, ўзбек тилида ҳам ноль оператори деривация формал операторларининг бир тури ҳисобланади (1 ва 4 моделлар).

Ноль операторига эга ёки 's ('s - келишик қўшимчалари) форманти билан ифодаланган ёйилиш деривацияси негизида қуйидаги СБлари ҳосил бўлади:

3.2-жадвал.

Ёйилиш деривацияси орқали ҳосил бўлган СБ моделлари

No.	Инглиз тилидаги моделлар	Ўзбек тилидаги моделлар	Мослиги
1.	MN_1+pr+N_2	$OT_1+кк+CO_2$	-
2.	$N_1+pr+MN_2$	$CO_2+ кк+ OT_1$	-
3.	$N_1+'s +N_2+pr+MN_3$	$OT_1+ кк +OT_2+ CO_3+ кк$	-

Ушбу турдаги мураккаб бирикмаларда бош ва тобе бўлаклар ўрнини AN (Сифат От), NN (От От), PN (Олмош От), NumN (Сон От), VingN (Сифатдош От), VenN (Сифатдош От) таркибли оддий биномлар эгаллайди. Жадвалда моделлар мослиги кўринмаса-да, бу фақат ушбу моделларнинг шаклига тегишли, мазмун жиҳатдан фарқлар деярли мавжуд эмас. Координатив муносабатлар асосида кечадиган деривация жараёнининг ҳар қандай ҳолатида СБ структурасини кенгайтирувчи элементнинг бош ва тобе компонент билан бир йўсинда боғланиши ҳолати кузатилади: – *A salad of tomato, cucumber and cabbage* → *a salad of tomato, (a salad of) cucumber and (a salad of) cabbage*.

Барча лингвистик бирликлар деривацияга учрайди, аммо ўзгаришлар, биринчи навбатда, унинг ички шакли билан чамбарчас боғлиқ. Шунинг учун деривацион жараёнларни ўрганиш тил бирликларининг морфологик ва семантик масалалари билан боғлиқ бўлиб, тилшуносликнинг функционал ва семиологик анъаналарига асосланади. Масаланинг концептуал томони деривацияни тадқиқ қилиш ва ментал бирликларнинг уларнинг тилда намоён бўлишлари билан чамбарчас боғлиқлигини ўрганишга ёрдам беради.

СБ деривацияси жараёнининг кечишида ташқи оламдаги предмет-ҳодисаларнинг инсон онгида қандай акс этишини аниқлаш муҳимдир. “Деривацион тугун” бу – ўсиб боришнинг махсус нуқтаси бўлиб, унда кейинги деривацион жараёнлар учун энг қулай шароитлар яратилади. Деривацион тугунлар айнан ментал кўринишда, яъни турли бирикмаларни ҳосил қилувчи асослар, СБ компонентлари кўринишидаги концептуал белгиларда шаклланади. Концептнинг имкониятидан амалий фойдаланиш жараёни *концептуал деривация* деб юритилади. СБлари деривацияси икки мустақил концептнинг ўзаро мослашуви ва бирикувини таъминлайди. Бундай деривация жараёни таянч концептнинг информатив қиймати мазмуннинг бойиши ва янги кўриниш олиши учун муҳим вазифани бажаради. Тилшунос олимларнинг баъзилари N+N (От+От) таркибидаги СБларини Adj+N (Сифат+От) таркибидагилардан фарқлашнинг ягона йўли уларни предикатив тузилмаларга трансформация қилиш имконининг борлиги ёки бўлмаслигида, деб биладилар: *Blended Learning* → *Learning which is Blended; educational technologies* → *technologies that are educational*. Лекин *an electrical engineer* СБни – **an engineer who is electrical* тарзида ўзгартириб бўлмайди.

Ж.Лакофф ва М.Жонсонлар метафоранинг соф тил ҳодисаси эмас, балки тафаккур бирлиги эканлигини уқтирадилар: “бизнинг тафаккуримиз, кундалик тажрибамиз ва ҳатти-ҳаракатларимиз кўп жиҳатдан метафорик шартланган. Метафора фақат мулоқот воситаси бўлибгина қолмасдан, балки онгимиз фаолияти ва ҳатти-ҳаракатларимизни ҳам шакллантиради”³⁵. – *This road goes to London*³⁶; – *"In the slanting beams that streamed through the open window the dust danced and was golden"*³⁷ ; – *Осмонда тўлин ой хомуш нур*

³⁵ Lakoff J., Johnson M. Philosophy in flesh: The embodied mind and its challenge to western thought. – New-York: Basic Book, 1999. – P. 112.

³⁶ Lawrence D.H. The Rainbow. – London: Penguin Books, 2000. – P. 79.

³⁷ Wilde O. The Picture of Dorian Grey. – London: Macmillan, 1999. – P. 96.

*сочади. Автобус билан ёнма-ён учиб боради. Ҳаммаси оймоманинг юмшоқ беланчагида ором олиб тебранади*³⁸ нутқий актларида ижод қилинган *road to London, dust golden, хомуш нур, оймоманинг юмшоқ беланчаги* окказионал СБларининг деривацияси концептуал метафоралаштириш босқичини босиб ўтганлиги равшан бўлади. Бу босқичда ўзаро бирикаётган концептлар бошқа бирор бир концепт билан қиёсланади ва уларнинг хусусиятлари бир бирига кўчади. Концептлар хусусиятларининг биринчисидан иккинчисига кўчишини қуйидаги СБлари деривациясида кўрамиз: *King Charles's head (an obsession)* – Қирол Чарльзнинг боши (хаёлни доимо банд қилган ўй / фикр); *king of beasts (the lion)* – махлуқлар шоҳи (шер); *king of birds (the eagle)* – кушлар шоҳи (бургут). Шу каби СБларининг тахлили деривация жараёнида шахснинг жамиятда тутган мақомига кўра илгари ўринга чиқариб қўйилиши, жонзотларга хос бўлган хусусиятларнинг бошқа концептуал доирага кўчирилишини кўрсатади. *A rotten apple* бирикмасининг деривациясида концепт хусусиятлари силжиши бир оз бошқачароқ тус олади. Ушбу СБнинг:

– *You have a new member in your company. What kind of person is he? – I think this man is a rotten apple*³⁹ тузилмасида қўлланиши ҳолатини қарайдиган бўлсак, концептуал хусусиятларнинг кўчиши икки томонлама эканлигини сезамиз. Бирикманинг биринчи бўлаги *rotten* луғатда қуйидагича изоҳланади: 1. (adj.) *very bad*; 2. (adj.) *damaged by decay; hence unsound and useless*; 3. (adj.) *having decayed or disintegrated; usually implies foulness*. Бирикманинг иккинчи бўлаги *apple* эса луғатда қуйидагича таърифга эга: 1. (Noun) *a fruit with red or yellow or green skin and sweet to tart crisp whitish flesh*; 2. (Noun) *native Eurasian tree widely cultivated in many varieties for its firm rounded edible fruits*⁴⁰. Келтирилган изоҳлар ҳар бир концептнинг “*жуда ёмон, фойдасиз, чириган*”, “*мева номи, мева дарахти*” каби алоҳида олинган хусусиятларини акс эттиради. Концептуал деривация жараёнида худди шу хусусиятлар “*истиқболли*” ҳисобланиб, *man* концепти хусусиятларига мослаштирилади (*man* лексемасининг луғатдаги изоҳи: “*an adult male human being*”). Натижада *rotten* сўзининг юқорида ажратилган салбий хусусиятлари *rotten* концептининг “*одам*”, “*эркак*” белгиларига хослашади. Кейинги босқичда эса бундай мослашув “*қуриб битказиш*” усулида бажариладиган когнитив амалнинг фаоллашувини тақозо этади ва бунда одамларга хос бўлган иллатнинг хавфини “*ошириб кўрсатиши*” хусусияти ҳам инобатга олинади, “*rotten apple man*” мураккаб концепти юқоридаги лисоний контекстда киноя мазмунини олиб, *a bad person in a group, typically one whose behavior is likely to have a corrupting influence on the rest* маъносини ифодалайди.

Концептлар хусусиятларининг биринчисидан иккинчисига кўчишини ўзбек тилидаги: *қўли гул, отнинг қашқаси, темир дафтар, илоннинг ёгини ялаган* каби СБлари деривациясида ҳам учратиш мумкин: – *Луқмонбек маҳаллада отнинг қашқаси*⁴¹. *Отнинг қашқаси* СБнинг компонентлари *от*

³⁸ Ҳошимов Ў. Икки эшик ораси. – Тошкент: Шарқ, 2012. – Б. 15-16.

³⁹ The Barnhart Dictionary of New English 1963-1972. – London: Longman, 1973. – 512 p.

⁴⁰ Cambridge Academic Content Dictionary. - Cambridge University Press, 2017. - 1156 p.

⁴¹ Аҳмад С. Сайланма. – Тошкент: Энциклопедия, 2004. – Б. 60.

хамда *қашқа* луғатда бир қатор изоҳларга эга⁴². Концептуал деривация жараёнида ушбу концептлар “истикболли” ҳисобланган хусусиятларга таяниб, *одам* концепти хусусиятларига мослаштирилади; натижада *қашқа* сўзининг юқорида ажратилган хусусиятлари *от* концептининг “*одам*”, “*эркак*” белгиларига хослашади ва бунда одамларга хос бўлган “*баҳо бериш*” хусусияти инобатга олинади. Натижада *отнинг қашқасидек одам* мураккаб концепти юқорида берилган мисолда *ҳамма биладиган, танийдиган одам* маъносини англатади. Бу мазмун таркибида отнинг қашқаси жойлашган ери, яъни, унинг пешонада бўлиши ушбу деривацион концепт заминидан жой олади: пешона отнинг бош қисмида, энг кўринадиган ерида жойлашган, кўзга кўринган маъноси шу фактга ишора.

Инглиз ва ўзбек тилларидаги СБлари деривацияси жараёнлари таҳлилида бир қатор ўхшашликлар кузатилди. Қуйидаги жадвал концептуал деривация жараёнида СБларининг иккиламчи маъно касб этиш ҳолатини икки тил мисолида қиёслаш имконини беради, бу жадвални ҳали давом эттириш мумкин, чунки шу аснода СБлари ясалиши, яъни концептларга хос баъзи хусусиятларнинг биринчисидан иккинчисига кўчиши инглиз тилида ҳам, ўзбек тилида ҳам кенг тарқалган:

3.3-жадвал.

Концептуал деривация жараёнида СБнинг иккиламчи маъно олиши

№.	Инглиз тилидаги СБлар	Ўзбек тилидаги СБлар	Маъноси
1.	<i>cock of the walk</i>	<i>йигитларнинг хўрози</i>	олди, етакчи
2.	<i>dog's age, till the cows come home</i>	<i>тошбақадек имиллаб</i>	узок вақт
3.	<i>horse of another (different) colour</i>	<i>зуваласи бошқа хамирдан</i>	бошқача
4.	<i>power behind the throne</i>	<i>отнинг қашқаси</i>	машҳурлик
5.	<i>piss in the wind</i>	<i>ҳавога совуриш</i>	беҳуда, самарасиз
6.	<i>as good as gold</i>	<i>тилла бола</i>	яхши хулқли
7.	<i>turn geese into swans</i>	<i>кесакдан олов</i>	кутилмаган ҳол
8.	<i>hand in glove</i>	<i>қўлни қўлга бериб</i>	биргаликда
9.	<i>(from) hand to mouth</i>	<i>қўли калта</i>	ночор
10.	<i>be skin and bone</i>	<i>эти устихонга ётишган</i>	озғин

К.Фрохличованинг фикрига кўра, сўзларни қўшиш, блендинг ва деривация СБ яшашнинг энг самарали жараёни ҳисобланади, чунки у неологизмларни қидириш жараёнида ушбу фикр тасдиғи сифатида *silver goal, vanity sizing, salad dodger or stealth tax* СБни мисол қилиб кўрсатган⁴³. Метафора назариясини ишлаб чиқишда маъно деривацияси, ҳодисаларнинг процессуал моҳияти, моделлаштириш, матн шартлилиги каби тушунчалар мажмуасидан фойдаланилади. Олдиндан мавжуд бўлган концептлар замирида янги концептуал тузилмаларнинг яратилиши мураккаб лисоний тафаккур фаолиятининг натижасидир. СБнинг семантикасини грамматик (синтактик) муносабатлар кўринишида ўрганиш анъанаси мавжуд бўлиб, бу анъана “маълум бир хусусиятлар ва субстанциялар замирида юзага келадиган замон, макон, сабаб боғланишларини муносабат”, деб атаган А.А.Шахматов

⁴² Ўзбек тилининг изоҳли луғати. 3-5 Ж. – Т.: "Ўзбекистон миллий энциклопедияси, 2007. - Б. 158, - 281.

⁴³ Fröhlichová K. Word Formation and Neologism in the English Language. -Bakalářská práce Plzeň, 2011.- P.40.

даврига бориб тақалади⁴⁴. СБ қисмлари ўртасидаги муносабатлар синтактик ва мантикий асосга эга бўлади, зеро, маъно тузилишининг функционал-деривацион тадқиқи тил тизими бирликларининг бевосита нутқий фаолият жараёнида ҳосил бўлишини эътиборга олинишини талаб қилади. Семантик ва синтактик деривациялар бир-бирлари билан узвий боғлиқ бўлса-да, уларнинг ҳар бири ўзининг алоҳида мақомига эгадир⁴⁵. Семантик деривация ҳақида гапирганда, СБ таркибида парафразалар қатнашиши мумкинлигини айтиб ўтиш жоиз. Парафраза тилшуносликда “тасвирий ифода” маъносида қўлланилади: “Нарса, ҳодисани ўз номи билан эмас, тасвирий усул билан маълум контекст, маълум ситуациядаги характерли белги-хусусияти орқали ифодаладиган стилистик усул. Масалан, *дала маликаси, (маккажўхори)*”⁴⁶. Семантик структура таркиб топишида бажарилаётган вазифанинг роли катта бўлиб, бу СБнинг ҳар бир компонентига маълум маънони бириктиради ва шу йўсинда улар ўртасида “етақчилик-тобелик” ролларини тақсимлайди: *useful job – useful with money → фойдали иш - даромади туфайли фойдали; clever boy – clever in behaviour → ақлли бола – одоби билан ақлли* etc.

СБ таркибидаги ўзга маъноли сўз ўрнини эгаллаётган мавхум отларнинг фаоллашувида ҳосил бўладиган маъно муносабатларида мавхум от репрезент, яъни бошқа бирлик вазифасини бажарувчи хусусиятини эгаллайди. Репрезентив вазифа бажарилиши куйидаги кўринишларда намоён бўлади: ички, ташқи ва пропозитив хусусиятли. Мавхум отнинг ўрнини унинг луғавий тавсифида мавжуд бўлган бошқа маънодош от эгаллаганда ички репрезентация ҳодисаси юзага келади: – *He was under weather* (унинг кайфияти ёмон эди) гапида *weather* сўзининг луғавий тавсифида *mood* (кайфият) семаси ифодаланади. *Cloudy weather (the weather is cloudy)* бирикмасининг тағмаъносида *weather* сўзининг *sky* семаси туради. Ушбу мисолни ўзбек тилида таҳлил қилсак, ҳар иккала тилдаги айнан ўхшаш ҳолатнинг гувоҳи бўламиз. *Cloudy weather* ўзбек тилига *булутли ҳаво* сифатида таржима қилинади. *Баҳор ҳавосидек ўзгарувчан, қора булут қоплаган, булутли ҳаво* СБ инсон кайфиятига нисбатан ишлатилиши ҳолатлари мавжуд. Бу СБнинг тағмаъносида *ҳаво* сўзининг яна *осмон* семаси ҳам англашилади. Мавхум от ўз семантик структурасида мавжуд бўлмаган маъно бирлигининг ўрнини олганда ташқи репрезентация ҳодисаси ҳақида гап кетади. Масалан: – *He looked defiantly around the table, his eyes flat, his face pale*⁴⁷ гапидаги *face pale* СБда *pale* сўзининг луғавий тавсифида *skin* тағмаъноси яширинган. Худди шу каби мисолни ўзбек тилидаги бадий асарларда ҳам учратиш мумкин: – *Котибанинг ранги энди батамом оқариб кетди. - Н.ни кўриб қўшнисининг ранги оқариб кетди ва ўзини четга олди*⁴⁸. *Ранг* сўзи тағзаминида *тери* маъноси англашилади. Маъновий ўрин

⁴⁴ Шахматов А.А. Синтаксис русского языка. – Ленинград, 2001. – С. 27.

⁴⁵ Турниёзов Н.Қ. Ўзбек тили деривацион синтаксисига кириш. – Самарқанд, 1990. – Б. 23.

⁴⁶ Ҳожиев А. Ўзбек тили сўз ясаиши тизими. – Тошкент: Ўқитувчи, 2007. – Б. 67.

⁴⁷ Hemingway E. A Farewell to Arms. Free eBooks at Planet eBook.com., 2020. – P. 176.

⁴⁸ Эшонқул Н. Гўрўғли. “Шарқ юлдузи” журнали. – Тошкент, 2012. – Б. 5; Б. 22.

алмашинувининг пропозиция кўринишида мавҳум от аниқ референтга эга бўлмайди: *sweet memory* – ёқимли хотира, *waste time* – беҳуда сарфланган /исроф этилган вақт.

“Сўз бирикмаларининг коммуникатив ва прагматик имкониятлари” деб аталган тўртинчи бобда ҳар қандай тил тизими бирликларининг, жумладан, СБнинг ҳам матн таркибида фаоллашаётиб, мулоқот бирлигига айланиши жараёнлари ҳақида гап боради. Тугал коммуникатив ҳодиса – матн таркибида СБ турли вазифаларни бажаради, матн категориал белгилари ифодаланишида иштирок этади ва бу иштироки матн шакллантирувчи қийматга эга бўлади. Бундай қиймат сифат ва сон кўрсаткичларига эга. СБ матн яратувчанлик қийматининг сифат кўрсаткичи уларнинг матн категориал белгиларидан қайсилари билан боғлиқлиги билан белгиланса, сон кўрсаткичлари эса, СБнинг матнда қай миқдорда қўлланилаётганлиги билан аниқланади. СБ матн доирасида “бирламчи” тизим хизматини ўтайди, яъни луғавий ва грамматик тизимларнинг “камчилигини” тўлдиради⁴⁹. СБ мавжуд бўлган сарлавҳанинг ўзиёқ СБнинг матн яратиш имкониятига эга эканлигини далиллайди: *A Farewell to Arms* (E.Hemingway); *A morning to remember* (G.Smith); *Journey to Ixtlan* (C.Castaneda); *Ўтган кунлар* (А.Қодирий); *Қутлуғ қон* (Ойбек). Аммо СБнинг матн модаллик майдонидан жой олиши турли услубларда бир хил эмас, албатта. Бадиий ва публицистик асарлар матнида СБнинг модаллик мазмуни ифодасидаги роли катта бўла туриб, расмий, илмий ҳамда информатив жанрдаги мақолалар матнларида СБ кенг миқдорда қўллансалар-да, уларнинг матн модаллиги майдонидаги улуши нисбатан кам.

СБнинг коммуникатив вазифаси тўлиғича, дискурсада, матн доирасида намоён бўлишига ҳеч қандай гумон йўқ. Худди шунингдек, СБ бажарадиган ахборот ташиш вазифаси ҳам маълум контекста юзага келади, информативлик СБнинг асосий белгиси ва бажарадиган вазифаларидан бири эканлигини эътиборга олишимиз лозим. Инсоний тафаккур жараёнида яратилган матн тағмаъноли бўлиши муқаррар. Ўқувчи эса тағмаънони излаш жавоб когнитив фаоллигини бажаради, яширинган маъно манбаларини, тил бирликларининг “ботиний шакллари”ни қидиради. Муаллиф, албатта, ўқувчининг когнитив фаолиятини осонлаштириш ниятида матнда, яширин бўлсада, турли ишоралар тайёрлайди. Бундай ишораларни беришнинг энг кенг тарқалган йўли – у ёки бу қисмни, бўлакни, лисоний бирликни алоҳида таъминлашдир⁵⁰. Баъзан қўлланилаётган СБ бошқа бирор бир матнга хос бўлган ахборотни қайта такрорлаш билан прагматик самарага эришиш учун хизмат қилади. Такрорий қўлланиш, тил бирликларининг нутқий фаолиятда қайта қўлланиш қобиляти⁵¹ сифатида СБнинг барча турларига хосдир, чунки улар, олдин қайд этилганидек, кўпроқ луғавий сатҳга қарам бўлган

⁴⁹ Гак В.Г. Языковые преобразования. – Москва: Школа «Языки русской культуры», 1998. - С. 238.

⁵⁰ Ashurova D.U. Text Linguistics. – Tashkent: Tafakkur qanoti, 2012. - P. 100.

⁵¹ Ахманова О.С. Очерки по общей и русской лексикологии. – Москва: ЛИБРОКОМ, 2009. - С. 86.

тузилмалардир: – *Кўрқманг, далада бўри йўқ, сиз ҳам кўзичоқ эмассиз*⁵². Ўқувчи, гарчи матнда бунга ҳеч қандай ишора берилмаган бўлсада, ушбу жумла рус ёзувчиси И.А.Крилов қаламига мансуб “*Бўри билан кўзичоқ*”⁵³ масалидан олинганлигини билади (чунки масал жуда машҳур).

СБларининг такрорий қўлланиши ва уларнинг матн ахборот захираси яратилишига қўшадиган ҳиссаси ҳақида гапираётиб, айтиш жоизки, такрорий қўлланаётган СБни тил умумий тизимида оид ҳодисалар қаторига қўшиш лозим. СБнинг коммуникатив табиати ва имкониятларини аниқлашда улар ясаилиши мумкин бўлган андоза-қолипларнинг маҳсулдорлик даражасига ҳам эътибор бериш лозим. Кузатганимиздек, дискурс иштирокчилари А+N (Сифат+ОТ), N+N (ОТ+ОТ) ва предлогли қолиплардан эркин ва кенг миқёсда фойдаланган ҳолда СБни ҳосил қилиш имкониятига эга.

Дискурс фаолиятининг маҳсули сифатида қараладиган матн структур ва мазмуний-мантқиқий муносабатларнинг умумлашмаси, яхлитлигидан иборат лисоний ҳодисалар қаторига киритилаётганда асосий эътибор унинг ички тузилиши, таркибига қаратилади. Аммо дискурс қоидаларининг асл моҳиятини билиш учун уларнинг матндан ташқари муносабатлар қўламини ҳам аниқлаш лозим бўлади, зотан, матннинг ташқи алоқалари унинг ажралмас қисмидир ва бу бадий дискурда айниқса кўзга яққол ташланади.

Матндан ташқи муносабатлар кўпинча яширин ёки имплицит маъно туғилишига туртки бўлади. Билвосита ифода йўли билан ҳосил бўлган тагмаънони дискурс адресати англаб олиши учун матн таркибида мавжуд бўлган кўрсаткичлар, ишораларга мурожаат қилиши керак. Шундай кўрсаткичлардан бири – СБлари воситасида шаклланадиган цитата – кўчирма бўлиб, у СБларининг бир матндан иккинчисига кўчиши натижасида ҳосил бўладиган ҳодиса “интерматнлик” тушунчасининг асосида туради: “*Ҳар қандай матн, аслида, интерматндир: бошқа матнлар унда турли сатҳларда таниш ёки нотаниш шаклда мавжуд бўлади; олдинги маданият матнлари ҳамда ҳозирги давр матнлари унинг негизини ташкил қилади. Ҳар қандай матн – бу эски цитата (сўз ва ибора)лардан тўқилган янги мато*⁵⁴”.

Коммуникатив майдонда ҳаракат қилувчи когнитив механизмлардан бири ҳисобланадиган цитатали кўчимлар ундан фойдаланиш мақсади ва муаллифнинг коммуникатив мўлжалидаги фарқларга нисбатан икки асосий вазифани бажаради: 1) тарихий-адабий жараён, анъаналарнинг узлуксизлигини таъминлаш. Бу ҳолатда цитата адабий ҳаракат фаоллигини белгиловчи омилга айланади; 2) бадий асарларда (айниқса, назмда) кўчим ҳажв, тақлид вазифасини бажариши мумкин. Цитата – кўчимга мурожаат қилинганида асар мазмунида тагмаъно юзага келади. Бундай тагмаънонинг идроки ҳозирги воқеа-ҳодисаларни ўтган даврда тўпланган тажриба асосида тушунишдир. Тагмаъно асосидаги структура иккита пойдеворга эга, улардан

⁵² Хошимов Ў. Нур борки, соя бор. – Тошкент, 1977. - Б. 94.

⁵³ Крылов И.А. Полное собрание басен. - Олма Медиа Групп / Просвещение, 2015. – 448 с.

⁵⁴ Барт Р. Избранные работы: Семиотика. Поэтика. – Москва: Прогресс. 1994. – С. 462.

бири “асос муҳити” бўлса, иккинчиси “такрор муҳити”дир: ⁵⁵“навбатдаги бобда”, “охирги абзацда”, “келгуси якшанба” “ҳар ҳолда”, “аксинча” каби иборалар матннинг олдинги ёки кейинги қисмларига ишора воситасидир. Шунингдек, кўрсатиш олмошлари “бу”, “ўша”, “у” ҳам матннинг олдинги ва кейинги қисмларига ишора қиладилар: - *Йулак томондан яна ўша йўтал товуши келди*⁵⁶. Олмошларнинг матннинг синтактик шаклланишида аҳамияти салмоқлидир, зотан, улар иштирокида матн компонентлари нафақат синтактик жиҳатдан, балки мазмуний жиҳатдан ҳам ўзаро боғланади, яъни олмошлар матн ва матн парчаларининг ҳосил бўлишида боғловчи вазифасини бажаради. А.Потебня⁵⁷ бу сингари қўлланаётган кишилик олмошлари вазифаларига кўра муҳим аҳамият касб этишини таъкидлайди.

Юқорида эслатилган “асос муҳит” ва “такрор муҳити”нинг ўзаро муносабати замирида ҳосил бўладиган тағмаъно икки хил кўринишга эга: 1) “асос муҳит” етакчилик қилганида “бошқа” (цитата олинаётган) матннинг маъноси кенгайди. Бунда цитата мазмунан яқин контекстдан ўрин олади ва тарихий-адабий жараён узлуксизлигини ифодаловчи воситага айланади; 2) “такрор муҳити” мазмун қийматини белгиловчи ҳодисалар қарама – қаршилигига учрайди ва “асос муҳит”нинг семантик мундарижаси ўзгаради. Дастлабки манбадан ажратиб олинган цитата унга мос келмайдиган контекстга жойлаштирилиши натижасида мазмун ўзгаради ва пародия кўринишини олади. Пародия алоҳида жанр сифатида барча тиллар учун умумий бўлган матн тузилиши қонуниятларига эга. Пародия мазмунини ҳосил қилувчи структуравий ва маъновий трансформациянинг бир тури муболағадир. Ўзбек шоираси З.Очилованинг қаламига мансуб куйидаги шеър Хуршид Давроннинг “Лабимда иситгин киприкларингни” шеърига пародия бўлиши мумкин: *Кипригимни исит лабингда,*

Чечак очсин ҳар бир толаси.

Кўзларимдан кетсин увшиқ,

*Чекинсин-да андуҳ жоласи*⁵⁸.

Маълумки, атоқли отни кичик ҳарфда ёзиш матнга кўтаринкилик, тантанаворлик хусусиятини бериши мумкин. Бундай кўтаринки руҳият Э.По асарларида такрорий аташ усули воситасида амалга оширилади. Эдгар Понинг “*The Raven*” шеърида объект “*black crow*” кўринишида қайта номланган. Шунини айтиш лозимки, такрорий номинация маъноси СБдаги етакчи от семантикасига ҳар доим ҳам асосланавермайди. Бундай ҳолатларда интерматнлик манбасига семантик ахборотдан объектнинг белги-хусусияти сифатида фойдаланилади ва худди шу ахборот такрорий номинация асосий хизматини бажаради. Т.С.Элиотнинг “*Marina*” номли шеъри ҳам

⁵⁵ De Fina A. The Handbook of Narrative Analysis. - Wiley Blackwell, 2015. – P. 17.

⁵⁶ Ҳошимов Ў. Нур борки, соя бор. – Тошкент, 1977. – 240 б.

⁵⁷ Потебня А.А. Мысль и язык. – Москва: Лабиринт, 1999. – Б. 27.

⁵⁸ Очилова З. Мовий ифор. – Тошкент: Зар қалам, 2006. – 42 б.

интерматнлик хусусиятидан холи эмас, у В.Шекспирнинг “Pericles” трагедияси таъсирида битилган:

*Quis hic locus, quae regio, quae mundi plaga?
What seas what shores what grey rocks and what islands
What water lapping the bow
And scent of pine and the woodthrush singing through the fog
What images return
O my daughter*⁵⁹.

Шеърдаги *What seas, what shores, what grey rocks and what islands* СБлари тузилмаси В.Шекспир томонидан эслатилган Сенеканинг “*Hercules Furene*”⁶⁰ трагедиясидан олинган ва тузилиш жиҳатидан бироз ўзгартирилган цитатадир. Интерматнликнинг ҳар бир кўриниши бутун бир матн концептуал майдонидан ўрин олади ва бадий ғоя ифодасида, муаллифнинг коммуникатив мақсади воқеланишига таъсир ўтказади. СБлари янги контекстга кўчирилаётганда, контекстлар тўқнашуви юзага келиб, тағмаъно шаклланади. Янгидан ҳосил бўлган тағмаънони аниқлаш учун яхлит матнга ҳамда контекстлар ҳудудлари кесишувига мурожаат қилишга мажбурмиз. Буларнинг барчаси бориб матн семантик ва эмоционал мундарижасининг ботинлашувига олиб келади. Бадий матнда лисоний бирликлар, шу жумладан, СБларининг кўчимли, интерматн шароитида қўлланишининг таҳлили гувоҳлик беришича, интерматн ҳолатларида юзага келадиган тағмаъно жуфт табиатли ҳодиса ва унинг воқеланишида узатилаётган ахборот заҳирий ва ботиний матнларга тақсимланади. Тағмаънодаги жуфт хусусият матн ичи элементларининг ташқи элементлар билан чексиз ва мураккаб муносабатларга киришувини тақозо этади. Айрим СБлари интерматнлар кенг миқёсда такрорланиши сабабли фразеологик бирликлар даражасигача етиб борадилар: *Pandora’s box, Trojan horse* ва ҳк. Шунингдек, маълум турдаги турғунлашган, матндан матнга кўчиб юрадиган СБлари қатори мавжудки, улар аслида у ёки бу муаллиф томонидан ясалганлар. Масалан, *bag of bones* (илк бор Ч.Диккенснинг “Оливер Твист”⁶¹ романида қўлланилган, маъноси: “ўта озгин одам ёки ҳайвон”), *кетмони учган* (“Абдуллажон” номли ўзбек фильми намойишидан кейин оммалашиб кетган, маъноси: “омадли, пешонаси ярқираган одам”). Кейинги йилларда тилшуносликда лингвопрагматика ва когнитив тилшунослик муаммолари тадқиқига эътибор кучайди. Ҳозирги давр тилшунослиги тил сатҳи бирликларининг контекст, нутқ вазияти, тил эгаларининг ташқи олам ҳақидаги умумий билимлари ва тил кўникмалари каби омиллар билан боғлиқ тарзда юзага чиқувчи бевосита кузатишда берилмаган ички имкониятларини ўрганишга жиддий эътибор қаратмоқда.

⁵⁹ Shakespeare W. Pericles, Prince of Tyre. - University of Southern California, 2014. - 97 p. (1609).

⁶⁰ Seneca. Hercules Furene. – Bloomsbury Academic, 2017. – 168 p.

⁶¹ Dickens Ch. Oliver Twist or the Parish Boy’s Progress. – Moscow: Astrel, 2006. – 516 p.

ХУЛОСА

Лисоний ҳодисаларнинг моҳиятини тилшунослик коммуникатив-функционал ва когнитив назариялари нуқтаи назаридан ўрганиш истиқболли эканлиги сўнгги йиллар давомида ўз тасдиғини топмоқда.

1. Тил ўз комуникатив вазифасини дискурсив қурилма – нутқий тузилма воситасида амалга оширади. Тил тизимига тааллуқли барча – фонетик, лексик, морфологик ҳодисалар ана шу дискурсив қурилишга ҳамда коммуникатив мақсадга эришиш учун хизмат қилади. Сўз бирикмаларини ўрганиш лисоний коммуникация таълимотининг таркибий қисми бўлиб, ундан ажратилган ҳолда қаралиши мумкин эмас.

2. Коммуникатив-функционал йўналишдаги тадқиқотларнинг ривожини лисоний бирликлар, шу жумладан, сўз бирикмасининг ҳам шакл ва мазмун томондан тавсифи уларнинг табиатини тўлиқ изоҳлашга имкон бермаслиги сабабли уларни контекст, нутқ вазияти билан боғлаб ўрганишгина мазмунни тўғри тушунишга имконият яратиб бера олишини исботлайди. СБ онгда акс этган борлиқ элементларининг ўзаро муносабатини ифодалайди. Синтактика ва семантика прагматик таҳлил билан бойитилган тақдирдагина, улар ўзининг ҳақиқий талқинини топади.

3. СБнинг концептуал тўлақонлилиikka эга бўлиши, яъни маъносининг маълум мантиқий структура – мазмунга мос келиши унинг номинатив вазифа бажаришидан гувоҳлик беради. СБ коммуникатив вазифа бажариш меъёри бошқа тил бирликлариникидан фарқ қилади. Агар сўз нутқий тузилмаларнинг олдиндан маълум ва тайёр элементи бўлса, СБнинг мураккаб тузилма эканлиги фақат коммуникация жараёнида аён бўлади, чунки у худди шу жараёнда алоҳида бўлакларнинг ўзаро бирикиши натижасида ҳосил бўлади.

4. СБлари структураси турли тилларда турлича бўлади. Масалан, фузия ҳодисаси таъсирида сўзлар ўзаро флексия орқали муносабатга киришади, аналитик тилларда эса сўзлар кўмакчи ёки артиклар ёрдамида бирикади. СБлари грамматик жиҳатдан мазкур тилга хос қоида-меъёрларга асосан шаклланади. Ундаги сўзлар ўртасидаги алоқа турлича ифодаланади ва шунга кўра СБлар таснифланади. Турли тилларда СБнинг умумий хусусиятлари билан бирга бошқа хусусий жиҳатлари ҳам мавжуд.

5. СБларини шакллантиришнинг когнитив механизми мавҳум мураккаб тафаккур предметлари ёки онгдаги тузилмаларни бевосита кузатиладиган оддий ҳодисалар билан қиёслаш имконини берадиган мантиқий андоза, моделдир. СБлари семантик тузилишининг когнитив таҳлилида фрейм андозаларидан фойдаланиш тавсия қилинади, чунки ушбу андозадан фойдаланиш тил бирликларининг муносабатлари маълум когнитив структуралар асосида юзага келишини исботлаш имконини беради.

6. СБлари тизимида деривация жараёни қолиплаштирилган ҳолда кечади, инглиз тилида энг кўп тарқалган қолиплардан бири N_1+pr+N_2 (От1+предлог+От2) бўлиб, предлог деривацион оператор ролини ўтайдиган СБ

сони чексиздир. Предлогли ёйилиш жараёнининг маҳсули бўлган СБнинг “деривацион тарихи” $N_1+pr+N_2+pr+N_3+....+N_n$ ($O_{T_1}+келишик\ кўшимчаси +O_{T_2}+келишик\ кўшимчаси+O_{T_3} +...+O_T$) моделида ўз аксини топади. Инглиз тилидаги предлоглар ўзбек тилида келишик кўшимчалари (кқ) орқали ифодаланади: а) $MN_1+pr+N_2 \leftrightarrow O_{T_1}+кқ+CO_{T_2}$; б) $N_1+pr+MN_2 \leftrightarrow CO_{T_2}+ кқ+O_{T_1}$; в) $N_1+'s +N_2+pr+MN_3 \leftrightarrow O_{T_1}+ кқ +O_{T_2}+ CO_{T_3}+ кқ$.

7. Дериватологияда тил бирликлари динамик жиҳатдан ўрганилади, яъни таҳлил унинг илк яратилган вақтидан бошланади. Матнни таҳлил қилиш асносида аниқланган фаразлар *деривация моделлари* деб аталади. Матнни таҳлил қилишнинг деривацион усули матн яратиш жараёнини қайта тиклашга йўналтирилган. Дериватологияда тил тизими таҳлилининг бир нечта йўналишлари ўзаро бириктирилган: лингвистик, когнитив ва психологик. Концептнинг имкониятидан амалий фойдаланиш жараёни *концептуал деривация* деб юритилади.

8. СБ мазмун қурилиши инсонлар тафаккур фаолиятининг бир мақсад сари йўналтирилишини акс эттиради. СБлари деривацияси икки мустақил концептнинг ўзаро мослашуви ва бирикувини таъминлайди. Бундай деривация жараёни таянч концептнинг информатив қиймати мазмунининг бойиши ва янги кўриниш олиши учун муҳим вазифани бажаради. Бунда, албатта, концептуал белгиларнинг доимийлиги ёки ўзгарувчанлиги ҳам ҳал қилувчи роль ўйнайди.

9. СБ деривацияси жараёнида “*концептуал метафора ва метонимия*” амалларининг фаоллашуви ушбу жараён кечишининг маълум шароитлари, уни ҳаракатга келтирувчи механизмларнинг ички ва ташқи манбалари билан боғлиқ. Бундай когнитив амалларнинг таъсири нутқий фаолият жараёнида фавқулодда ҳосил бўладиган бирикмалар концептуал структурасининг шаклланишида яққол кўринади. СБлари деривацияси концептуал метадоралаштириш босқичида ўзаро бирикаётган концептлар бошқа бирор бир концепт билан қиёсланади ва уларнинг хусусиятлари бир бирига кўчади.

10. Тил тизими бирлиги бўлган СБнинг моҳияти унинг нутқий фаоллашуви билан боғлиқ. Нутқий фаолият шароитида СБ қисмларининг алоҳида денотатлар билан боғлиқлиги намоён бўлади ва шу йўсинда қисмлар ўртасида мавжуд бўлиб турган муносабатларнинг янги, мураккаб (лекин яхлит) маъно яратилишидаги ўрни равшанлашади. Маъно тузилишининг функционал-деривацион тадқиқи эса тил тизими бирликларининг бевосита нутқий фаолият жараёнида ҳосил бўлишини эътиборга олишни талаб қилади. Структур-семантик тузилишнинг коммуникатив вазифа билан мослашуви натижасида СБ дискурсив ҳодиса мақомини олади.

11. Матн коммуникатив мазмунининг уни шакллантирувчи воситалар структур-семантик хусусиятлари билан боғлиқ жиҳатларини ўрганиш муҳимдир. СБлари ҳам ўзлари қўлланилаётган матн билан функционал-семантик жиҳатдан муносабатга киришади ва шу боис улар “структура – семантика – вазифа” учлиги доирасида таҳлил қилинади. Матн

шаклланишида СБнинг ҳам ўзига хос ўрни бор, айниқса, СБ семантикаси ва матн мазмуний категориялари ўртасидаги муносабат алоҳида эътиборга лойиқдир. Нутқ тизимида СБ лексик, грамматик ва синтактик сатҳига оид турли бирликлар билан узвий ва ажралмас муносабатларга киришиб, матн тузилишини таъминловчи воситалар қаторидан ўрин олади.

12. СБнинг коммуникатив вазифаси тўлиғича дискурда, матн доирасида намоён бўлишига ҳеч қандай гумон йўқ. СБ бажарадиган ахборот ташиш вазифаси ҳам маълум контекстда юзага келади, алоҳида олинган бирикма информатив, гоҳо – кечаётган воқеа-ҳодисанинг айрим қисмларига оид бўлиб қолиши мумкин, информативлик СБнинг асосий белгиси ва бажарадиган вазифаларидан биридир.

13. Интерматнликнинг ҳар бир кўриниши бутун бир матн концептуал майдонидан ўрин олади ва бадий ғоя ифодасида, муаллифнинг коммуникатив мақсади воқеланишига таъсир ўтказади. СБлари янги контекстга кўчирилаётганда, контекстлар тўқнашуви юзага келиб, тағмаъно шаклланади, интерматнлик ҳолатлар бадий асарлар ўртасида мазмуний-ассоциатив алоқалар натижасидир. Интерматнлик ҳодисасининг чоғиштирилаётган ҳар иккала, инглиз ва ўзбек тилларига ҳам хос хусусият эканлиги аниқланди.

**SCIENTIFIC COUNCIL DSc.03/04.06.2021.Fil.72.03 AWARDED
SCIENTIFIC DEGREES AT BUKHARA STATE UNIVERSITY**

SAMARKAND STATE INSTITUTE OF FOREIGN LANGUAGES

DANIEVA MAYSARA DJAMALOVNA

**VERBALIZATION OF DERIVATIONAL AND PRAGMATIC-DISCURSIVE
POSSIBILITIES OF PHRASES (ON THE EXAMPLES OF ENGLISH AND
UZBEK LANGUAGES)**

**10.00.06 – Comparative literary criticism, Comparative linguistics
and Translation studies**

**DISSERTATION ABSTRACT
for a Doctor of Sciences (DSc) scientific degree in PHILOLOGY**

The theme of the dissertation for a Doctor of Sciences (DSc) was registered by the Supreme Commission of the Cabinet of Ministers of the Republic of Uzbekistan under number B2022/1/DSc/Fil382.

The doctoral dissertation has been prepared at Bukhara State University.

The abstract of the dissertation is posted in three languages (Uzbek, Russian, English (resume)) is placed on the website of Scientific Council (www.buxdu.uz) and on the website of "Ziyonet" information and educational portal (www.ziyonet.uz).

Scientific advisor: Safarov Shakhriyor Safarovich
Doctor of Philological Sciences, Professor

Official opponents: Sadullayeva Nilufar Azimovna
Doctor of Philological Sciences, Professor

Ergasheva Guli Ismoil kizi
Doctor of Philological Sciences, Professor

Jurayeva Malokhat Mukhammadovna
Doctor of Philological Sciences, Professor

Leading organization: Urgench State university

The dissertation defense will be held on "08 November 2022 at 10⁰⁰" at the meeting of the Scientific Council awarding scientific degrees DSc.03/04.06.2021.Fil.72.03 at Bukhara State University (Address: 200118, Bukhara, M.Iqbol street, 11. Phone: (0365) 221-29-14; Fax: (0365) 221-27-57; e-mail: buxdu_rektor@buxdu.uz).

The dissertation is available at the Information-resource center of Bukhara State University, (registration number 192). Address: 200118, Bukhara, M.Iqbol street, 11. Phone: (0365) 221-25-87

The dissertation abstract is distributed on "27 October 2022.

(Mailing report № 22-21 on "27 October 2022).

D.S.Uraeva
Chairman of the Scientific Council awarding scientific degrees, Doctor of Sciences in Philology, Professor

Z.I.Rasulov
Scientific Secretary of the Scientific Council awarding scientific degrees, Doctor of Philosophy in Philology, Associate Professor

M.M.Juraeva
Chairman of the Scientific Seminar under Scientific Council awarding scientific degrees, Doctor of Sciences in Philology, Professor

INTRODUCTION (Dissertation abstract for a Doctor of Science (DSc))

Topicality and necessity of the research theme. In the current period of development of world linguistics, the formation and cognitive-pragmatic expression of structures related to the levels of the language system has been attracting the attention of researchers. In particular, the nature of the word combination, its linguistic status, derivational-cognitive, pragmatic-discursive features and their functions activated within a specific text communication environment, in connection with the possibilities of expressing a certain meaning and conveying information are determined by the importance of comparative study in the system of English and Uzbek languages. The study of the pragmatic-discursive realization of syntactic relations, which play an important role in the formation of speech structures in every language, on the basis of a cognitive approach, serves as a theoretical basis for the scientific evaluation of the differences in the syntactic realization of derivational meanings interpreted within the limits of text and narrative characteristic of all languages, and the cases of semantic activity.

In recent years, scientific schools of the world have been conducting research on the structural-semantic, communicative-pragmatic properties of phrases, which are manifested in discourse conditions, conceptual-cognitive picture of their structure, semantic and syntactic forms of derivation, and cognitive-pragmatic categories within the framework of one language. Comparative study of the categorical features and status of these linguistic units in English and Uzbek languages, identification of similarities and differences between their functions in the text structure, communicative-pragmatic features of phrases manifested in discourse conditions by comparing the examples of two distant languages, English and Uzbek, enables learning and scientific reasoning.

While independence creates all the necessary conditions for the development of national linguistics based on the world's advanced standards, but also imposes the responsibility of reacting to these standards based on our centuries-old national worldview. The results of this dissertation are the implementation of advanced standards of higher education based on international experiences, including practical skills from education aimed at acquiring theoretical knowledge in curricula, as defined in the Decree of the President of the Republic of Uzbekistan Sh.M. Mirziyoev "On approval of the Concept of development of the higher education system of the Republic of Uzbekistan until 2030", the comparative studies on perceptual-cognitive model, pragmatic-discursive mechanism and models can serve as an important source in ensuring the implementation of the task of "step by step transition to a formation-oriented educational system"¹.

This dissertation research serves to a certain extent the implementation of the tasks defined in the Presidential Decree PD-5847 of the President of the Republic of Uzbekistan dated October 8, 2019 "On approval of the Concept of development of the higher education system of the Republic of Uzbekistan until 2030",

¹ Decree of the President of the Republic of Uzbekistan "On approval of the Concept of development of the higher education system of the Republic of Uzbekistan until 2030" // No. PD-5847, 8.10.2019. URL: [lex.uz / docs / 4545884](http://lex.uz/docs/4545884)

Presidential Decree PD-5850 dated October 21, 2019 "On measures to fundamentally increase the prestige and position of the Uzbek language as a state language", Presidential Decree PD-6097 dated October 29, 2020 "On approval of the concept of development of science until 2030", Presidential Decree PD-6084 dated October 20, 2020 "On measures to further develop the Uzbek language and improve the language policy in our country"², Presidential Resolution of the President of the Republic of Uzbekistan PR-5117 dated May 19, 2021 "On measures to bring the promotion of foreign language learning in the Republic of Uzbekistan to a qualitatively new level", Resolution No. 610 dated August 11, 2017 "On measures to further improve the quality of teaching foreign languages in educational institutions" under the Cabinet of Ministers of the Republic of Uzbekistan and other regulatory legal documents related to this field.

Conformity of the research to the priorities of the development of science and technology of the Republic. The dissertation was completed in accordance with the priority direction of the development of science and technology of the Republic I. "Formation of a system of innovative ideas and ways to implement them in the social, legal, economic, cultural, spiritual and educational development of the information society and the democratic state."

Review of foreign scientific research on the topic of dissertation³. Phrase theory in linguistics, research aimed at studying its linguistic status is carried out by the world's leading scientific research centers and higher education institutions, including Oxford University Language Center (UK), California State University (USA), Vrije Universiteit Amsterdam (Netherlands), Stroudsburg Association of Computational Linguistics (France), Shanghai Foreign Languages University (China), New Bulgarian University (Bulgaria), Dublin City University (Ireland), University of Toronto (Canada), Moscow State University, Moscow State Linguistic University, St. Petersburg State University (Russia), as well as at the National University of Uzbekistan named after Mirzo Ulugbek, Tashkent State University of Uzbek Language and Literature named after Alisher Navoi, Samarkand State Institute of Foreign Languages, Bukhara State University (Uzbekistan).

In world linguistics, research based on the investigation of the structural-semantic features of phrases has been the basis for a number of scientific results. Currently on the study of phrases such websites and e-journals as "Text Production. Science of Composition", "Pragmatics// Discourse", "Phrase Structure", "Discourse and Process" are operating. The conceptual-cognitive picture of phrase structure is analyzed (Lancaster University, University of Edinburgh); the communicative-pragmatic features of phrases expressed in discourse are studied (University of Copenhagen); semantic and syntactic manifestations of phrase derivation are identified (Barcelona University);

² Decree of the President of the Republic of Uzbekistan "On measures to radically increase the prestige and status of the Uzbek language as the state language" // PD-5850, 21.10.2019. URL: <https://lex.uz/docs/4561730>

³ Review of foreign scientific research on the topic of the dissertation is carried out by the <https://www.disercat.com>, www.cheloveknauka.com, <https://studfile.net>, www.ilingran.ru/scholars/rumy, <http://dereksiz.org/leksiko-seman>, www.dslib.net, <https://ru.m.wikipedia.org/wiki>, <https://cyberleninka.ru>, <http://philology.snauka.ru>, www.google.scholar.com, <https://www.academia.edu>, www.philology.ru, <https://periodicos.sbu.unicamp.br>, http://m.dissforall.com/_catalog/t13/s and other sources.

researches have been conducted on determining the participation of phrases in the activation of cognitive-pragmatic categories (A Central University of New Delhi).

Today, special attention is paid to the analysis of issues such as the structural-semantic features of the phrase, the study of the process of conceptual adaptation based on them, the role of the phrase in the formation of the communicative-informational space of the text, and the determination of their place in the formation of the communicative-pragmatic content of the text from the point of view of cross-linguistics.

The degree of the study of the problem. When speaking about research works in the field of phrase theory, it is important to mention the names of such German and English linguists as O.Jespersen, O.Behagal, H.Sweet, as well as Russian linguists F.F.Fortunatov, A.A.Shakhmatov, A.M.Peshkovskiy⁴. Linguists have focused on the formation of a free compound or idiom of the lexical units to be joined, to determine the syntactic relations that occur between the components of a phrase. Scientists on Germanistics scholar such as B.A.Ilish, A.I.Smirnitskiy, V.N.Yartseva, L.S.Barkhudarov, A.V.Arakin, N.I.Filicheva, V.V.Burlakova, G.P.Yatel, Ch.Hockett, P.Roberts, R.Jacobs, and R.Quirk were interested in the relationship of a phrase to the sentence structure, distinguishing it from predicative structures⁵. O.S.Akhmanova and her students tried to determine the sociolinguistic nature of phrases, to highlight the cases of their activation in different speech styles. In the scientific works of linguists such as Ch.Meyer, G.P.Delahunti, L.Varga, T.Milewski, B.Richter, I.I.Tokareva, A.G.Sadykova, E.V.Orlova, E.S.Peshekhonova, A.V.Kirtayeva, R.M.Galyautdinova, H.P.Makhmadaliyeva, L.I.Khasina, O.E.Afonenkova, E.M.Yefremova, L.A.Ulitina, L.M.Semyonova, A.V.Lazarev⁶ the phrases being specific to the English language system were

⁴ Фортунатов Ф.Ф. Избранные труды. Том 1, 2. – Москва: Государ. учебно-педагогическое издательство, 1957. – 924 с.; Шахматов А.А. Лингвистическое наследие XIX века. – Ленинград: ЛЕНАНД, 2016. – 230 с.; Behagal O. Die Deutsche Sprache. –Halle, 1954. –228 p.; Sweet H. New English Grammar. Logical and Historical. – Oxford: Clarendon Press, 2007. – 510 p.

⁵ Смирницкий А.И. Синтаксис английского языка. – Москва: Из-во иностранной литературы, 1957. – 286 с.; Ярцева В.Н. Предложение и словосочетание. В книге: Вопросы грамматического строя. – Москва: Изд-во АН, 1955. – 144 с.; Jacobs R. English Syntax. –Oxford: Oxford University Press, 1995. – 378 p.; Quirk R. A Grammar of Contemporary English. 3rd ed. – London: Longman, 1993. – 1081 p.

⁶ Meyer Ch.F. Introducing English Linguistics. - Cambridge, 2002. - 263 p.; Delahunty G.P. The English Language. - Colorado: Parlor Press, USA. 2010. - 482 p.; Varga L. Introduction to English Linguistics. - Budapest: Eötvös Loránd University. 2010. - 100 p.; Milewski T. Introduction to the study of language. - Mouton, 2019. - 204 p.; Richter B. First steps in theoretical and applied linguistics. - Budapest, 2006. -212 p.; Токарева И.И. Опыт функционально-стилистической типологии многокомпонентных субстантивных словосочетаний современного английского языка. Автореф. дисс. ... канд. филол. наук. – Киев, 2011. - 19 с.; Садыкова А.Г. Система субстантивного словосложения в тюркских и германских языках в сравнительно-типологическом аспекте. Автореф. дисс. ... докт. филол. наук. – Казань, 2002. - 29 с.; Пешехонова Е.С. Семантико-синтаксические отношения между компонентами терминологических словосочетаний: На материале терминологии английской системы образования. Автореф. дисс. ... канд. филол. наук. – Москва, 2003. -28 с.; Орлова Е.В. Английская коллокация в условиях интерференции. Автореф. дисс. ... канд. филол. наук. - Иваново, 2011. - 32 с.; Киртаева А.В. Лингвопоэтика многокомпонентных атрибутивных словосочетаний в английской драме XVI-XVII веков. Автореф. дисс. ... канд. филол. наук. – Москва, 2001. - 30 с.; Галаяутдинова Р.М. Субстантивные фразеологические единицы метафорического характера в английском и русском языках. Автореф. дисс. ... канд. филол. наук. – Казань, 2004. - 31 с.; Махмадалиева Х.П. Сопоставительный анализ адъективных словосочетаний в таджикском, английском и русском языках. Автореф. дисс. ... канд. филол. наук. – Душанбе, 2015. - 32 с.; Хасина Л.И. Место и специфика глагольных лексем и словосочетаний в отраслевой терминосистеме: На материале русской и английской юридической терминологии. Автореф. дисс...канд. филол. наук. - Саратов, 2003. -28 с.; Афоненкова О.Е. Идиоматичность сложных слов и словосочетаний структурного типа N+N: На материале газетно-журнальных публикаций

divided into structural-synthetic and semantic types, and their cognitive-frame features, as well as their possibilities in text formation, their functions within the phraseological unit were studied.

In the scientific research works of linguists in Uzbekistan such as Sh.S.Safarov, A.A.Abduazizov, U.K.Yusupov, F.Kh.Abdullayev, J.B.Buronov, A.R.Sayfullaev, M.K.Sharipov, N.K.Turniyozov, D.U.Ashurova, M.I.Rasulova, M.Abuzalova, G.Zikrillayev, N.Makhmudov, U.Tursunov, B.Mengliyev and others were expressed the valuable and reasonable opinions regarding the specific features of the phrase system, the structural and spiritual aspects and the discursive-pragmatic possibilities of the linguistic units included in this system⁷.

In recent years, linguists have been conducting serious researches in the field of comparative study of languages, as well as pragmatics, derivatology, including S.V.Balakhin, Z.Z.Chanysheva, L.M.Alekseyeva, S.L.Mishlanova, T.A.Lapayeva, Yu.V.Trubnikova, I.M.Tukhtasinov, R.Sayfullayeva, S.E.Shodiyev, L.Gulova, A.Nurmonov, M.Khakimov, D.T.Khadjiyeva, Kh.D.Paluanova, G.Kobuljonova, S.Saydaliyev, Sh.Sh.Ulugova, Sh.N.Turniyozova who commented on the use and functions of phrases in texts of different styles in their scientific works⁸.

канадского варианта современного английского языка. Автореф. дисс. ... канд. филол. наук. - Нижний Новгород, 2002. - 32 с.; Ефремова Е.М. Структурно-семантические и функциональные особенности многокомпонентных композитов в современном английском языке. Автореф. дисс. ... канд. филол. наук. - Москва, 2012. - 31 с.; Улитина Л.А. Сравнительно-сопоставительный анализ идиоматических оборотов в современном русском и английском языках. Автореф. дисс. ... канд. филол. наук. - Душанбе, 2006. - 30 с.; Семенова Л.М. Функционирование предложно-падежных словосочетаний в языке рекламы. Автореф. дисс. ... канд. филол. наук. - Санкт-Петербург, 2000. - 29 с.; Лазарев А.В. Когнитивно-фреймовые особенности глагольных и субстантивных средств выражения понимания: на материале английского и русского языков. Автореф. дисс. ... канд. филол. наук. - Пятигорск, 2009. - 28 с.

⁷ Сафаров Ш. Когнитив тилшунослик. - Жиззах: Сангзор, 2006. - 92 б.; Ашурова Д.У. Стилистика в свете когнитивной теории языка//Ўзбекистонда хорижий тиллар/Илмий методик электрон журнал. - Ташкент, 2018. -№2 (21); Расулова М.И. Основы лексической категоризации в лингвистике. - Ташкент, 2005. -268 с.; Турниёзов Н. Отли сўз бирикмалари ва уларнинг деривацион хусусиятлари//Тилшуносликнинг назарий ва амалий масалалари. - Самарқанд, 2011. - Б. 4-10; Абузалова М., Йўлдошева Д. Тилшуносликка кириш. - Тошкент: Университет, 2005. - 176 б.

⁸ Балакин С.В. Деривационный потенциал лексических систем языка. Автореф. дисс...докт. филол. наук. - Пермь, 2018. - 46 с.; Чанышева З.З. Этнокультурные основания лексической семантики. Автореф. дисс...докт. филол. наук. - Уфа, 2006. - 44 с.; Алексеева Л.М., Мишланова С.Л. Теория деривации// Вестник Пермского Университета. Вып. № 3 (31). 2015. - С.127-135; Лапаева Т.А. Устойчивые сочетания в системе языковых единиц// Вестник Новгородского государственного университета, № 44,2007. -С.77; Трубникова Ю.В. Вопросы деривационного функционирования текста//Русский язык: исторические судьбы и современность. Матер. III Международ. конгресса. - М., 2007. - С. 56-65; Тухтасинов И.М. Тил таракқиётининг муҳим бир бўғини//Замонавий тилшунослик ва деривацион қонуниятлар. Республика илмий-амалий анжумани материаллари. Самарқанд, 2019. Б. 3-4; Сайфуллаева Р. ва бошқалар. Ҳозирги ўзбек адабий тили. Тошкент, 2010. 391 б.; Шодиев С.Э. Турғун сўз бирикмаларининг синтактик деривацияси. Филол.фан.фал.докт...дисс. автореф. Самарқанд, 2020. Б. 46; Нурмонов А., Ҳакимов М. Лингвистик прагматиканинг назарий шаклланиши//Ўзбек тили ва адабиёти, 2001, 4-сон, - Б. 55-57; Хаджиева Д.Т. Глагольно маркированные словосочетания в контексте употребления//Хорижий филология: тил, адабиёт, таълим, 2010. №4. - С. 44-47; Палуанова Ҳ.Д. Инглиз, ўзбек, рус ва қорақалпоқ тилларида экологик терминларнинг деривацион-семантик принциплари. Филол.ф.д. дисс.... автореф. -Тошкент, 2016. - Б.88; Гулова Л. Инглиз ва ўзбек тилларида феълга тенг келувчи айрим омоним иборалар ҳақида мулоҳазалар//Замонавий тилшунослик ва деривацион қонуниятлар. Республика илмий-амалий анжумани материаллари. Самарқанд, 2019. Б. 81- 83; Қобулжонова Г. Метафора ва унинг табиатига қарашлар//Ўзбек тили ва адабиёти, - 2017. №2. - Б. 40-46; Сайдалиев С. Прагматик лингвистиканинг асосий масалалари //Тилшуносликдаги замонавий йўналишлар: муаммо ва ечимлар. - Андижон, 2020. 28 б.; Улуғова Ш.Ш. Метафора тавсифига когнитив ёндашув. International Journal of Research in Economics and Social Sciences. Vol. 11. Issue 02. 2021. Б. 60-79; Турниёзова Ш.Н. Матн деривациясида лексик воситаларнинг ўрни. Филол.фан.докт.дисс. автореф. - Фарғона, 2021. 58 б.

Relevance of the dissertation research with the plans of the scientific-research works of the higher educational institution where the dissertation has been conducted. The topic of the dissertation was carried out in cooperation in the framework of research work on "Communicative aspects of modern linguistics" of the Samarkand State Institute of Foreign Languages and Kashkadarya regional center for retraining and training of pedagogical cadres of public education.

The aim of the research work is to determine the conceptual basis for the formation of structural-semantic, derivational, pragmatic-discursive possibilities of English and Uzbek phrases as a multidimensional phenomenon, and to study whether the formation of these features is associated with the participation of phrases in text structure.

The tasks of the research work are as follows:

comparative analysis of structural and semantic features of phrases in English and Uzbek languages and determine the grammatical relations between the components of phrases;

to describe the conceptual-cognitive picture of the structure of phrases in English and Uzbek languages;

to study the semantic and syntactic forms of phrase derivation in English and Uzbek languages and to prove the process of conceptual adaptation based on them;

to determine the cases of providing meaningful coherence between the text parts of the phrase in English and Uzbek languages;

to observe the occurrence of structural-semantic verbalizations occurring in the derivation of phrases and determine their role in the formation of the communicative-pragmatic content of the text.

The object of research work is the phrases that exist in the English and Uzbek language systems and are used in texts of different styles.

The subject of the research work is the conceptual basis of the structural-semantic, derivational features that determine the place of phrases in the language system and the pragmatic-discursive possibilities manifested in the formation of the text.

Methods of the research. Linguistic description, classification, cognitive-semantic, modeling, conceptual, contextual, pragmatic-discursive and component analysis methods were used in the research process.

Scientific novelty of the research work is:

it has been proven that the structural-semantic aspects of English and Uzbek phrases are formed under the influence of factors expressing lexical-grammatical, physical characteristics, referring to types, representing functional signs, and emerged in parallel with the stages of human civilization;

it has been proved that lexical-grammatical devices form the basis of inter-segmental syntactic relations of phrases in both languages, and the participation of semantic verbalizations that occur in the process of phrase derivation in ensuring logical-content consistency in the text information field is conditioned by the communicative situation;

it was determined that the interaction of the lexical-semantic and logical-grammatical layers of the formation of phrases in the syntactic field of the

compared languages describes the communicative center and conceptual-cognitive picture of an idea or proposition;

the derivational models related to the phrase system of the compared languages are divided into groups, and the conceptual basis of the factors ensuring their linguistic realization at the language level is developed;

the text formation features of phrases were studied, and it was defined that linguistic-cognitive and semiotic language units, which determine their place in the expression of text coherence and communicative-pragmatic content, are manifested among the discursive principles that ensure their continuous progress.

Practical results of the research work are as follows:

the results of the practical application of the categorical features of the English and Uzbek phrases are generalized, and it has been determined that the results can be used in conducting theoretical and practical trainings in the fields of Theoretical Grammar, Stylistics, Translation Studies, Comparative Typology; in enriching of special seminars in the fields of General Linguistics, Text Linguistics, and Cognitive Linguistics with new theoretical views; and serve the formation of specific scientific approaches useful for their development;

the formation of the semantic structure of the phrases in English and Uzbek languages is reflected in the frame samples, and based on these samples, the semantic indicators of the phrases are compared in the two language systems, and a number of theoretical and practical suggestions and recommendations are formulated.

Reliability of research results is explained by the suitability of the approach to the object and the used methods to the purpose of the research, the theoretical information based on scientific sources, the conformity of the literary sources to the subject of the research, the theoretical opinions and conclusions drawn by means of comparative-typological analysis methods, the fact that the conclusions are put into practice, and the results are confirmed by competent authorities.

Scientific and practical value of the research results. The scientific significance of the research results is manifested in the possibility of applying the ideas of communicative and cognitive linguistics to the study of the phrase system of English, Uzbek and other languages, as well as the theoretical importance of the obtained results in the search for solutions to a number of problems related to semasiology, onomasiology, cognitology, speech structures and pragmatics of linguistics is determined.

The practical importance of the research, first of all, is based on the fact that its results can be used as a resource for conducting theoretical and practical training in Grammar, Stylistics and Lexicology in higher educational institutions and organizing special seminars, creating new training manuals and carrying various scientific research works.

Implementation of the research results. Based on the results of the study of the verbalization of derivational and pragmatic-discursive possibilities of phrases in English and Uzbek:

scientific-theoretical conclusions on the role of phrases, categorical features, derivation-functional properties were used in the fundamental research project OT-F8-211 named "History of culture of Uzbekistan in the XX century" (Reference No.

04/02-808 of Karshi Institute of Engineering and Economics dated from April 4, 2022). As a result, the conclusions on the problems of phrase derivation have served to increase the ability to identify specific aspects of historical events in the description of cultural history;

the results proving the fact that the phrase has conceptual completeness, nominative function and complex structure seen only in the communication process were used in the fundamental research project $\Phi A-\Phi 1-\Gamma 003$ under the topic "Functional word formation in modern Karakalpak language" (Reference No. 141/1 of Karakalpak branch of the Academy of Sciences of the Republic of Uzbekistan Karakalpak Research Institute of Humanities dated from April 5, 2022). As a result, it was determined that the participation of semantic verbalizations that occur in the process of phrase derivation in ensuring logical-content consistency in the text information field is conditioned by the communicative situation;

from the scientific-theoretical conclusions related to the broad semantic-syntactic possibilities of phrases belonging to a certain lexical-grammatical group used in the innovation project untitled "Cultural heritage - the highest value" implemented by the Kashkadarya regional branch of the International Amir Temur Public Charitable Foundation under the State Grant No. 10/136 carried in 2020-2021 (Reference of the Kashkadarya regional branch of the International Amir Temur Public Charitable Foundation No. 11 dated from April 6, 2022). As a result, it became possible to use phrases as a "ready material" for naming and evaluating the national, ethnic, socio-political, cultural history of the people, the historical development of the language and the objects of cultural heritage;

the results regarding the text formation features of phrases, the linguistic-cognitive and linguistic units that determine their place in the expression of text coherence and communicative-pragmatic content, and the semiotic character of language units were implemented in the preparation of the script of the program "Voice of Samarkand" broadcast by the Samarkand Regional Television and Radio Company on April 4, 2022 on the basis of standard programs and curricula recommended by the Ministry of Higher and Secondary Special Education of the Republic of Uzbekistan (Reference No. 01-11/129 of Samarkand regional television and radio company dated from April 6, 2022). As a result, on the basis of collected data on phrases, shows and broadcasts were enriched from an educational and practical point of view, served to improve the content of the materials prepared for the TV program, to enrich it with scientific evidence, and ensure the scientific popularity of the program.

Approbation of research results. The results of the dissertation were discussed at 27 scientific conferences, including 13 international and 14 Republican scientific-practical conferences.

Publication of the research results. A total of 60 scientific papers on the topic of the dissertation including 3 monographs, (1 of which published abroad), 12 scientific articles in scientific journals recommended by the main scientific results of doctoral dissertations of the Higher Attestation Commission under the Cabinet of Ministers of the Republic of Uzbekistan, 10 articles in republican, and 2 theses in international scientific journals.

The outline of the thesis. The content of the dissertation consists of an introduction, four chapters, a conclusion and a list of references. The main volume of the study is 247 pages.

THE MAIN CONTENT OF THE DISSERTATION

The Introductory part of the research is based on the relevance and necessity of the dissertation topic, the information about the goals and tasks, object, subject, scientific novelty and practical value of the research, the scientific and practical significance of the results, the introduction of research, publication of results and dissertation structure is rendered in it.

The first chapter of the dissertation, entitled "**Theoretical foundations of the study of phrases**" consists of three parts. The role of phrases in the language system is one of the main tasks of this research work in the field of reasoning in the study of the laws of combining words and forming a unit of expression. Determining the place of phrases in the language system remains one of the most actual problems of modern linguistics, and at the same time researchers emphasize that the analysis of the structure, semantic features, derivational features, pragmatic possibilities, conceptual structure of phrases is extremely important. The difficulties encountered in the study of the phrase system are of a general theoretical nature, indicating that the phrase theory is not yet fully formed, and that this process is ongoing. V.V.Vinogradov's contribution to the development of the theory of phrase is large, in his study the concept of "phrase" is interpreted within a two-component structure, which consists of the combination of two independent words through a relationship of flexibility and dependence; no intonation divisions and serves to express integrality of concepts⁹. In particular, the study of the Uzbek language phrase system did not deviate from the level of influence of this doctrine¹⁰.

The most important feature that distinguishes a sentence from phrase is the presence of a predicative relation in the sentences: "Phrase is a term used in grammatical analysis to refer to a particular type of compound that usually consists of more than one word and does not have a subject-predicate structure specific to the sentences¹¹".

Russian linguist Yu.V.Fomenko had published an article on the subject untitled "Is phrase a language unit?", doubting that phrase was a linguistic phenomenon¹². First, a fixed connection and free connection must be distinguished from each other. A word association of two or more independent words that form a single grammatical whole, a semantic whole, and express a complex concept or a complete idea is called a *free connection*. Phrase and speech are free connected units. Because phrase and speech are formed in the process of speech. When two or more words are solidified and used ready-made in speech, the connection forms

⁹ Виноградов В.В. Избранные труды: Исследования по русской грамматике. - Москва: Наука, 1975. -559 с.

¹⁰ Махмудов Н., Нурмонов А. Ўзбек тилининг назарий грамматикаси. - Тошкент: Ўқитувчи, 1995. - 149 б.; Сайфуллаева Р., Менглиев Б., Бокиева Г. Ҳозирги ўзбек адабий тили. -Тошкент, 2010. - 391 б.; Турниёзов Н., Турниёзова К., Хайруллаев Х. Структур синтаксис асослари. – Тошкент, 2009. - 247 б.

¹¹ Crystal D. A Dictionary of Linguistics and Phonetics. – Oxford: Blackwell, 2008. – P. 367.

¹² Фоменко Ю.В. Являются ли словосочетания единицей языка?//Филологические науки, 1975. № 6.-С.57-68.

a stable, such kind of phrases are called *fixed connection*¹³. Based on the stable categorical characteristics specific to phrases, it will be possible to compare and differentiate phrase with other linguistic units. It is precisely these features that determine the linguistic status of phrase. The form is also composed of phrase content, which has a compound appearance (consisting of a combination of independent words): *broad street*. All types of phrases have a sociolinguistic category, so to determine the meaning of phrases, it is necessary to be familiar with real-life events, realities of a particular culture. It is well known that each language symbol, in addition to conveying information, also has the function of influencing to the listener or reader. Phrase also has the value of expressing the content of an emotional assessment, i.e. the category of connotativeness: - *The soft smell of violet reminded of the clear, quiet days like the first spring, and he smiled involuntarily*¹⁴.

The polysemantic feature of phrase in English is that it expresses different concepts and turns into polysemous compounds in relation to the different perceptions and interpretations of the relationships of the parts of phrase. For example, a combination of *a high country tower* is a tower located in high village or a high tower located in a village; or *a late autumn apple* means late ripening apple and an apple ripening in late autumn. The phenomenon of polysemy of phrases in English makes it difficult to translate them into Uzbek, such difficulties are more common in the semantic perception of phrases, especially in the texts of press releases.

In order to understand the information correctly, in addition to the speakers' knowledge of the language, it is necessary to include the listener's knowledge of the world, the social situation in which the sentence is used, the speaker's knowledge of the psyche and other knowledges. All of this knowledges serve equally in the process of understanding of information. Therefore, only by considering the interrelationship of this knowledge we can come closer to understanding the essence of the speech process. As a result of such a practical need, semantics and pragmatics emerged. Without these three aspects of linguistic units, language, which is a means of communication, cannot find its full interpretation. Thus, there are three aspects of syntactic units: 1) semantics - the doctrine of the relationship of the sign with the object of existence; 2) syntax - the doctrine of the relationship of the sign with the sign; 3) pragmatics - the doctrine of the relationship of the sign with the speaker¹⁵.

The concept of pragmatics was first used by Aristotle and later widely used by philosophers J. Locke and E. Kant. "Pragmatics (*pragma* - work, action) is in fact a philosophical concept that was used in pre-Socratic times. The contributions of such scientists as Ch.Pierce, R.Carnap, Ch.Morris, L.Wittgenstein in the widespread dissemination of this propaganda in America and Europe should be especially noted. "Pragmatics is a relatively new field that studies the relationship of language to its users. In the process of communication, the speaker has a specific purpose in expressing his opinion. The goal is for the listener to be

¹³ Менглиев Б. Ҳозирги ўзбек тили. - Тошкент: Тафаккур бўстони, 2018. - Б. 10.

¹⁴ Ҳошимов Ў. Икки эшик ораси. - Тошкент: "Шарқ", 2012. - Б. 11.

¹⁵ Моррис Ч. Основания теории знаков // Семиотика. Антология. - Москва: Наука, 2001. - С. 45-97.

understood by the speaker. The more social the language, the more general and obligatory it is for the speaker and the listener, the more general, obligatory and social the speech is for them”; “The starting point (period) of the development of the language system begins with pragmatics”¹⁶.

The communicative function of phrase is to realize the purpose of clarifying, concretizing and interpreting the concept of pre-existing subject-events in the listener or students.¹⁷ The level of informativeness of phrases of different groups is determined by the exact text scale, to determine this is important to know the extent of its contribution to the information transmitted in the text and the completeness of the information carried by phrase. For example, if the reader has information about someone walking through the phrase *Now she walked*, the volume of this information expands by reading the sentence *Now she walked quite aimlessly for a time, turn here and there ...*¹⁸ The phrases, firstly, provide additional information that his trip is for a period of time, and secondly, provide some information about the status of the traveler. - *I want to splash the water flowing out of the thin wall and pouring it into the pool, but in the pool like a big bowl, two or three small apples like walnuts dance, approach the waterfall and dive one by one*¹⁹. In this example, too, phrases serve to expand the scope of information. Students will learn not only about the wall, the water, the pool, but also about the thinness of the wall, the flow of water, the fact that the pool looks like a large basin. The study of the expression of connotation by pragmatic means helps to better understand the additional information expressed by the phrases in the text, the hints provided by the author, the irony, and this largely depends on the listener's ability to understand hidden meanings, breadth of worldview and prior knowledge.

The valence properties of phrases are also one of the factors that ensure the communicative and form development of the text. Valence is the ability of a particular word to combine other words. In the study of the logical-semantic layer of the word meaning, its syntagmatic properties, it is especially important to identify and systematize its valences. The concept of valence is not a purely syntactic concept, but a semantic-grammatical one.

In the text, a functional change in the order of the phrase components is observed in the case of omitting, re-using and separating one of the components of them. For example, it is common for the leading element of phrases to be omitted during a speech activity: - "Apples in the bowl were scattered everywhere, five or six fell on the felt, and two rolled down from the porch."²⁰; - He removed two envelopes from inside jacket pocket – one fat, the other smaller – and handed the first to Juanita²¹. It is clear from the context that there is no need to repeat the phrase completely in the given context, i.e. in the first example the omitted element is the main component of the phrase "apple" and in the second example the word "envelope", i.e. "five-six, two" (of apples), "one, the other, first" (envelope). The semantics of the words seem to indicate this.

¹⁶ Сафаров Ш. Прагмалингвистика. – Тошкент, 2008. – Б. 10.

¹⁷ Филичева Н.И. О словосочетаниях в современном немецком языке. – Москва, 1969. – С. 33.

¹⁸ Dreiser Th. Sister Carrie. - Online-library: Freeditorial, 2014. - P. 16.

¹⁹ Ойбек. Болалик. (хотира-қисса). – Тошкент: Шарк, 2012. – Б. 7.

²⁰ Хошимов Ў. Икки эшик ораси. – Тошкент: “Шарк”, 2012. – Б. 26.

²¹ Wells H. The Invisible Man. – London: Heinemann, 1991. – P. 54.

Repetition of phrase components leads to an increase in structural elements of speech, in contrast to dropping them. Such an acquisition usually reflects the subjective-evaluative attitude of the speaker to the information or its elements. Especially in poetic speech, lexical repetitions serve to perform literary and methodological tasks in various forms:

*For you I led my head to goodness,
For you I made many mistakes
For you I have sinned, oh my stonehearted,
For you I lost this world of mine²².*

Apparently, the anaphora “*For you I*” is repeated, generalizing the meaning in the verses. Repetition of phrase components is one of the tools that play exactly this role. The emphatic power of phrase also increases in the reuse of its connecting element - the preposition: *...and I was aware of a sensation of discomfort and of shame²³*. The repetition of the preposition creates a rhythm and increases the importance of the role of each component of the preposition in the expression of information content.: *...and I was aware of a sensation of discomfort of shame* → *...I was aware of a sensation of discomfort and shame*.

Another feature that is manifested in the activation of phrase in the text is related to the separation of parts. A dependent component without determinants is observed, as well as a component with modifiers: - *Suleyman Rustamovich's eyes, kind of calm but with a fire burning inside eyes, were somewhat similar to those of Zukhra.*²⁴; - *Mr. Eric Brierly, of Pudsey, moved a resolution...*²⁵. In this case, the use of the isolated phrase component is a requirement of the communication environment. The separation of the modifiers of the components N1 and N2 (Noun1 and Noun2) affects the order of placement of the components of complex structural phrases in the text. In the models of phrases MN1 + pr + N2 (M Noun 1+preposition+Noun 2), N1 + pr + MN2 (Noun 1+preposition+M Noun 2) and MN1 + pr + MN2 (M Noun 1+preposition+M Noun 2) M represents the modifiers of the substantive components. Separation of components in prepositional phrases is characterized by the fact that they occur only in the postposition. Here it is not possible to separate the subordinate components of the phrases in the NN (Noun+Noun), N's N (Noun's +Noun), AN (Adjective +Noun) models. Prepositional Noun components can be separated not only within a sentence, but also outside that sentence: - *It was only winter. Cold winter ... Narrow street. A cage-like courtyard with snow in the middle. A man with a cap. Cold station ...*²⁶; - *Yes, that's why it would happen. Life and Works of G.Gimson. In one volume. Unpublished, without illustrations*²⁷. Such a separation phenomenon is called partcellation.

The second chapter of the dissertation, entitled "**Comparative study of the structural and semantic features of phrases in English and Uzbek**" analyzes the structural and semantic structure of phrase in English and Uzbek. In phrase,

²² Азям У. Фонус. - Тошкент: Шарқ, 2010. – Б.10 .

²³ Urdike J. Marry Me. – New York, 1978. – P. 66.

²⁴ Хошимов Ў. Нур борки, соя бор. – Тошкент, 1977. – Б.209.

²⁵ Sydney P. An Apology for Poetry. – New York, 1996. – 203 p.

²⁶ Хошимов Ў. Икки эшик ораси. – Тошкент: “Шарқ”, 2012. – Б. 14.

²⁷ Сучков А. Қизикарли ФАКТлар. Бутун жаҳон ўргумчак тўри. <http://www.krugosvet.ru/articles>. 20.12.2020.

one word is dominant and the other is subordinate. This dominant state is known by the nature of the addition of words, the grammatical features of the components, the formal indications, and the meanings. According to the order of the phrase elements in the Uzbek language, the subordinate element is put before the dominant word, but this situation is not constant for the English language. The form of the subordinate word varies according to the demand of the dominant word. The subordinate element usually helps to interpret and concretize the meaning of the dominant element in different ways. Phrase models are a unit of language, depending on which part of speech the dominant part belongs to, so the phrases are divided into following types: substantive phrases, verb phrases, numeral phrases, adverbial phrases, adjectival phrases, and other types. In order to study the amount and rate of activation of phrases in these models, 155,977 phrases extracted from the works of English and Uzbek writers of the XX-XXI centuries (50,000 pages of printed text) were analyzed, 100,000 of which are English phrases, and 69,000 of 100,000 are prepositional phrases.

One type of phrases in English Noun + noun phrases of the model N + pr + N (Noun+preposition+Noun) are widely used. There are no prepositional phrases in Uzbek language, the function of prepositions is performed by adverbs. To determine the quantitative indicators of phrases with prepositions in use, we turned to only the first page of the novel "Sister Carrie" written by Th. Dreiser, the total number of prepositions encountered is 55, and the following table shows their percentage distribution according to types:

Table 2.1.

Quantitative indicators of prepositional phrase types

№	Model	Quantitative indicator	percentage %	Examples
1.	N+of +N	21	38	a scrap of paper
2.	N+in +N	10	18	lunch in a paper-box
3.	N+for+N	3	5.6	train for Chicago
4.	N+with +N	2	3.7	impression with conjectures
5.	N+to +N	2	3.7	appeal to the senses
6.	N+on +N			-
7.	N+at +N	4	7.4	counsellor at hand
8.	N+from +N			-
9.	Other prepositions	13	23.6	balance under the circumstances, breathe into ear

The most common of the prepositional phrases are compounds formed by the preposition *of*, and the preposition *of* is expressed in the Uzbek language by the suffix of the possessive case (- *нинг*): *a riot of boys* (*болалар(нинг) тўдаси*). In some cases, the preposition can be replaced with another preposition without compromising the general meaning: *Some notes in my diary* ↔ *Some notes of my diary*; *the struggle with hunger* ↔ *the struggle against hunger*.

In English and Uzbek, the verb phrase of the Verb + Noun type is almost the same in both languages, but in English the first verb is followed by a noun, in Uzbek the opposite - noun is followed by a verb (Noun then a verb): *take a pen* (*қаламни олмоқ*). The English and Uzbek languages have almost the same form of Adverb phrases, the English form of phrases Adverb+Adverb also exists in Uzbek: *very quickly* - *very fast* (*жуда тез*); Noun + Adverb type of phrases is available in

Uzbek (*ўқдан тез*), in English the types of phrases Numeral + Noun + Adverb are found: - *three days ago*. In phrases of the type Adjective Phrases, Adjective always comes as the dominant element: *harder than stone, higher than ground, thinner than butterfly, an evening party, morning newspaper, a busy man* etc. Only when the meaning and grammatical features of the words are correctly defined and appropriately connected to the speech then a thought-provoking, concise, and comprehensible idea will emerge. Otherwise, the speech will be non-understandable and illogical. Phrase is formed through the syntactic relationship between words.

The *coordinative* connection represents an equal relationship between the elements, in which the pieces are equal to each other, there is no dependence between them, compare: *apple and pomegranate*.

The *subordinate* connection represents the relationship of unequal - one dominant, one subordinate elements, i.e. one of the elements in the group defines the other: the element that serves to determine is subordinate and the element being identified is dominant: - *a beautiful girl*. The interconnection of phrase elements is represented by different means. The expression of the connection between words by different means depends on which word group the words belong to, their different lexical-grammatical features. The most basic feature of phrase itself is that it consists of different parts and represents holistic concepts. Phrases are grammatically formed according to the rules of the language, and the connection of the elements is carried out only through the relation of following, there is no relation of equations.

Although much attention is paid to the cognitive analysis of the semantic structure of lexical units, the application of a cognitive approach to phrase analysis is insufficient, since "any compound deserves semantic interpretation and pragmatic analysis"²⁸. An important theory for cognitive orientation is the association of two types of objects in reality, namely, "concrete" and "abstract", which allows them to be grouped into a class that objectifies "basic properties of objects in reality, independent of concrete subjects."²⁹. One of the basic concepts of cognitology is categorization, which can take the form of comparison, contrast, definition, abstraction³⁰. This phenomenon is also applied to the process of formation of phrase, which is the process of comparing a new experience with one that already exists in practice. Lakoff's view is close to the idea of concrete associations, combining concepts such as "*women,*" "*fire,*" and "*dangerous things,*" emphasizing that *women can be as intense and dangerous as fire*³¹. Somatic objects are also used effectively in the categorization process, for example, according to the fact that the "*head*" is located in the upper part of the body and the "*foot*" in the lower part, the following phrases can be formed: *the head of a mountain* (the top of the mountain), *the foot of the page* (the end of the page). In phrase, where the name of the animal serves as the leading element, the practice of categorization is also observed, for example, with the word "*cow*" such phrases are

²⁸ Croft W., Crus D.A. Cognitive Linguistics. – Cambridge University Press, 2004. – P. 247.

²⁹ Гак В.Г. Языковые преобразования. – Москва: Школа «Языки русской культуры», 1998. – С. 33.

³⁰ Сафаров Ш. Когнитив тилшунослик, - Жиззах: Сангзор, 2006. – Б. 53.

³¹ Lakoff G. Women, Fire and Dangerous Things. What Categories Reveal about the Mind.-Chicago, 1987.- 614 p.

formed: *have a cow, a sacred cow, till the cows come home: - Even if someone cashes it, they will brew like a cow and eat it!; - Who put a satin dress on this cowlike wife*³².

The concept of frame is important for research work, and the term became very popular after the publication of M.Minsky's scientific work³³. The use of the frame as a scheme for the formation of a particular meaning in phrase research determines the effectiveness of this research direction³⁴. In addition to the fact that the *human heart* is the most important organ in the human body during life, this somatic object is also a unique concept consisting of two components, namely phrase. In the application of the frame "Human Heart" in English and Uzbek to the analysis of phrase, the subframes that make up this concept were separated and divided into separate nodes, as a study at the level of derivatology showed that the second meaning of the concept has the ability to create phrase.

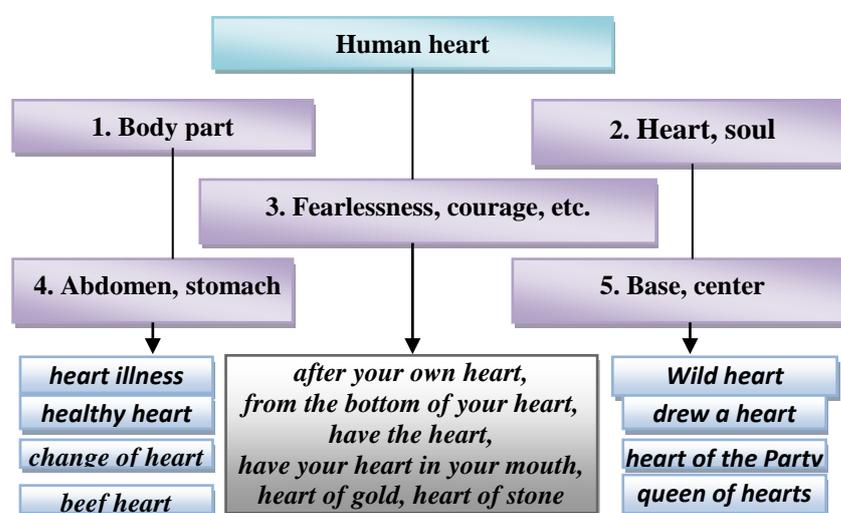

Figure 2.1: The frame "Human heart"

As a body part: *healthy heart, heartbeat, heart disease*; in a transferred sense: *heartbreak (cracking, burning, etc.)*. In English the word "the heart" has such meanings as: *a muscular organ, located between the lungs, middle compartment of the chest*; transferred meanings: *heart of gold, heart to heart, heart of stone*. The given frame scheme is of a general nature and does not take on any particular appearance for a particular language. Each language forms its own mechanisms and means of creating nominative units, and these tools reflect the specific features of the nation and culture.

In the third chapter, entitled "**Derivation processes in the system of English and Uzbek phrases**", based on the tradition of a broad interpretation of the concept of derivation, the main focus is on the relationship of derivations in the structural-semantic structure of phrase, i.e. the dynamics of the language system. The existence of features that can be realized through human ability, such as the creation of a new one based on a single unit of speech through the derivation process, allows us to draw conclusions about the universal nature of derivation as it

³² Хошимов Ў. Тушда кечган умрлар. – Тошкент, 2002. – Б. 47; Икки эшик ораси. – Тошкент, 2012. – Б. 65.

³³ Минский М. Фреймы для представления знаний. – Москва: Энергия, 1979. – 152 с.

³⁴ Сафаров Ш. Прагмалингвистика. – Тошкент, 2008. – 320 б.

goes beyond one level of language and becomes an interlayer category. Derivational relations in language form a system called the dynamic system of language. In the system of phrases, linear derivation is the most influential direction, as most of the units included in this system are mainly based on a flat combination of components, which is reflected in their structural models.

Table 3.1.**The structural models of phrases characteristic of linear derivation**

No.	Model	Phrases	Phrases	Suit
1.	N_1+N_2	<i>stone wall</i>	<i>тош девор</i>	+
2.	N_1+pr+N_2	<i>the book of a pupil; the message from Tashkent; a girl at the window; the newspaper on the table; a letter with the envelope</i>	<i>боланинг китоби; Тошкентдан хабар; дераза ёнида(ги) қиз; стол устида(ги) газета; хат билан конверт</i>	+
3.	$N's+N$	<i>grandmothers' birthday; boy's toy</i>	<i>бувимнинг тугилган куни боланинг ўйинчоғи</i>	+
4.	$Adj+N$	<i>white snow; rainy day</i>	<i>оппоқ қор; ёмғирли кун</i>	+
5.	$Ving+N$	<i>running dog</i>	<i>чопаётган ит</i>	+
6.	$Ven+pr+N$	<i>cut in pieces</i>	<i>бўлақларга бўлинган</i>	+

The only difference between the models that are the products of the linear derivation process in this table is that the formal derivation operators are different, while the preposition (2, 6) and 's (3) formats play the role of such operators in phrase. The English preposition and the 's formant in the Uzbek language assign their functions to the endings of cases. As a result, almost the same phrase is created in both languages in terms of structure. The most active operators in English, in addition to prepositions, include the zero operator (1, 4, 5), this rule is not only specific to English, but also in Uzbek the zero operator is a type of formal derivation operators (models 1 and 4). The following phrases is formed on the basis of the widening of derivation, which has a zero operator or is expressed by the form 's ('s - case suffixes):

Table 3.2.**Phrase models generated by the widening of derivation**

No.	Models in English	Models in Uzbek	Suit
1.	MN_1+pr+N_2	$OT_1+KK+CO_{T_2}$	-
2.	$N_1+pr+MN_2$	$CO_{T_2}+KK+OT_1$	-
3.	$N_1+'s+N_2+pr+MN_3$	$OT_1+KK+OT_2+CO_{T_3}+KK$	-

In this type of complex compounds, the main and subordinate parts are replaced by simple binomials consisting of AN (Adjective Noun), NN (Noun Noun), PN (Pronoun Noun), NumN (Numeral Noun), VingN (Participle Noun), VenN (Participle Noun). Although the table does not show the compatibility of the models, it only applies to the shape of these models, the differences in terms of content are almost non-existent. In any case of the derivation process, which takes place on the basis of coordinate relations, there is a state of unification of the element that expands the structure of phrase with the main and subordinate components.: – *A salad of tomato, cucumber and cabbage* → *a salad of tomato, (a salad of) cucumber and (a salad of) cabbage*.

All linguistic units undergo derivation, but changes are primarily related to its internal form. Therefore, the study of derivational processes is related to the

morphological and semantic issues of language units and is based on functional and semiological traditions of linguistics. The conceptual side of the issue helps to study derivation and the study of how mental units are closely related to their manifestation in language.

In the process of phrase derivation, it is important to determine how objects in the external world are reflected in the human mind. The "derivation bundle" is a special point of growth, which creates the most favorable conditions for subsequent derivation processes. Derivation bundles are formed precisely in the mental form, that is, in the conceptual signs in the form of bases, phrase components, which form various compounds. The process of practical use of the potential of a concept is called *conceptual derivation*. The derivation of phrases ensures the interdependence and integration of two independent concepts. Such a derivation process plays an important role in enriching the informative value of the underlying concept and giving it a new look. Some linguists believe that the only way to distinguish phrases of N+N (Noun+Noun) from those of Adj+N (Adjective+Noun) is whether it is possible to transform them into predicative structures.: *Blended Learning* → *Learning which is Blended*; *educational technologies* → *technologies that are educational*. But the phrase *an electrical engineer* cannot be changed to - * *an engineer who is electrical*.

J.Lakoff and M.Johnson argue that metaphor is not a purely linguistic phenomenon, but a unit of thought: "Our thinking, our daily experiences, and our actions are in many ways metaphorically conditioned. Metaphor is not only a means of communication, but also shapes the activities and behaviours of our minds³⁵. In following speech extracts as: - *This road goes to London*³⁶; - "*In the slanting beams that streamed through the open window the dust danced and was golden*"³⁷ ; - *The full moon shines in the sky. It flies side by side with the bus. It all vibrates, resting on the soft swing of the hammock*³⁸ it is clear that the derivation of the occasional phrases created in these speech acts *road to London, dust golden, full moon, the soft swing of the hammock* has passed the stage of conceptual metaphorization. At this stage, the interconnected concepts are compared to another concept and their properties shift to each other.

The transition of the properties of concepts from one to the other can be seen in the derivation of the following phrases: *King Charles's head* (an obsession) - *the head of King Charles* (a thought / thought that always occupies the imagination); *king of beasts* (the lion); *king of birds* (the eagle). The analysis of similar phrases shows that in the process of derivation, the individual is given priority according to his status in society, and the characteristics inherent in living things are transferred to another conceptual framework. The shift in conceptual features in the derivation of a phrase *a rotten apple* compound takes on a slightly different character.

³⁵ Lakoff J., Johnson M. Philosophy in flesh: The embodied mind and its challenge to western thought. – New-York: Basic Book, 1999. – P. 112.

³⁶ Lawrence D.H. The Rainbow. – London: Penguin Books, 2000. – P. 79.

³⁷ Wilde O. The Picture of Dorian Grey. – London: Macmillan, 1999. – P. 96.

³⁸ Ҳошимов Ў. Икки эшик ораси. – Тошкент: Шарқ, 2012. – Б. 15-16.

– *You have a new member in your company. What kind of person is he? – I think this man is a rotten apple*³⁹. If we look at the state of application in the structure, we feel that the migration of conceptual features is twofold. The first part of the compound *rotten* is explained in the dictionary as follows: 1. (*adj.*) *very bad*; 2. (*adj.*) *damaged by decay; hence unsound and useless*; 3. (*adj.*) *having decayed or disintegrated; usually implies foulness*. The second part of the compound, *apple*, has the following definition in the dictionary: 1. (*Noun*) *a fruit with red or yellow or green skin and sweet to tart crisp whitish flesh*; 2. (*Noun*) *native Eurasian tree widely cultivated in many varieties for its firm rounded edible fruits*⁴⁰. The explanations given reflect the individual characteristics of each concept, such as “*very bad, useless, rotten*”, “*fruit name, fruit tree*”. In the process of conceptual derivation, the same features are considered “promising” and adapted to the characteristics of the concept of *man* (dictionary definition of the lexeme *man*: “an adult male human being”). As a result, the above-mentioned negative features of the word *rotten* are suited to the “*human*” and “*male*” features of the concept *rotten*. In the next stage, such adaptation requires the activation of cognitive activity performed by the method of “finishing”, which also takes into account the “exaggeration” of the risk of human malformations, the complex concept of “*rotten apple man*” receives the meaning: *a bad person in a group, typically one whose behavior is likely to have a corrupting influence on the rest*.

The transition of the features of the concepts from the first to the second can be found in the derivation of phrases in the Uzbek language too: *golden hand, horse's spot, iron notebook, licking snake oil*: - *Lukmanbek is a horse's spot in his makhalla*⁴¹. The components of the phrase *horse's spot* – *horse* and *spot* have a number of explanations in the dictionary⁴². In the process of conceptual derivation, these concepts are adapted to the characteristics of the human concept, relying on features that are considered “promising”; as a result, the above-mentioned features of the word *spot* are specific to the “*human*” and “*masculine*” features of the concept *horse*, taking into account the human-specific “assessment” feature. As a result, the complex concept of *man as a horse's spot* in the example given above means *a man that everyone knows and recognizes*. In this context, the man as the horse's spot, that is, its presence on the forehead, is based on this derivational concept: the forehead is located on the horse's head, in the most visible place, the visible meaning indicates this fact.

A number of similarities were observed in the analysis of the processes of phrase derivation in English and Uzbek. The following table allows to compare the secondary meaning of phrases in the process of conceptual derivation in the example of two languages. This table can be continued, because the formation of phrases in this way, the transfer of some features characteristic of concepts from the first to the second, is common in both English and Uzbek:

³⁹ The Barnhart Dictionary of New English 1963-1972. – London: Longman, 1973. – 512 p.

⁴⁰ Cambridge Academic Content Dictionary. - Cambridge University Press, 2017. - 1156 p.

⁴¹ Аҳмад С. Сайланма. – Тошкент: Энциклопедия, 2004. – Б. 60.

⁴² Ўзбек тилининг изоҳли луғати. 3-5 Ж. – Т.: “Ўзбекистон миллий энциклопедияси, 2007. - Б. 158, - 281.

Table 3.3.

Secondary meaning acquisition of phrase in the process of conceptual derivation

No.	Phrases in English	Phrases in Uzbek	Meaning
1.	<i>cock of the walk</i>	<i>йигитларнинг хўрози</i>	dominant, leader
2.	<i>dog's age, till the cows come home</i>	<i>тошбақадек имиллаб</i>	for a long time
3.	<i>horse of another (different) colour</i>	<i>зуваласи бошқа хамирдан</i>	another
4.	<i>power behind the throne</i>	<i>отнинг қашқаси</i>	popularity
5.	<i>piss in the wind</i>	<i>ҳавога совуриш</i>	result less
6.	<i>as good as gold</i>	<i>тилла бола</i>	well behavioral
7.	<i>turn geese into swans</i>	<i>кесакдан олов</i>	human feature
8.	<i>hand in glove</i>	<i>қўлни қўлга бериб</i>	together
9.	<i>(from) hand to mouth</i>	<i>қўли калта</i>	poor
10.	<i>be skin and bone</i>	<i>эти устихонга ёпишган</i>	thin

According to K. Fröhlichová, word connection, blending and derivation are the most effective process of making phrase, as she cited that the examples as *silver goal, vanity sizing, salad dodger or stealth tax* are of this idea in the search for neologisms⁴³. The development of metaphor theory uses a set of concepts such as semantic derivation, procedural essence of events, modeling, text conditionality. The creation of new conceptual structures on the basis of pre-existing concepts is the result of complex linguistic mental activities. There is a tradition of studying the semantics of phrase in the form of grammatical (syntactic) relations, which dates back to the time of A.A.Shakhmatov, who called it "the relationship of time, space, cause and effect that occurs under certain properties and substances"⁴⁴. The relationship between the parts of phrase has a syntactic and logical basis, since the functional-derivational study of the structure of meaning requires consideration of the formation of units of the language system directly in the process of speech activity. Although semantic and syntactic derivations are inextricably linked, they each have their own status"⁴⁵. Speaking of semantic derivation, it should be noted that paraphrases may be involved in the structure of phrase. Paraphrase is used in linguistics to mean "descriptive expression": "An object is a stylistic method of expressing an event not by its name, but by a descriptive method through a specific context, a characteristic feature of a particular situation. For example, *the queen of the field, (corn)*"⁴⁶. The role of the function performed in the formation of the semantic structure is significant, which attaches a certain meaning to each component of the phrase and thus distributes the role of "leadership - subordination" between them: *useful job – useful with money; clever boy – clever in behaviour*.

In the semantic relations formed by the activation of abstract nouns, which take the place of other words in the phrase structure, the abstract noun has the property of representing, that is, acting as another unit. The performance of the representative task is manifested in the following forms: internal, external and propositive. When an abstract Noun is replaced by another meaningful Noun

⁴³ Fröhlichová K. Word Formation and Neologism in the English Language. -Bakalářská práce Plzeň, 2011.- P.40.

⁴⁴ Шахматов А.А. Синтаксис русского языка. – Ленинград, 2001. – С. 27.

⁴⁵ Турниёзов Н.Қ. Ўзбек тили деривацион синтаксисига кириш. – Самарқанд, 1990. – Б. 23.

⁴⁶ Ҳожиёв А. Ўзбек тили сўз ясалиши тизими. – Тошкент: Ўқитувчи, 2007. – Б. 67.

existing in its lexical description, the phenomenon of internal representation occurs, in the sentence: – *He was under weather* (he was in a bad mood) the word *weather* has the meaning *mood* in its semantic structure. In the semantic structure of the phrase *Cloudy weather* (the weather is cloudy) the sema *sky* of the word *weather* presents. If we analyze this example in Uzbek, we will see a similar situation in both languages. *Cloudy weather* is translated into Uzbek as *булутли ҳаво*. There are cases of using phrases with the meaning *changing, spring cloud-covered, cloudy weather* which is used in relation to human mood, like spring air. In the context of this phrase, the hidden meaning of the sema *air* of the word *weather* is also understood. An abstract noun refers to the phenomenon of external representation when it replaces a unit of meaning that does not exist in its semantic structure. For example, in the example: – *He looked defiantly around the table, his eyes flat, his face pale*⁴⁷ the phrase *face pale* in the hidden meaning of the word *pale* there is a meaning of *skin*. A similar example can be found in literary works in the Uzbek language: – *The color of the secretary is now completely pale*. – *Seeing N., the neighbor's face turned pale and he pulled himself aside*⁴⁸. Under the word *color*, the meaning of *skin* is understood. In the propositional form of the abstract exchange, the abstract Noun has no definite referent: *sweet memory - pleasant memory, waste time - wasted time*.

The fourth chapter, entitled “**Communicative and Pragmatic Possibilities of Phrases**”, discusses the processes by which units of any language system, including phrase, become active in the text and become a unit of communication. In the structure of the text, which is considered as complete communicative phenomenon, phrase performs various functions, it participates in the text in expression of categorical symbols, and this participation has a text-forming value. Such a value has qualitative and quantitative indicators. While the qualitative indicator of the value of phrase in text creation is determined by which of text categorical peculiarities it is connected with, the quantitative indicators are determined by the extent of using of phrases in the text. Phrase serves as a "primary" system within the text, that is, it fills the "gap" of lexical and grammatical systems⁴⁹. Only the existing of phrases in the title of the text proves that phrase has the ability to create text, for example, *A Farewell to Arms* (E.Hemingway); *A morning to remember* (G.Smith); *Journey to Ixtlan* (C.Castaneda); *Past days* (A.Kodiriy); *Commemorative blood* (Oybek). But the place of phrases in the field of text modality is certainly not the same in different styles. While the role of phrase in the expression of modal content in the text of literary works and journalism is great, although phrase is widely used in the texts of articles of official, scientific and informative genres, their share in the field of text modality is relatively small.

There is no doubt that the communicative function of the phrase is fully manifested in the discourse, within the text. Similarly, the information transferring function performed by the phrase also occurs in a certain context, it should be noted that informativeness is one of the main features and functions of the phrases.

⁴⁷ Hemingway E. *A Farewell to Arms*. Free eBooks at Planet eBook.com., 2020. – P. 176.

⁴⁸ Эшонқул Н. Гўрўғли. “Шарқ юлдузи” журнали. – Тошкент, 2012. – Б. 5; Б. 22.

⁴⁹ Гак В.Г. Языковые преобразования. – Москва: Школа «Языки русской культуры», 1998. – С. 238.

It is clear that the text created in the process of human thinking has the hidden meaning as well. The reader, on the other hand, performs cognitive activity in response to the search for a hidden meaning, searching for hidden sources of meaning, "inner forms" of language units. The author, in order to facilitate the cognitive activity of the reader, of course, prepares various hints to hidden meaning in the text, although the hints are also in hidden form. The most common way to give such signs is to provide this or that part, section, linguistic unit separately⁵⁰. Sometimes the used phrase serves to achieve a pragmatic effect by repeating information specific to another text. Repetition is common to all types of phrases as the ability⁵¹ of language units to be reused in speech activity, as they are, as noted earlier, more lexical-dependent structures: - *Don't fear, there are no wolves in the field, and you are not a lamb*⁵². The reader, although there is no reference to this in the text, knows that this sentence is taken from the parable "*The wolf and the lamb*"⁵³ by the Russian writer I.A. Krylov (because the parable is very popular).

Speaking about the re-use of phrases and their contribution to the creation of a textual information reserve, it should be noted that reusable phrases should be included in the list of events related to the general system of language. In determining the communicative nature and capabilities of phrases, consideration should also be given to the level of productivity of the schemes from which they can be made. As we have seen, discourse participants have the ability to generate phrases freely and extensively using A+N (Adjective+Noun), N+N (Noun+ Noun) and prepositional models.

When the text, which is considered to be the product of discourse activity, is included in the list of linguistic phenomena consisting of generalization, integrity of structural and semantic-logical relations, the main attention is paid to its internal structure. But in order to know the true nature of the rules of discourse, it is necessary to determine the scope of their relations outside the text, since the external relations of the text are an integral part of it, and this is especially evident in literary discourse. External relations from the text often lead to the emergence of hidden or implicit meaning. In order for the discourse addressee to understand the hidden meaning formed by indirect expression, the indicators contained in the text must refer to the signs. One such indicator is the citation formed by the phrases, which is the result of the transmission of the phrases from one text to another and is based on the concept of "intertextuality" which is explained as follows: Any text is, in fact, an intertext: other texts are present in it at different levels in a familiar or unfamiliar form; the texts of the previous culture and the texts of the present period form its basis. Any text is a new fabric woven from old citations (words and phrases)⁵⁴.

Citations, which are one of the cognitive mechanisms of action in the communicative field, serve two main functions in relation to the aim of its use and the differences in the author's communicative purpose: 1) ensuring the historical-

⁵⁰ Ashurova D.U. Text Linguistics. – Tashkent: Tafakkur qanoti, 2012. - P. 100.

⁵¹ Ахманова О.С. Очерки по общей и русской лексикологии. – Москва: ЛИБРОКОМ, 2009. - С. 86.

⁵² Хошимов Ў. Нур борки, соя бор. – Тошкент, 1977. - Б. 94.

⁵³ Крылов И.А. Полное собрание басен. - Олма Медиа Групп / Просвещение, 2015. – 448 с.

⁵⁴ Барт Р. Избранные работы: Семиотика. Поэтика. – Москва: Прогресс. 1994. – С. 462.

literary process, the continuity of traditions. In this case, the citation becomes a determining factor in the activity of the literary movement; 2) in literary works (especially in poetry), citation can serve as an imitation or comic. When a reference is made to a citation - transformation, a hidden meaning is formed in the content of the literary work. The perception of such a hidden meaning is to understand current events on the basis of experience gained in the past. The hidden meaning-based structure has two bases, one of which is the "basic environment" and the other is the "repetitive environment": phrases such as "*next chapter*", "*last paragraph*", "*next Sunday*", "*anyway*", "*vice versa*" are the hints to the before or after the text events; is a means of pointing to the components⁵⁵. The pronouns "*this*", "*that*", "*he/she*" and "*same*" also refer to the preceding and following parts of the text: - *From the side of the road came the same sound of cough again⁵⁶.*" The role of pronouns in the syntactic formation of the text is significant, because in their presence the components of the text are interconnected not only syntactically but also semantically, that is, the pronouns act as a link in the formation of text and text fragments. A.Potebnya emphasizes that such personal pronouns are important in terms of the functions they use⁵⁷.

The notion that the hidden meaning underlies the relationship between the "basic environment" and the "repetitive environment" mentioned above has two forms: 1) when the "basic environment" leads, the meaning of the "other" (having been cited) text expands. In this case, the citation takes place in a context close to the content and becomes a means of expressing the continuity of the historical-literary process; 2) the "repetitive environment" is a contradiction of the events that determine the value of the content, and the semantic content of the "basic environment" changes. As a result of placing a citation from the original source in a context that does not suit it, the content changes and takes on the appearance of a parody. Parody as a separate genre has textual laws that are common to all languages. One type of structural and lexical transformation that forms the content of parody is exaggeration. The following poem by Uzbek poetess Zukhra Ochilova can be a parody of Khurshid Davron's poem "Warm your eyelashes on my lips":

*Warm my eyelashes on your lips,
Let each fiber bloom.
Let it disappear from my eyes,
Let it hide the pain⁵⁸.*

It is known that writing a Proper Noun in small letters can give the text an exuberance, solemn character. Such an exuberance spirit is realized through the method of repeated naming in the works of E.Poe. In Edgar Poe's poem *The Raven*, the object is renamed in the form of a *black crow*. It should be noted that the meaning of re-nomination is not always based on the semantics of the dominating Noun in the phrase. In such cases, the semantic information to the source of the intertext is used as a feature of the object, and the same information serves as the

⁵⁵ De Fina A. *The Handbook of Narrative Analysis*. - Wiley Blackwell, 2015. - P. 17.

⁵⁶ Хошимов Ў. Нур борки, соя бор. - Тошкент, 1977. - 240 б.

⁵⁷ Потебня А.А. Мысль и язык. - Москва: Лабиринт, 1999. - Б. 27.

⁵⁸ Очиллова З. Мовий ифор. - Тошкент: Зар қалам, 2006. - 42 б.

main function of the re-nomination. T.S. Eliot's poem "*Marina*" is also intertextual, it was written under the influence of Shakespeare's tragedy "*Pericles*".:

*Quis hic locus, quae regio, quae mundi plaga?
What seas what shores what grey rocks and what islands
What water lapping the bow
And scent of pine and the woodthrush singing through the fog
What images return
O my daughter*⁵⁹.

The structure of phrases *What seas, what shores, what grey rocks and what islands* in the poem is a citation from Seneca's tragedy "*Hercules Furene*"⁶⁰ mentioned by W. Shakespeare and slightly modified in structure. Each form of intertextuality takes place in the conceptual space of the whole text and affects the realization of the author's communicative goal in the expression of the literary idea. When phrases are transferred to a new context, contexts collide and hidden meaning is formed. In order to determine the newly formed meaning, we have to refer to the whole text and the cross-section of contexts. All this leads to hidden of the semantic and emotional content of the text. The analysis of the use of linguistic units, including phrases, in the literary text in transferring, intertextual conditions testifies to the fact that the semantic double-nature event that occurs in intertextual situations and the information transmitted during its realization is divided into external and internal texts. The duality of a hidden meaning causes the internal elements of the text enter into infinite and complex relationships with external elements. Some phrases reach the level of phraseological units due to the large number of repetitions of intertext: *Pandora's box, Trojan horse*, and so on. There is also a series of fixed-type, text-to-text phrases that are actually created by one or another author. For example, the *bag of bones*⁶¹ (first used in Dickens's novel "*Oliver Twist*", meaning "*very thin man or animal*"), *flying hoe* (popular after the screening of the Uzbek film "*Abdullajon*" meaning: "*lucky man with a bright forehead*"). In recent years, linguistics has focused on the study of problems of lingvopragmatics and cognitive linguistics. Modern linguistics pays close attention to the study of the internal capabilities of language level units that are not given in direct observation, which arise in connection with factors such as context, speech situation, general knowledge of language owners about the external world and language skills.

CONCLUSION

In recent years, it has been confirmed that the study of the nature of linguistic phenomena in terms of linguistic communicative-functional and cognitive theories is promising.

1. Language performs its communicative function through a discursive device - a speech structure. All phonetic, lexical, morphological phenomena related to the language system serve to achieve this discursive construction and communicative

⁵⁹ Shakespeare W. *Pericles, Prince of Tyre*. - University of Southern California, 2014. - 97 p. (1609).

⁶⁰ Seneca. *Hercules Furene*. - Bloomsbury Academic, 2017. - 168 p.

⁶¹ Dickens Ch. *Oliver Twist or the Parish Boy's Progress*. - Moscow: Astrel, 2006. - 516 p.

purpose. The study of phrases is an integral part of the doctrine of linguistic communication and cannot be considered in isolation from it.

2. The development of research in the communicative-functional direction proves that the study of linguistic units, including phrases, in terms of form and content does not allow to fully explain their nature. Phrase represents the interrelationship of the elements of being reflected in the mind. Only if syntax and semantics are enriched with pragmatic analysis they will find their true interpretation.

3. The fact that phrase has conceptual completeness, that is, the conformity of its meaning to a certain logical structure - the content, testifies to its nominative function. The norm of phrase communicative task is different from that of other language units. If the word is a pre-known and ready element of speech structures, the complex structure of phrase becomes apparent only in the process of communication, because it is formed in the same process as a result of the interconnection of individual parts.

4. The structure of phrases varies in different languages. For example, under the influence of a fusion phenomenon, words interact through mutual inflection, while in analytic languages words are joined together using auxiliaries or articles. Phrases are formed according to the grammatical rules specific to the certain language. The relationship between the words in it is expressed differently and the phrases are classified accordingly.

5. The cognitive mechanism of the formation of phrases is a logical model, a model that allows to compare abstract complex objects of thought or structures in the mind with simple phenomena observed directly. It is recommended to use frame models in the cognitive analysis of the semantic structure of phrases, because the use of this model allows to prove that the relations of language units occur on the basis of certain cognitive structures.

6. In the phrase system, the derivation process takes place in a modeled manner, one of the most common models in English is N1+pr+N2 (Noun1+ preposition+Noun2), and the number of phrases that act as a preposition derivation operator is infinite. The "derivation history" of phrase, which is the product of the prepositional widening process, is reflected in the model N1+pr+N2+pr+N3+... .. + Nn (Noun1+preposition+Noun2+ preposition+Noun3 + Noun4 + ... + Noun). Prepositions in English are represented in Uzbek by suffixes: a) MN1 + pr + N2; b) N1 + pr + MN2; c) N1 + 's + N2 + pr + MN3.

7. In derivatology, language units are studied dynamically, i.e., the analysis begins from the time it was first created. Assumptions identified during text analysis are called *derivation models*. The derivative method of text analysis is aimed at restoring the text creation process. In derivatology, several areas of language system analysis are interconnected: linguistic, cognitive and psychological. The process of practical use of the potential of a concept is called *conceptual derivation*.

8. The construction of phrase content reflects the fact that human thinking activities are directed towards a single goal. The derivation of phrases ensures the interdependence and integration of two independent concepts. Such a derivation process plays an important role in enriching the content of the informative value of

the basic concept and giving it a new view. Of course, the continuity or variability of conceptual characters can also play a decisive role in this.

9. Activation of the events of "*conceptual metaphor and metonymy*" in the process of phrase derivation is associated with certain conditions of this process, internal and external sources of mechanisms that activate it. The effect of such cognitive actions is evident in the formation of the conceptual structure of phrases that are formed urgently in the process of speech activity. In the conceptual metaphorization phase of the derivation of phrases, the interconnected concepts are compared with another concept and their properties transfer to each other.

10. The essence of phrase, which is a unit of language system, is related to its speech activation. In the context of verbal activity, the connection of phrase parts with individual denotations is revealed, and thus the role of existing relationships between parts in the creation of a new, complex (but holistic) meaning becomes clear. Functional-derivative study of the structure of meaning requires consideration of the fact that the units of the language system are formed directly in the process of speech activity. As a result of the adaptation of the structural-semantic structure to the communicative task, phrase acquires the status of a discursive event.

11. It is important to study the aspects of the communicative content of the text related to the structural-semantic features of the means of its formation. Phrases also interact functionally and semantically with the text they are used in, and therefore they should be analyzed within the framework of the trinity of "structure - semantics - task". Phrase also has a special place in text formation, in this regard, the relationship between the semantics of phrases and the semantic categories of the text is particularly noteworthy. In the speech system, phrase enters into an integral and inseparable relationship with various units of lexical, grammatical and syntactic level and is one of the means of providing text structure.

12. There is no doubt that the communicative function of phrase is fully expressed in discourse, within the text. The function of rendering the information performed by phrase also occurs in a certain context, a separate unit can be informative, occasionally related to certain parts of an ongoing event, it should be noted that informativeness is one of the main features and functions of phrase.

13. Each form of intertextuality takes place in the conceptual field of an entire text and, in the expression of an literary idea, influences the realization of the author's communicative purpose. As phrases are moved to a new context, a collision of contexts occurs and a hidden meaning is formed, with intertextual situations being the result of semantic-associative connections between literary works. It was found that the phenomenon of intertextuality is characteristic of both the comparative English and Uzbek languages.

**НАУЧНЫЙ СОВЕТ ПО ПРИСУЖДЕНИЮ УЧЁНЫХ
СТЕПЕНЕЙ DSc.03/04.06.2021.Fil.72.03 ПРИ
БУХАРСКОМ ГОСУДАРСТВЕННОМ УНИВЕРСИТЕТЕ**

**САМАРКАНДСКИЙ ГОСУДАРСТВЕННЫЙ ИНСТИТУТ
ИНОСТРАННЫХ ЯЗЫКОВ**

ДАНИЕВА МАЙСАРА ДЖАМАЛОВНА

**ВЕРБАЛИЗАЦИЯ ДЕРИВАЦИОННЫХ И ПРАГМАТИЧЕСКО-
ДИСКУРСИВНЫХ ВОЗМОЖНОСТЕЙ СЛОВСОЧЕТАНИЙ (НА
ПРИМЕРЕ АНГЛИЙСКОГО И УЗБЕКСКОГО ЯЗЫКОВ)**

**10.00.06 – Сравнительное литературоведение, сопоставительное языкознание и
переводоведение**

АВТОРЕФЕРАТ
диссертации на соискание учёной степени доктора
ФИЛОЛОГИЧЕСКИХ НАУК (DSc)

Тема диссертации доктора наук (DSc) зарегистрирована в Высшей Аттестационной комиссии при Кабинете Министров Республики Узбекистан за № В2022/1/DSc/Fil382.

Диссертация выполнена в Бухарском государственном университете.

Автореферат диссертации на трёх языках (узбекский, русский, английский (резюме)) размещён на веб-странице Научного совета (www.buxdu.uz) и Информационно-образовательном портале "ZiyoNet" (www.ziynet.uz).

Научный консультант: Сафаров Шахриёр Сафарович
доктор филологических наук, профессор

Официальные оппоненты: Саъдуллаева Нилуфар Азимовна
доктор филологических наук, профессор

Эргашева Гули Исмоил кизи
доктор филологических наук, профессор

Жураева Малохат Мухаммадовна
доктор филологических наук, профессор

Ведущая организация: Ургенчский государственный университет

Защита диссертации состоится "08" ноября 2022 года в "10⁰⁰" часов на заседании Научного совета DSc.03/04.06.2021.Fil.72.03 по присуждению учёных степеней при Бухарском государственном университете. (Адрес: 200118, город Бухара, улица Мухаммад Икбол, дом 11. Тел: (0365) 221-29-14, факс: (0365) 221-27-57; e-mail: buxdu_rektor@buxdu.uz)

С диссертацией можно ознакомиться в Информационно-ресурсном центре Бухарского государственного университета (зарегистрировано за № 192). (Адрес: 200118, город Бухара, улица М.Икбол, 11. Тел.: +99865221-25-87.)

Автореферат диссертации разослан "27" октября 2022 года
(Протокол рассылки за № 22-21 от "27" октября 2022 года).

Д.С.Ураева
Председатель Научного совета по присуждению учёных степеней, д.ф.н., профессор

З.И.Расулов
Учёный секретарь Научного совета по присуждению научных степеней, к.ф.н., доцент

М.М.Жураева
Председатель научного семинара при Научном совете по присуждению учёных степеней, д.ф.н. (DSc), профессор.

ВВЕДЕНИЕ (аннотация докторской диссертации (DSc))

Актуальность и востребованность темы диссертации определяется важностью сравнительного изучения деривационных, семантических и прагматико-дискурсивных особенностей словосочетаний в системах английского и узбекского языков в связи с их функциями в рамках конкретной текстовой коммуникативной среды, их возможностью выражать и передавать информацию.

Объектом исследования являются словосочетания, существующие в английской и узбекской языковых системах и употребляющиеся в текстах разных стилей.

Цель исследования - определить концептуальную основу формирования структурно-семантических, деривационных, прагматико-дискурсивных возможностей английских и узбекских словосочетаний при сопоставительном толковании как многогранного явления, а также изучить возможность формирования этих особенностей в связи с участием сочетаний в структуре текста.

Научная новизна исследования заключается в следующем:

доказано, что структурно-семантические аспекты английских и узбекских словосочетаний формировались под влиянием факторов, представляющих лексико-грамматические, физические признаки, относящиеся к типам, представляющим функциональные признаки, и складывались параллельно этапам человеческой цивилизации;

доказано, что основу межсегментных синтаксических отношений словосочетаний в обоих языках составляют лексико-грамматические средства, а участие семантических сдвигов, возникающих в процессе деривации словосочетаний, в обеспечении логико-содержательной согласованности в поле текстовой информации обусловлено ситуацией общения;

определено, что взаимодействие лексико-семантического и логико-грамматического пластов словосочетаний в синтаксической широте сравниваемых языков характеризует коммуникативный центр и концептуально-когнитивную картину идеи или пропозиции;

деривационные модели, относящиеся к системе словосочетаний сопоставляемых языков, разделены на группы, и разработана концептуальная основа факторов, обеспечивающих их лингвистическую вербализацию на языковом уровне;

изучены текстообразующие особенности словосочетаний и установлено, что в числе дискурсивных принципов, обеспечивающих их непрерывное развитие, проявляются лингвокогнитивные и семиотические языковые единицы, определяющие их место в выражении текстовой когерентности и коммуникативно-прагматического содержания.

Внедрение результатов исследования. По результатам исследования вербализации деривационных и прагматико-дискурсивных возможностей словосочетаний в английском и узбекском языках:

научно-теоретические выводы о роли словосочетаний, категориальных признаков, функциональных свойств были использованы в фундаментальном исследовательском проекте ОТ-F8-211 на тему «История культуры Узбекистана в XX веке» (Справка № 04/02-808 Каршинского инженерно-экономического института от 4 апреля 2022 г.). В результате выводы по проблемам деривации словосочетаний послужили увеличению возможности выявления определённых аспектов исторических событий, при описании истории культуры;

выводы о концептуальной завершенности словосочетаний, о выполнении номинативной функции и об их сложной структуре, которые проявляются только в процессе коммуникации, были использованы в фундаментальном исследовательском проекте ФА-Ф1-Г003 на тему «Функциональное словообразование в современном каракалпакском языке» (Справка Каракалпакского филиала Академии наук Республики Узбекистан Каракалпакского научно-исследовательского института гуманитарных наук № 141/1 от 5 апреля 2022 г.). В результате установлено, что участие семантических сдвигов, возникающих в процессе деривации словосочетаний, в обеспечении логико-содержательной последовательности в текстовом информационном поле обусловлено ситуацией общения;

из научных и теоретических выводов, связанных с взаимодействием лексико-семантического и логико-грамматического пластов образования словосочетаний в синтаксической широте сравниваемых языков были использованы в инновационном проекте на тему «Культурное наследие – высшая ценность», реализуемом при поддержке негосударственных некоммерческих организаций при Олий Мажлисе Республики Узбекистан и других институтов гражданского общества Общественным фондом в рамках Государственного гранта № 67-10/136, объявленного Общественным фондом на основании Решения Парламентской комиссии от 22 июня 2020 года Международным благотворительным общественным фондом имени Амира Темура Кашкадарьинской области (Справка Кашкадарьинского регионального отделения Международного общественного благотворительного фонда имени Амира Темура № 11 от 6 апреля 2022 г.). В результате появилась возможность использовать словосочетания как «готовый материал» для наименования и оценки национальной, этнической, общественно-политической, культурной истории народа, исторического развития языка, объектов культурного наследия;

результаты, касающиеся лингвокогнитивных и текстообразующих особенностей словосочетаний, определяющих их место в выражении текстовой когерентности и коммуникативно-прагматического содержания, семиотического характера языковых единиц были использованы при подготовке сценария передачи «Голос Самарканда» в эфир Самаркандской областной телерадиокомпании 4 апреля 2022 г. на основе типовых программ и учебных планов, рекомендованных Министерством высшего и среднего специального образования Республики Узбекистан (Справка Самаркандской областной телерадиокомпании № 01-11/129 от 6 апреля 2022 г.). В результате

на основе собранных данных о словосочетаниях теле и радиопередачи были обогащены с образовательной и практической точки зрения, послужили улучшению содержания материалов, подготовленных для телепередачи, обогащению их научными данными, обеспечению научной популярности передачи.

Структура и объем диссертации. Диссертация состоит из введения, четырех глав, заключения и списка использованной литературы. Основной объем исследования составляет 247 страниц.

ЭЪЛОН ҚИЛИНГАН ИШЛАР РЎЙХАТИ
LIST OF PUBLISHED WORKS
СПИСОК ОПУБЛИКОВАННЫХ РАБОТ

I бўлим (I part; I часть)

1. Даниева М. Когнитивные особенности субстантивных словосочетаний в английском языке. Монография. LAP LAMBERT Academic Publishing; SIA OmniScriptum Publishing. -Riga: Latvia, 2018. -65 p. (ISBN:978-613-4-97590-2).
2. Даниева М. Отли сўз бирикмаларининг лингвистик мақоми. Инглиз тили мисолида. Монография. -Тошкент: Мехридарё, 2018. -112 б. (УЎК:811.111.161 КБК:81.2 Инг. ISBN 978-9943- 13-721-б.).
3. Даниева М. Инглиз тилида отли сўз бирикмаларининг матн шакллантириш имкониятлари. Монография. - Тошкент: Мехридарё, 2018. - 72 б. (УЎК: 811.111.161 КБК:81.2 Инг. ISBN978-9943-13-721-9).
4. Даниева М. Инглиз тили отли сўз бирикмаларининг дискурда намоён бўлиши. - Тошкент: Мехридарё, 2018. – 120 б.
5. Daniyeva M. Intertextuality is one of the main features of the communicative-pragmatic structure of literary works // International Scientific Journal Theoretical & Applied Science. - USA, 2020. Vol. 84. Issue 04. - P. 844-848. (Scopus ASCC:3310).
6. Daniyeva M. Human factor is one of the key components of the derivation process // Asian Journal of Research in Social Sciences and Humanities. – India, 2022. Vol. 11. Issue 5. – P. 77-85. (Impact Factor: SJIF.8.6. ISSN: 2249-7315).
7. Даниева М. Номутаносиб семантик бирикувларининг контекста мослашуви ва оламнинг лисоний қиёфасини тасвирлашда эстетик-эмоционал таъсири // Хорижий филология. - Самарқанд, 2019. - № 3. - Б.57-62 (10.00.00; № 10).
8. Даниева М. Дериватология назарий тилшуносликнинг мустақил соҳаси сифатида // Фан ва жамият. -Нукус, 2019. -№ 4. -Б. 68-71 (10.00.00; №2).
9. Даниева М. Матн прагматик мазмуни шаклланишида лисоний бирликларнинг ўрни // БухДУ илмий ахбороти.- Бухоро, 2020. -№ 4. -Б. 88-93 (10.00.00; № 1).
10. Даниева М. Тил бирликларининг матн информативлик вазифаси воқеланишига қўшадиған ҳиссаси // Ўзбекистонда хорижий тиллар. FLEDU.uz илмий методик электрон журнал. - Тошкент, 2021. -№3. -Б.20-30 (10.00.00; № 17).
11. Даниева М. Инглиз ва ўзбек тилларида сўз бирикмаларининг қиёсий таҳлили // NamDU ilmiy axborotnomasi. – Namangan, 2021. -№12. - Б. 288-295 (10.00.00; № 26).
12. Даниева М. Тил бирликларининг коммуникатив ва прагматик хусусиятлари тушунчаси//Тил, таълим, таржима халқаро журнали. - Тошкент, 2022. -№ 3.- Б. 7-19. (10.00.00; № 3).

13. Даниева М. Инглиз ва ўзбек тили сўз бирикмалари тизимидаги деривацион жараёнлар // Хорижий филология. - Самарқанд: СамДЧТИ, 2022. -№ 1. - Б. 27-37 (10.00.00; №10).

14. Даниева М. Матн мундарижасида жамланадиган ахборотларни шакллантиришда сўз бирикмаларининг улуши // Хоразм маъмун Академияси Ахборотномаси. № 4-2. -Хива, 2022. -Б. 185-188 (10.00.00; № 21).

15. Даниева М. Сўз бирикмалари компонентлари орасидаги грамматик муносабатлар // ҚарДУ хабарлари. - Қарши, 2022. -№ 2. -Б. 95-101. (10.00.00; № 4).

16. Daniyeva M. Phrase expresses the relationship of all elements of the universe reflected in the mind // БухДУ илмий ахбороти. - Бухоро, 2022. -№ 2. - Б. 13-22 (10.00.00; № 1).

17. Daniyeva M. Role of phrases in formation of communicative informational field of the text // International Journal of English Language, Literature and Translation Studies (IJELR). - India, 2020. Vol. 7. Issue 2. - P. 30-36. (Impact Factor: ICI 5.9. doi: 10.33329/ijelr.7.2.30. ISSN: 2395-2628).

18. Daniyeva M. Conceptual information reflects the author's imagination of the world picture // East European Scientific Journal (EESJ). - Warsaw, 2021. Vol. 11 (75). Issue.6. - P. 33-37. (DOI: 10.31618/ESSA.2782-1994.2021.6.75.)

19. Daniyeva M. Difficulties in the definition of a concept of word as a unit of meaning with the sound complex // Ростовский научный вестник. - Ростов-на-Дону, 2021. - № 3. - С. 15-17. (ISSN 2782-2125)

20. Daniyeva M. Conceptualization and connection of information in literary texts // Eo Ipso. - Москва, 2022. - № 4. - С. 35-37. (Ulrich's Periodicals Directory №511-08/2015. ISSN (p) 2712-9497. ISSN (e) 2542-1034).

21. Даниева М. Семантика компонентов словосочетаний в английском и узбекском языках // In Situ. - Москва, 2022. -№ 3. -С. 27-29. (Ulrich's Periodicals Directory. №511-08/2015. ISSN (p) 2411-7161. ISSN (e) 2712-9500)

22. Daniyeva M. Theoretical Bases of Word-Building in Linguistics // Вестник науки и творчества. - Казань, 2019. -№ 4. -С. 30-34. (ISSN 2413-6395)

23. Daniyeva M. Cognitive Linguistics and Linguistic Cognition // Вестник науки. - Тольятти, 2020. - № 7 (28), Том 2. - С. -5-7.

24. Даниева М. Концептуально-когнитивная структура словосочетаний // Психологические и педагогические основы интеллектуального развития. Сборник статей по итогам Международной научно-практической конференции. - Стерлитамак, 2019. - С. 32-34.

25. Даниева М. Матн таркибида ажраладиган мураккаб нутқий актлар // Инновации в преподавании иностранных языков: вопросы и перспективы. Материалы международной научно-практической конференции. - Нукус, 2019. - С. 198-199.

26. Daniyeva M. Dubloperators in linear derivation // Теория и практика модернизации научной деятельности в условиях цифровизации. Сборник статей международной научно-практической конференции. - Самара, 2020. - С. -130-132.

27. Даниева М. Речевая деятельность как лингвопсихическое явление // Теории, школы и концепции устойчивого развития науки в современных условиях. Сборник статей по итогам международной научно-практической конференции. – Казань, 2021. - С. 40-42.

28. Даниева М. Валентлик – тил бирликларининг синтактик, лексик, семантик имкониятлари ифодасининг намунаси // Интеллектуал салоҳият – тараққиёт мезони. Илмий мақолалар тўплами. - Тошкент: ЎзМУ, 2018. -№ 9. - Б. 222-225.

29. Даниева М. Особенность структуры словосочетаний как клише в английском и узбекском языках // Материалы и методы инновационных научно-практических исследований и разработок. Сборник статей международной научно-практической конференции. - Самара, 2022. - С. 100-102.

30. Даниева М. Нутқий тузилмаларда концептуал яхлитлик тушунчаси // Узлуксиз таълим тизимида чет тилларни ўқитиш самарадорлигини оширишда инновацион таълим технологияларининг ўрни. Республика илмий-амалий анжумани материаллари. - Тошкент, 2019. - Б. 241-243.

II бўлим (II part; II часть)

31. Даниева М. Пределы компонентного распространения препозитивных субстантивных словосочетаний в современном английском языке // Современные научные исследования и разработки. Выпуск № 3 (20). - Москва, 2018. - С. 217-220. (ISSN 2415-8402.)

32. Daniyeva M. The theory of Phrases in Modern English // Матрица научного познания. Выпуск № 5. - Уфа, 2019. (ISSN 2541-8084)

33. Daniyeva M. Productivity and creativity of affixation in the language // Академическая публицистика. Уфа, 2019.-№ 5. - С. 260-264. (ISSN 2541-8076)

34. Daniyeva M., Saidokhunova S. Essential features of English phrases // Достижения науки и образования. - Москва, 2020. - № 9 (63). - С. 28-30. (ISSN 2413-2071-P./ISSN 2542-0828-O.)

35. Daniyeva M. Aesthetic-Pragmatical Contribution of Phrases to the Content of the Text in Modern English // Социально-гуманитарные исследования. Иркутск, 2020. - № 5. - С.59-64. (ЭЛ № ФС 77-76647)

36. Daniyeva M., Saidokhunova S. Classification of functional styles in modern English // Матрица научного познания. - Уфа, 2021. № 6. - С. 273-277.

37. Daniyeva M. Changeability and substitution of meanings // Образование и наука в XXI веке. - Кемерово, 2021. - № 10. - С. 59-64. (УДК 37. ББК 94. СМИ № ЭЛ.ФС 77-77927)

38. Даниева М. Участие экспрессивных словосочетаний в выражении модальности текста // Академическая публицистика. Уфа, 2022.-№ 4. - С. 145-148. (ISSN 2541-8076)

39. Даниева М. Диалектические взаимоотношения семантических особенностей словосочетаний в английском языке // Хорижий тилларни

ўқитишда замонавий ёндашувлар. Халқаро илмий-амалий анжуман материаллари. - Фарғона: ФарДУ, 2018. – Б. 176-178.

40. Даниева М. Проблема стилевой дифференциации английского языка // *Modern Linguistics, translatology, Linguodidactics*. Халқаро илмий анжуман. - Тошкент: ЎзМУ, 2018. - Б. 96-99.

41. Даниева М. Луғавий бирликларнинг лексик ва синтактик имкониятлари// Инглиз тилини ўрганишда инновациялар ва ўқитиш амалиёти. Халқаро илмий-амалий конференция материаллари. - Тошкент, 2019. - Б. 134-136.

42. Даниева М. Сўз семантикаси элементларининг бир-бирига муносабати масаласи // Маданиятлараро коммуникация матнида тил ва адабиётнинг роли. Халқаро илмий-назарий анжуман материаллари. - Қарши, 2021. - Б. 37-38.

43. Даниева М. Сўз бирикмаларининг лексик ва синтактик имкониятлари // Медиалингвистика ривожланишининг замонавий тенденциялари. Халқаро илмий-амалий конференцияси материаллари. Тошкент, 2022. - Б. 406-409.

44. Даниева М. Инглиз тили сўз бирикмалари тизимида “оралиқ” ҳолатларининг юзага келиши // Глобаллашув жараёнида тиллар ва маданиятлар муштараклиги. Республика илмий-амалий конференцияси материаллари. - Қарши, 2018. - Б.14-16.

45. Даниева М. Лисоний бирликларнинг асосий вазифалари // Глобаллашув жараёнида ўзбек тилшунослиги ва адабиётшунослиги масалалари. Республика илмий-амалий анжумани материаллари. - Қарши, 2018. - Б.140-143.

46. Даниева М. Бадиий тафаккур ва нутқ бажарадиган вазифалар // Ўзбек матншунослигининг назарий ва амалий муаммолари. Республика илмий анжумани материаллари. - Қарши, 2019. - Б. 105-106.

47. Даниева М. Языковая картина мира – одно из центральных понятий лингвокультурологии // Республика илмий-амалий анжумани. Тил таълимининг замонавий тенденциялари. - Нукус, 2021. - Б. 298-301.

Автореферат “Дурдона” нашриётида таҳрирдан ўтказилди ва ўзбек, рус ҳамда инглиз тилларида матнлар мослиги текширилди.

Босишга рухсат этилди: 26.10.2022 йил. Бичими 60x84 ¹/₁₆, «Times New Roman» гарнитурда рақамли босма усулида босилди.
Шартли босма табоғи 4,2 Адади: 100 нусха. Буюртма №549.

Гувоҳнома АИ №178. 08.12.2010.

“Садриддин Салим Бухорий” МЧЖ босмаҳонасида чоп этилди.
Бухоро шаҳри, М.Иқбол кўчаси, 11-уй. Тел.: 65 221-26-45

